

UNIVERZITET U SARAJEVU – FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA KNJIŽEVNOSTI NARODA BOSNE I HERCEGOVINE

ZAVRŠNI RAD

Književne i kulturne orijentacije časopisa Novi vijek (1920)

Mentor:

prof.dr. Nehrudin Rebihić

Studentica:

Sanela Kaikčija

Sarajevo, septembar 2025.

UNIVERSITY OF SARAJEVO – FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF LITERATURES OF THE PEOPLES OF BOSNIA AND
HERZEGOVINA

FINAL MASTER THESIS

Literary and Cultural Orientations of the Journal Novi vijek (1920)

Mentor:

Prof.dr. Nehrudin Rebihić

Student:

Sanela Kaikčija

Sarajevo, September 2025.

Sadržaj

Uvod	1
1. Nacionalne i ekonomske orijentacije časopisa <i>Novi vijek</i>	3
1.1. Preteče časopisa <i>Novi vijek</i>	3
1.2. <i>Novi vijek</i>	6
1.3. Dileme nacionalne politike	7
1.4. Agrarna reforma i društveno-ekonomski položaj muslimana u njoj	13
2. Prosvjetiteljske orijentacije časopisa <i>Novi vijek</i>	15
2.1. Odgoj i obrazovanje mladih	15
2.2. Emancipacija muslimanke	18
2.3. <i>Osvitanje</i> - društveno, kulturno i ekonomsko pridizanje muslimanki	24
3. Književne orijentacije časopisa <i>Novi vijek</i>	29
3.1. Književnost i kulturno-prosvjetiteljski program	29
3.2. Proza	30
3.3. Poezija	34
3.4. Književnokritički prilozi	58
4. Zaključak	61
5. Bibliografija časopisa <i>Novi vijek: Mjesečnik za društveni život, privredu i literaturu</i> , ur. Abdurezak Hifzi Bjelevac, Sarajevo, 1920, Islamska dionička štamparija Sarajevo	64
Poezija	64
Proza	65
Predstavljanje novih izdanja knjiga	65
Članci iz kulture	66
Društveni život	67
Privreda	68
Hadžer-Merešov dnevnik	69
6. Literatura	70

Sažetak

Časopis *Novi vijek*, koji je pokrenuo Abdurezak Hifzi Bjelevac, nastavljao je književnu i kulturnu liniju *Behara* i *Bisera*. Simboličnim naslovom časopisa Bjelevac je želio ukazati na nove političke, kulturne i književne orijentacije među ondašnjim muslimanima. Iz programskih tekstova vidljiva je jugoslavenska orijentacija časopisa koja se nastojala opravdati i otvaranjem prostora za autore različitih nacionalnih opredjeljenja. Rad će pokazati da li je ova namjera dosljedno privedena i koliko je bila održiva u konkretnim društvenim i političkim okolnostima. Saradnici časopisa naročito su zagovarali emancipaciju muslimanskog stanovništva, a naročito ženske populacije, kritizirali su zapadnoevropski orijentalistički diskurs prema muslimanskom stanovništvu u Bosni te ukazivali na njihov nepovoljan politički, kulturni i ekonomski status. Uredništvo je posebno afirmiralo udruženje za kulturno i ekonomsko podizanje žena *Osvitanje*. Kada je riječ o književnosti, stranice časopisa svojim priložima, uz Bjelevca, popunjavali su Šemsudin Sarajlić, Edhem Mulabdić, Jela V. Ostojić, a pisano je i o književnicima, pjesnicima koji su umrli (Musa Ćazim Ćatić).

Rezultati istraživanja pokazuju da je *Novi vijek* nastojao očuvati i razvijati nacionalni identitet muslimana, afirmirati modernu književnu produkciju i posredovati između orijentalno-islamskog kulturnog naslijeđa i evropskih modernističkih tokova. Time je časopis osnažio kontinuitet periodike, potvrđujući ulogu štampe kao ključnog medija književnog i kulturnog oblikovanja u prvoj polovini XX stoljeća.

Za potrebe ovoga rada, urađena je bibliografija časopisa *Novi vijek*.

Ključne riječi: *Novi vijek*, časopis, bošnjačka književnost, muslimansko žensko pitanje, Abdurezak Hifzi Bjeleva, model, orijentacija, analiza, interpretacija, jugoslavenstvo.

Summary

The magazine *Novi vijek*, which was started by Abdurezak Hifzi Bjelevac, continued the literary and cultural line of *Behar* and *Biser*. With the symbolic title of the magazine, Bjelevac wanted to point out new political, cultural and literary orientations among the Muslims (Bosniaks) of the time. The program texts reveal the Yugoslav orientation of the magazine, which was also tried to be justified by opening up space for authors of different national affiliations. The paper will show whether this intention was consistently implemented and how sustainable it was in specific social and political circumstances. The magazine's contributors particularly advocated the emancipation of the Muslim population, especially the female population, criticized the Western European orientalist discourse towards the Muslim population in Bosnia, and pointed out their unfavorable political, cultural and economic status. The editorial board particularly affirmed the association for the cultural and economic upliftment of women *Osvitanje*. When it comes to literature, the magazine's pages were filled with contributions by Šemsudin Sarajlić, Edhem Mulabdić, Jela V. Ostojić, and there were also articles about writers and poets who had died (Musa Ćazim Ćatić).

The results of the research show that *Novi vijek* sought to preserve and develop the national identity of Bosniaks, affirm modern literary production, and mediate between the oriental-Islamic cultural heritage and European modernist trends. In this way, the magazine strengthened the continuity of the periodical, confirming the role of the press as a key medium of literary and cultural formation in the first half of the 20th century.

For the purposes of this paper, a bibliography of the magazine *Novi vijek* was compiled.

Key words: New century, magazine, Bosniak literature, Muslim women's question, Abdurezak Hifzi Bjelevac, model, orientation, analysis, interpretation, Yugoslavia.

Uvod

Kraljevina Jugoslavija formirana je 1. decembra 1918. godine, a Bosna i Hercegovina nalazila se u njenom sastavu od samog osnivanja pa sve do raspada države 1941. Društveni život u Kraljevini karakterizirala je izražena socijalna slojevitost, međunacionalne netrpeljivosti, kao i duboke vjerske i nacionalne podjele, što je kontinuirano doprinosilo općoj društvenoj nestabilnosti. Vladari tog vremena nisu uspijevali postići konsenzus u vezi sa unutrašnjim uređenjem države, dok su kulturne prilike bile obilježene značajnim izazovima, sličnim onima u političkoj, ekonomskoj i obrazovnoj sferi.

Časopis *Novi vijek* iz 1920. uređivao je književnik Abdurezak Hifzi Bjelevac, a štampan je na latinici i ćirilici. *Novi vijek* je izlazio godinu dana (1920), a objavljeno je ukupno 12 brojeva. Međutim, zbog ograničenog broja saradnika i intelektualnih kapaciteta, kao i nepovoljne finansijske situacije, izdavanje časopisa prekinuto je nakon pomenutog broja. Iako je Abdurezak Hifzi Bjelevac imao jasnu ideju i inicijativu, suočio se sa ograničenom podrškom čitalačke publike.

Saradnici časopisa *Novi vijek* bili su pretežno isti intelektualci koji su doprinosili časopisima *Behar* i *Biser*, među kojima su bili Safvet-beg Bašagić, Edhem Mulabdić, Šemsudin Sarajlić te Musa Ćazim Ćatić čiji su tekstovi objavljivani posthumno.

Glavni predstavnici srpske i hrvatske književnosti uglavnom su ostali suzdržani u svom odnosu prema časopisu. Ipak, u pojedinim tekstovima i pjesmama kao saradnici *Novog vijeka* pojavljuju se i značajna imena poput Alekse Šantića, Josipa Milakovića, Veljka Petrovića, Vladislava Tmuše i Jele V. Ostojić.

Uredništvo je, koristeći oba pisma (ćirilicu i latinicu), najvjerojatnije nastojalo pratiti integralističke procese¹ u okviru šire poratne jugoslavenske kulturne politike, zbog čega je Abdurezak Hifzi Bjelevac, bez ikakvih ograničenja, pozvao na saradnju sve istaknute intelektualce i autore, želeći tako prezentirati različite jugoslavenske kulturne modele.

¹ Wahtel, Andrew Baruch, *Stvaranje nacije, razaranje nacije*, Sarajevo, Sabah print, 2010, str. 87.

Nažalost, časopis *Novi vijek* do danas nije cjelovito predstavljen niti valoriziran. Ovaj rad, uz kraće priloge Muhsina Rizvića i Nusreta Idrizovića, predstavlja prvi sveobuhvatni uvid u ideološke, kulturne i književne orijentacije ovog časopisa. Rad se sastoji od pet dijelova.

U prvom dijelu, naslovljenom "Nacionalne i ekonomske orijentacije časopisa *Novi vijek*", obrađuje se etničko-religijski identitet, agrarna reforma te društveno-ekonomski položaj muslimana tokom provođenja reformi. U drugom dijelu, "Prosvjetiteljske orijentacije časopisa *Novi vijek*", u fokusu su odgoj i obrazovanje mladih, s posebnim akcentom na emancipaciju muslimanske žene kroz analizu djelovanja udruženja *Osvitanje*, organizacije koja je materijalno, duhovno i društveno pridizala muslimanke. S obzirom na to da je supruga Abdurezaka Hifzija Bjelevca bila članica ovog udruženja, može se zaključiti da je Bjelevac imao informacije iz prve ruke o upravnom tijelu i zbivanjima unutar *Osvitanja*, što je u ovom dijelu rada ilustrovano primjerima tekstova objavljenih o udruženju.

U trećem dijelu, naslovljenom "Književne orijentacije časopisa *Novi vijek*", analizirani su odabrani radovi iz oblasti poezije, proze i drugih kulturnih priloga. Zaključak donosi završne poruke samog časopisa, kao i prikaz perioda njegovog izlaska te prepreka s kojima se urednik susretao tokom uređivanja i objavljivanja. Radu je priložena i bibliografija časopisa *Novi vijek*.

Bjelevac je pisao o nepravilnostima koje je primjećivao, a koje su se odnosile na muslimane i njihov položaj u društvu, polazeći od toga da nisu bili priznati kao narod, već su stereotipno nazivani Turcima. Zatim, davao je preporuke o odgajanju mladih, sprečavanju alkoholizma te stavljao akcent i na opismenjavanje. Također, časopis je veliku pažnju posvetio afirmiranju emancipacije, posebno ženske populacije, navodeći primjere turskih žena koje su se oslobodile i uključile u društvene aktivnosti. Književne orijentacije *Novog vijeka* uglavnom su slijedile prethodno književnohistorijsko i poetičko razdoblje, te su stoga saradnici časopisa bili isti: Šemsudin Sarajlić, Edhem Mulabdić, Safvet-beg Bašagić, Jela Ostojić itd. Treba spomenuti da je Bjelevac htio obogatiti sadržaj časopisa tekstovima svih onih koji vole pisati, bez obzira na etničku pripadnost, te je objavljivao pjesme i radove Alekse Šantića, Josipa Milakovića, Veljka Petrovića, Vladislava Tmuše, Jele V. Ostojić.

Iz priloga časopisa može se uočiti da je Bjelevac pažljivo analizirao poratne društveno-političke prilike u Bosni i da je u časopisu protežirao one vrijednosti koje su služile vremenu i potrebama publike, kao i književne dileme kroz koje se organizuje i pokreće književni život na bosanskohercegovačkom prostoru, s ciljem da se afirmiraju mladi talentirani ljudi te da kroz časopise i objavljivanja iskažu mišljenje o književnosti, umjetnosti, ali i društveno-političkoj

strukтури. Društvo se kroz časopise informiralo, educiralo i opismenjvalo. Na koji način je Bjelevac nastojao i pokušao segmente informiranja, educiranja, odgoja i opismenjavanja prenijeti ljudima, pokušat ću istražiti u ovom radu.

1. Nacionalne i ekonomske orijentacije časopisa *Novi vijek*

1.1. Preteče časopisa *Novi vijek*

Prije nego što je počeo organizirani muslimanski pokret za autonomiju, među muslimanskim stanovništvom Bosne i Hercegovine tinjalo je latentno nezadovoljstvo koje se manifestiralo kroz reakcije na nepovoljne vjerske okolnosti i incidente izazvane intenziviranom katoličkom propagandom. Saradnja unutar autonomističkog pokreta odvijala se s jasno artikuliranim ciljem oslobađanja od austrougarske dominacije.

Uz težnju za političkom afirmacijom, među muslimanima je postojala izražena aspiracija za buđenjem interesovanja za knjigu i čitanje, za obrazovanjem i usvajanjem znanja, čime se nastojala ostvariti integracija muslimanske inteligencije u savremene društvene tokove i doprinos općem napretku zajednice. Do tog perioda muslimanski književnici pretežno su sarađivali sa srpskim i hrvatskim periodičnim publikacijama, kao što je *Bosanska vila*, no ubrzo se javila potreba za afirmacijom vlastitog etničko-vjerskog identiteta kroz osnivanje listova koji bi eksplicitno izražavali muslimansku kulturnu orijentaciju.

U tom kontekstu pokrenuti su časopis *Behar* i društvo *Gajret*, kao manifestacije kulturnog buđenja i institucionalnog osnaživanja muslimanske zajednice. Pojavom *Behara* inaugurira se novi period muslimanskih književnih listova, u kojem dolazi do izražaja književna produkcija muslimanskih autora, usmjerena ka formiranju specifičnog muslimanskog čitalaštva i, posljedično, ka procesu opismenjavanja muslimanskog stanovništva.

Nakon pokretanja *Gajreta*, *Behara*, a kasnije i *Bisera*, muslimanska književnost počinje cirkulirati unutar vlastitih institucionalnih okvira, kroz publikacije koje su bile u funkciji artikulacije specifičnog kulturno-identitetskog izraza. Iako su tokom perioda izlaženja ovih listova prisutne određene političke simpatije i usmjerenja, primarni i prioritetni cilj bio je predstavljati muslimanski život kroz književni izraz - uz očuvanje autentičnosti i istovremenu

težnju ka intelektualnom i kulturnom napretku u skladu sa evropskim vrijednosnim horizontima.

Zajednička intencija svih navedenih časopisa bila je prikaz autentičnog narodnog života muslimanskog stanovništva, čime su ovi listovi postali temeljni nosioci procesa kulturne samoreprezentacije i modernizacijskog iskoraka unutar muslimanske zajednice u Bosni i Hercegovini.

Inicijativa za pokretanje *Behara* potekla je od književnika Edhema Mulabdića. Naime, potaknut interesovanjem učenika koji su od njega tražili preporuke za štivo, Mulabdić je došao na ideju da organizira i motivira sve one koji posjeduju književni dar, kako bi se stvarala domaća lektira prilagođena potrebama muslimanske omladine. Svoju je zamisao prenio Osmanu Nuriju Hadžiću, koji je ideju svesrdno podržao. Hadžić je ujedno težio tome da list ne bude isključivo književnog karaktera, već i da predstavlja sredstvo kulturnog napretka i islamskog moralnog i duhovnog odgoja društva. Uredništvo *Behara* povjereno je Safvet-begu Bašagiću, na prijedlog Mulabdića i Hadžića, što je on i prihvatio. Ubrzo nakon toga su od austrougarskih vlasti pribavljene dozvole potrebne za izdavanje časopisa.

Prvi broj *Behara* objavljen je 1. maja 1900.² Prema Muhsinu Rizviću, "nakon četvrte godine izlaženja došlo je do značajnog povećanja broja saradnika unutar lista, pri čemu su pojedini autori, poput Šemsudina Sarajlića i Muse Ćazima Ćatića, izrazili nezadovoljstvo uredničkim pristupom Edhema Mulabdića, kojeg su optuživali za netimski način rada. Kao rezultat tih neslaganja, Mulabdić je 1906. godine podnio ostavku na mjesto urednika, što je i objavljeno u listu."

Sedmo godište *Behara* obilježeno je značajnim programskim zaokretom, pri čemu dolazi do dominacije publicističkih sadržaja, dok je književna građa ostala u drugom planu. Osmo godište lista posebno se izdvaja po angažmanu Muse Ćazima Ćatića, a tu su saradnju odlikovali savremeniji pogledi na društvena i kulturna pitanja. Njegov književni opus ostavio je snažan autorski pečat na profilaciju i ton ovog godišta *Behara*.

² "Pokretanjem ovog časopisa otvara se vrijeme književnih listova i časopisa u Bosni i Hercegovini, posebno kod Bošnjaka. Ovim ukupna djelatnost i prisutnost bošnjačkog naroda u političkom, kulturnom i javnom životu početkom XX vijeka dobija sistematsko značenje i karakter." – Jalimam, Salih, "Historijsko-edukativna uloga časopisa *Behar* u jačanju identiteta Bošnjaka", *Znakovi vremena*, Sarajevo, 2003, 6, 21, str. 21.

Časopis je predstavljao prostor u kojem su intelektualci ovog vremena artikulirali temelje za okupljanje muslimanske zajednice, ali i naroda uopće, kao i za uspostavljanje novog društvenog kursa neophodnog za adaptaciju na promjenjive historijske i sociokulturne okolnosti.

List *Gajret* proizlazi iz istoimenog društva i pokrenut je 1907. On je na izvjestan način nastavio liniju *Behara* iz prvih šest godina. Nakon petog broja sedme godine, list je obustavljen (1914), ali obustavljeni su tada i listovi drugih opozicijskih grupa u BiH.

Prema Muhsinu Rizviću, Osman Đikić, urednik *Gajreta*, umro je 1912. godine, a dva mjeseca nakon njegove smrti 1. juna 1912. izašao je prvi broj časopisa *Biser*. *Biser* je želio prevladati *Gajret*. Programski je imao srednji put muslimanskog duha i birao je da bude poučno-zabavni list koji će pisati prvenstveno u islamskom duhu. Cilj je bio, kao i kod dotadašnjih časopisa, okupiti muslimanske intelektualce s ciljem da se pomogne narodu u prosvjećivanju i obrazovanju. Časopis *Biser* nastojao je prevazići djelovanje društva *Gajret*, zauzimajući programsku poziciju srednjeg, a modernog puta. Kao i prethodnih časopisa, cilj *Bisera* bio je okupiti muslimanske intelektualce s namjerom da doprinesu kulturnom prosvjećivanju i obrazovanju muslimanskog naroda.³

U nekoliko brojeva prvog godišta urednik je bio Muhamed Bekir Kalajdžić, čije su se ideološke orijentacije kretale između panislamizma i hrvatskog nacionalizma. Kalajdžić je posebno težio dovođenju Muse Ćazima Ćatića u Mostar, što je i ostvario. Uspio je iz Tešnja privući Ćatića, izvukavši ga iz teškog i oskudnog života. Zahvaljujući Ćatićevom književnom talentu, njegovoj poeziji i prevodilačkom radu, časopis je bilježio značajne uspjehe. Kalajdžić je snažno insistirao da Ćatić intenzivno piše i prevodi, zbog čega je upravo tokom tog perioda nastao najveći dio njegovog književnog i prevodilačkog opusa.

Godine 1914. *Biser* je već ugašen. Zbog nastale situacije, pripremljeni prilozi i brojevi lista nisu štampani. Kad je rat završen, objavljeno je nekoliko svezaka, a nakon toga je prestao izlaziti. Ideje ovog časopisa, a naročito *Behara*, nastavit će, prema Rizviću, časopis *Novi Behar*.

³ Rizvić, Muhsin, *Književni život Bosne i Hercegovine između dva rata I*, Sarajevo, Svjetlost, 1980.

1.2. *Novi vijek*

Abdurezak Hifzi Bjelevac 1920. pokreće list simboličnog naziva *Novi vijek*, koji je, nakon brojnih prethodnih listova i društvenih previranja u državi, trebao označiti početak novog perioda s promjenama i unapređenjima u kulturnom i društvenom životu muslimana. Bjelevac je vjerovao da u novoj državi muslimani mogu biti prihvaćeni kao narod te ostvariti svoju samobitnost. Stoga u prvom broju *Novog vijeka* ističe:

"*Novi vijek* je pokrenut, da uz druge čini nešto da pomogne u suradnji drugima, koji iskreno žele suradnje - da posluži progresu vremena. Iz njegova rada isključuje se dnevna politika, a nije namijenjen ni jednoj stranci a još manje stvaranju nove. Raspravljat će sva socijalna pitanja, pratiće razvitak privrednog života. Među ovim pitanjima posvetiće naročitu pažnju onim socijalnim pitanjima, koja zasijecaju, ili su u vezi sa životom nas muslimana u Jugoslaviji, a od svih najvišu će brigu posvetiti pridizanju i razvitku muslimanke, općoj muslimanskoj naobrazbi, suzbijanju analfabetizma i alkoholizma. Drugih obećanja neće davati za sada *Novi vijek*; program listu biće rad, potreba, duh vremena, a izvršioci njegovi – biće saradnici njegovi. Ovoliko pri pokrećanju *Novog vijeka*. Sarajevo, 1. marta 1920. – A. Hifzi Bjelevac"⁴

Ovim uvodnim izlaganjem Bjelevac artikulira temeljnu koncepciju i misiju časopisa. Kroz ovaj rad fokus će biti stavljen na socijalna pitanja, odgoj, obrazovanje i emancipaciju muslimanki, a sve sagledano kroz prizmu historijskog konteksta u kojem je list izlazio. Koliko je Bjelevac uspio održati uvodnu riječ, pokazat će analize određenih priloga iz časopisa.

Novi vijek je nosio prosvjetiteljsku ideju. Tako Bjelevac ukazuje na "aksiome društvenog nazatka" koje definira kao: "propadanje širokih slojeva naroda, moralno i materijalno. Narod se truje, a ne osvješćuje. Za narodno zdravlje i pučku prosvjetu ne radi se ništa. Najzaostaliji smo. Bolestima i alkoholom zaraženi su najširi slojevi naroda. Dalje? Gore." Ovaj stav odražava pesimizam i gubitak nade, s obzirom na to da se, kako Bjelevac navodi, ne poduzimaju nikakve mjere za promjene, te će se stanje društva, usljed prisustva nemoralna, samo dalje pogoršavati.

"Događaji nas prestižu; mi ostajemo za progresom. Vrijeme neminovno ruši sve što mu staje na put. Nameću nam se nova pitanja, često smo stavljeni pred važne događaje, gdje nemamo kad odlučivati. Ne daju nam ni razmisliti, jer vrijeme nas prestiže. Mi ne idemo uporedo s njim, a kamoli da mu se možemo oduprijeti. Val nas zahvati; - mi pođemo njegovom strujom. Kormilari današnjeg doba ili su novi teoretici ili preživjeli praktici, koji stoje na skrajnostima. Jedni jadikuju za onim što je vrijeme porušilo, a drugi idu pred bujicom nesvjesno ne misleći da ih svaki čak može zahvatiti. Rat je prestao, ali uzroci njegovi nisu prestali s njim, - posljedice njegove postale su fatalne i nema izgleda, da će se moći ukloniti. Naš socijalni život, naše gospodarstvo, kultura i napredak u znaku je pitanja, jer je sve otrovano. Nema više jednakosti,

⁴ Bjelevac, A. Hifzi, "Progres", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 1, str. 1 i 2.

a ni sile da je parališe, socijalni život pošao je u sunovrat da konačno za sobom povuče rasklimanu zgradu starog svijeta."⁵

Ovom objavom u časopisu *Novi vijek*, Bjelevac ukazuje na teške poslijeratne prilike koje su posljedica konfesionalnih podjela od kojih, kako navodi, boluje "naše društvo i ekonomsko stanje". Poruka koju Bjelevac ističe jeste da se društvo, a naročito muslimani, mora probuditi i ne dozvoliti da ga promjene zaustave u napretku. Dok su jedni odbijali prihvatiti promjene i napuštali zemlju, a drugi se povlačili, Bjelevac poručuje da ne smije biti zaostajanja. Naprotiv, potrebno je suočiti se sa svim izazovima koji su došli i koji tek dolaze, jer je riječ o privredi, kulturi i društvenom napretku.

1.3. Dileme nacionalne politike

Abdurezak Hifzi Bjelevac prisustvovao je konferenciji novinara održanoj 1920. u Slovačkoj. Tu je primijetio da muslimane u Bosni nazivaju Turcima, zbog čega se obratio organizatorima konferencije posebnim pismom koje je potom objavljeno u časopisu. U tom pismu Bjelevac ukazuje na neprihvatljivost poistovjećivanja svih muslimana, a naročito bosanskohercegovačkih, s djelovanjem Osmanskog Carstva, naglašavajući da se postupci ondašnjih Turaka ne mogu i ne smiju generalizirati, niti pripisivati svim muslimanima, a naročito ne onima iz Bosne i Hercegovine.

Pismo prenosimo u cijelosti, budući da, kako i sam Bjelevac naglašava, postoji historijska potreba da se jasno razgraniči ono što su činili Turci kao politički faktor i ono što predstavljaju bosanskohercegovački muslimani kao vjerska zajednica.

"Sarajevo, 30. marta 1920.

Iskupljujući obećanje što sam Vam ga dao u Pragu javljam Vam se iz Bosne. Odmorio sam se. Put je bio dosta ugodan, jer nam je Vaša republika ustupila vagone sve do Beograda. Inače bi bilo svakako. Prije nego što Vam rečem nešto o nama dozvolite, da Vam i ovijem putem izrečemo zahvalnost za Vašu ljubaznost, koju ste mi iskazali.

Vi ste bili iznenađeni onim što sam Vam rekao o našim prilikama, a naročito o životu muslimana u Jugoslaviji, pa ste i nas okrivili što o sebi ne pišemo. Ja priznajem. Jedan dio krivice nosim i ja sam, a nose i drugi muslimani u Bosni, jer nisu našli za shodno, da se upoznaju niti s najbližom slavenskom braćom. Vi ste nas držali 'Turcima', Vi niste gledali u nama Slavene, nego jednu anacionalnu masu, vjerski fanatizovanu koja svakom djelu evropske savremene civilizacije vidi jedan napadaj na vjeru (...)"⁶

⁵ Bjelevac, A. Hifzi, "Progres", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 1, str. 1 i 2.

⁶ Bjelevac, A. Hifzi, "Feljton", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 4, str. 42.

Bjelevac u pismu iznosi niz značajnih zapažanja. Muslimani su, kako navodi, bili kulturno i civilizacijski distancirani od svoje slavenske braće te bi u okviru nove države i nastalih okolnosti trebalo težiti međusobnom upoznavanju i zbližavanju. Ukazuje i na činjenicu da drugi bosanskohercegovačke muslimane nisu doživljavali kao Slavene, već su ih poistovjećivali s Turcima, odnosno tretirali kao pripadnike "druge rase". Muslimani su, prema njegovim riječima, sa oprezom i otporom pristupali procesima evropeizacije, bojeći se da bi to moglo dovesti do gubitka vjere i narušavanja temelja vjersko-moralnih vrijednosti. "Jedan od dobrih poznavaoaca Istoka i muslimana A. Lessier napisao je opširnu raspravu o muslimanskom pitanju u izvještaju maročke naučne misije u Parizu u kojoj veli o Turcima ovo: muslimanima se krivo čini, ako ih gledamo s gledišta s kojeg se proučava tursko pitanje, jer se onda i pogreške, koje su učinili Turci prenose na sve muslimane i ako oni s tim nemaju ništa zajedničkog."⁷ Bjelevac ističe da bosanskohercegovački muslimani ne mogu nositi "turski grijeh", niti zbog njega snositi posljedice, jer nisu odgovorni za historijske postupke Osmanskog Carstva.

"Kako ćete vidjeti, prijatelju, većina historičara, pa i naša najbliža braća, koji snama živu, pripisuju nam još i danas pogreške Turaka i često nas šalju u Aziju. Što više na žalost čuo se je ovaki poklik i u našem parlamentu iz tjesnogrudnosti našega brata po krvi, gdje nas je indentifikovao s Turcima s kojima nemamo ništa zajedničko osim vjere. Radi vjere nazivali su nas Turcima i sada gledaju u nama Turčina, kojeg bi se najvolili riješiti. Zamijenili bi nas i sa Nijemcima i Mađarima samo da nestane morskog Turčina."⁸

O pitanju "Turčina" govore razni autori četrnaest radova zbornika *Imaginarni Turčin* i pitanje "Turčina" razmatraju iz ugla drugog i drugačijeg:

"Turčin je za mnoge evropske narode odigrao ključnu ulogu drugog, još od 15. stoljeća i širenja Osmanskog carstva pa sve do modernih dana. Nakon što je sredinom 17. stoljeća Evropa okončala religijske ratove i počela izgrađivati novu napredniju civilizaciju, Turčin postaje barbarin kojeg treba civilizirati. Primjer Poljske možda je najslikovitiji primjer kako se u jednoj zemlji mijenjala percepcija Turčina kroz vrijeme. Kada su Poljaci, predvođeni Janom Sobjeskim, spasili Beč od osmanske opsade, Turčin je predstavljen kao nevjernik, opaki ubica i sl."⁹

"Ovo je osjećaj; mi to čutimo, da oni to žele, a oni to osjećaju premda se politika nateže na drugu stranu. A koliki smo Turci najbolje će Vam služiti činjenica, da ne zna niko turski, niti se je ikad i za vrijeme Turske turski govorilo, osim u službenim krugovima! Koliko god želimo, koliko tražimo, da nas ne identifikuju — žele li nas uvrijediti nazovu nas Turčinom, i ako smo čistiji Jugoslaveni po jeziku nego oni Srbi iz Mačedonije ili zagorski Hrvati! Možda sam se podao

⁷ Jezernik, Božidar (ur), *Imaginarni Turčin*, Beograd, Biblioteka XX vek, 2010, prema: Novalić, Nedžad, "Prikazi", *Prilozi*, Sarajevo, 2013, 42, str. 229-312. dostupno na:

https://prilozi.iis.unsa.ba/wpcontent/uploads/2023/05/42-prilozi_Prikazi-BozidarJezernik.pdf

⁸ Bjelevac, A. Hifzi, "Feljton", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 4, str. 42.

⁹ Jezernik, Božidar (ur), *Imaginarni Turčin*, Beograd, Biblioteka XX vek, 2010, prema: Novalić, Nedžad, "Prikazi", *Prilozi*, Sarajevo, 2013, 42, str. 229-312. dostupno na:

https://prilozi.iis.unsa.ba/wpcontent/uploads/2023/05/42-prilozi_Prikazi-BozidarJezernik.pdf

sentimentalizmu, koji je prirođen svima onima, koji čute nepravdu, ali držim da Vam je jasan pojam za što nas zovu Turcima."¹⁰

Iz sadržaja pisma jasno je da Bjelevac nastupa kao predstavnik šireg muslimanskog korpusa, izražavajući nezadovoljstvo novonastalim društveno-političkim okolnostima. Posebno ističe nepriznavanje etničke pripadnosti muslimana, što je, prema njegovom mišljenju, predstavljalo izvor sve izraženijih nacionalnih antagonizama.

Bjelevac u ovom pismu naglašava potrebu za identifikiranjem bosanskohercegovačkih muslimana sa slavenskim korpusom, a ne s Turcima, kako bi se mogli uklopiti u jugoslavensku zajednicu zasnovanu na slavenskoj rasi. Kroz jasno artikuliranu argumentaciju nastupa u ime muslimana, ističući da je jedina poveznica s Turskom vjerska pripadnost, dok upravljačke prakse i političke strukture Osmanskog Carstva nemaju dodirnih tačaka s muslimanima koji žive na ovim prostorima. Stoga se protivi stereotipnom poistovjećivanju muslimana s Turcima i odbacuje ideju da bi muslimani trebali "otići u Tursku", kako su neki tada tvrdili. Naprotiv, Bjelevac podvlači da bosanskohercegovački muslimani imaju pravo ostati na vlastitim ognjištima i da trebaju biti priznati i prihvaćeni kao ravnopravan dio jugoslavenske zajednice.

Zauzimajući se za slavenski identitet bosanskohercegovačkih muslimana, Bjelevac piše o njihovom nacionalnom prilagođavanju i zagovara jugoslagenstvo kao okvir koji može riješiti pitanje njihovog nacionalnog identiteta u novonastaloj državi, posebno u kontekstu muslimanske zajednice. Vjerovao je da bi se time osigurala ravnopravnost i uključenje u jedinstvenu naciju. Tema položaja muslimana u zajednici ostala je aktuelna i u narednim decenijama, posebno u, kako se navodi, "neminovnim i dramatičnim procesima evropeizacije kada su Bošnjaci ostali izvan jedinstvenog kulturno-civilizacijskog kruga u kojem su stoljećima živjeli i stvarali".

Na neravnopravan status muslimana u Kraljevini SHS, a potom i u Kraljevini Jugoslaviji, ukazuje i Nijaz Duraković, ističući da su "muslimani tretirani isključivo kao vjerska skupina, kulturno omalovažavani te sistematski isključeni iz državnih institucija: uprave, sudstva, finansija, željeznice, vojske, policije, privrede i drugih važnih sektora."¹¹

¹⁰ Bjelevac, A. Hifzi, "Feljton", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 4, str. 42.

¹¹ Duraković, Nijaz, *Prokletstvo muslimana*, Sarajevo, 1993, str. 121-127 i 135-145; "Položaj muslimana u našoj državi u državnoj administraciji", *Gajret*, Sarajevo, 1939, 4, str. 65.

Bjelevac je u sedmom broju *Novog vijeka* pisao ogled tadašnjeg stanja i odnosa prema muslimanima:

"...rastrovanosti masa pridonijela je najviše štampa, politički interesi stranaka i društvena podjela. Kod nas u Bosni i Hercegovini igrali su važnu ulogu i drugi elementi, jer je Bosna još od najstarijih vremena bila neko posebno tijelo, pa je ostala i danas, a možda će i u daleku budućnost zadržati svoje posebno obilježje. Političke i socijalno ekonomske prilike u nas su možda gore nego što se i zamišljaju. Napeti odnosi među strankama na jednoj strani, na drugoj strani među Srbima i Hrvatima, a na trećoj strani među muslimanima i pravoslavnima. Da sam moguće nezgodno uzeo imena i obilježja nije nikakva tendencija nego na žalost istina, koju bi trebalo dokazivati samo jednom strancu, koji poznaje samo Jugoslavene, ali nama ne treba. Da se je mogao izrabiti pravi čas narodnog oduševljenja možda ovoga antagonizma ne bi bilo i mi bi se danas razvijali postepeno, ali sigurno. No, razni smutljivci i hohštapleri htjeli su da na račun naroda osiguraju svoje interese pa uvukoše svoje prljave prste i okaljše čistu narodnu dušu blatom sebičnosti. Zavedoše pojedince, a ovi grupe, a ovi opet najšire slojeve naroda. Uzrok je i konfesionalnost! Ova podjela je vrlo staroga datuma. Možda još iz srednjeg vijeka, pa ju je Austrija ostavila u nasljedstvo i Jugoslaviji. Na konfesionalnoj podvojenosti temeljio se je naš politički i kulturni život do sloma Habsburgovaca i prenešen u novi vijek. Od toga boluje naše društvo i ekonomsko stanje. Srbi i Hrvati idu doduše pod nacionalnim imenom ali uvijek se grupišu pod imenom Srbi pravoslavni, a drugi pod imenom Hrvati katolici. Muslimani su ostali osamljeni i morali su se grupisati pod imenom muslimana, jer su ih ovi smatrali — anacionalnim. Da li su muslimani anacionalni i da li će se održati u našoj državi pod imenom muslimanstva? Ovo je jedno pitanje na koje se može odgovoriti u pozitivnom smislu. Poznato je iz historije kako su muslimani postali u ovim krajevima, naime dolaskom Turaka prešli su na Islam, ali su sačuvali svoje narodno biće i obilježje sredine u kojoj su se rodili. Za dugi niz godina, kroz stoljeća nisu se mogli asimilirati u Turke, pa ni danas ne mogu biti Turci. Muslimanskog naroda tuđe ime Srbina ili Hrvata, uzrok je najviše vjera. Ali ne Islam nego naprotiv kršćanstvo. Danas se muslimani prilagođuju naciji i ako se hoće da i muslimani prime jednu naciju onda će biti najzgodnije jugoslavenstvo koje će konačno i biti naša jedinstvena nacija, kada se uklone opreke između Hrvata i Srba i kada pređu ove dvije nacije svoju nacionalnu fazu. Tada će i nestati konfesionalnost. A da se to što prije dogodi treba u prvom redu da štampa pomirljivo djeluje, ne ističući previše ni srpstva ni hrvatstva i približujući se jugoslavenskom shvatanju. Nadati se je da trijezveniji elementi, koji će doći u konstituenti pokušati izgladiti nastale opreke i ukloniti trzavice među narodom i tim će nastati i posebno, novo grupisanje po klasama, i idejama. Ni srpske ni hrvatske mase nisu tako srpske ni hrvatske, kako se zamišljaju — njihovo srpstvo i hrvatstvo daju im njihove vođe i štampa. Kolike su muslimanske mase anacionalne toliko su srpske i hrvatske pravoslavne i katoličke. Ove aksiome naravno vrijede u prvom redu Bosni i Hercegovini, a moglo bi se možda primijeniti i na druge naše krajeve. S ove tačke treba posmatrati i liječiti prilike u koje smo zapali."¹²

Bjelevac afirmira ideju Bosne kao samosvojne kulturne i političke cjeline, ističući da je "Bosna još od najstarijih vremena bila posebno tijelo"¹³. U tom okviru problematizira podjele među narodima koje su, kako navodi, znatno produbljene konfesionalnim razlikama. Riječ je o višeslojnom antagonizmu među etničkim zajednicama, vjerskim grupama i političkim strankama koje su, u borbi za vlastite interese, dodatno fragmentirale društveno tkivo.

¹² Bjelevac, A. Hifzi. "Odgajanje masa". *Novi vijek* 1, 7 (1920), str. 78.

¹³ Ibidem.

Muslimani su, prema njegovim riječima, ostali izolirani i politički oslabljeni, što ga navodi na pitanje hoće li, u procesu formiranja nove države, ostati anacionalni, s obzirom na to da su im, kako ističe, "tuđe ime Srbina i Hrvata". Polazeći od te pozicije Bjelevac zagovara jugoslavenstvo kao širi nacionalni okvir koji nadilazi etničke podjele, smatrajući da bi upravo takva integrativna orijentacija omogućila bosanskohercegovačkim muslimanima ravnopravan status i punopravno učešće u društvenom, političkom i kulturnom životu nove države.

Ono što se može smatrati posebno značajnom i, ujedno, povoljnom okolnošću jeste otvorenost prema paralelnom prihvatanju kako evropskog, tako i orijentalnog kulturno-civilizacijskog naslijeđa. U tom kontekstu posebno se ističe činjenica da je "upravo u liberalnoj atmosferi prosvjetiteljstva nastao snažan književno-kulturni preporodni pokret, koji karakterizira prevladavanje identitetske krize i entuzijastično sistematiziranje i umjetničke i usmene književne tradicije". Bjelevac, oslanjajući se na takvu historijsku pouku, zagovara jugoslavenstvo kao širi identitetski okvir koji omogućava priznavanje muslimana kao ravnopravnog naroda. Kroz časopis *Novi vijek* dosljedno afirmira ideju promjene – novo vrijeme, novi početak, novi politički i društveno-ekonomski poredak – u skladu s vrijednostima modernosti i integracije unutar zajedničke državne cjeline.

Negodovanje spram društvenih i političkih okolnosti nije jenjavalo, a uredništvo *Novog vijeka*, ponajprije sam Abdurezak Hifzi Bjelevac, nije ostajalo nijemo pred nepravdama koje su sistemski činjene muslimanima. U gotovo svakom broju časopisa Bjelevac je objavljivao osvrte koji su, u formi protesta i društvene kritike, tematizirali ključna pitanja: nacionalni status muslimana, njihov marginalizirani položaj u društvu, potrebu za reformom odgoja i obrazovanja, emancipaciju muslimanske žene te općenito društveni i kulturni aktivizam. Na taj način časopis je postajao platforma za artikulaciju neslaganja s dominantnim politikama i za afirmaciju ideja socijalne pravde i nacionalne ravnopravnosti.

Među takvim tekstovima je i onaj o izborima u muslimanskoj stranci.¹⁴ Ovim prilogom Bjelevac odstupa od svoje izjave u prvom broju gdje se ograđuje od političkih tema. Bosanskohercegovački muslimani su bili građani drugog reda, a to se nije promijenilo ni u vrijeme izbora za Konstituantu¹⁵.

¹⁴ Bjelevac, A. Hifzi, "Muslimani u Konstituenti", *Novi vijek*, Sarajevo, 1, 12, str. 127, 129.

¹⁵ Ustavotvorna skupština koja je održana 12. decembra 1920. godine. Muslimane na Konstituenti predstavlja Jugoslavenska muslimanska organizacija, kako navodi Bjelevac, stranka koja nije bila samo politička već i kulturno-gospodarstvena, jer traži da se ukinu sve koncesije i da se zaštite mali posjedi onih koji te posjede obrađuju, te da se radnici zaštite od kapitalističkog izrabljivanja.

"Muslimani u Konstituenti:

Muslimani Bosne i Hercegovine, te jednog dijela Srbije ulaze s dosta jakim brojem u Konstituantu, kao jedna vjerska cjelina bez klasnog i narodnosnog obilježja. Muslimani su jedini, koji bez nacionalne boje, bez klasnog programa dolaze u Konstituantu, dolaze kompaktni i s malim zahtjevima: da im se osigura opstanak, da postanu ravnopravni s drugim građanima i da se mjere i sve odredbe primjenjuju jednako na sve. To su vrlo čedni zahtjevi, koji su u svim modernim državama temeljni princip vladanja; no muslimani i danas kod nas to traže. Šta to znači? Znači, da se nije s njima vladalo ni postupalo, kao s drugim građanima, pa bi ovo bilo čudno jednom, koji ne poznaje prilike u Jugoslaviji i koji ne poznaje posebne prilike u Bosni. Ko je pratio nepoštenu kampanju protiv muslimana, ko je čitao novine, koje su uzimale u zaštitu muslimane taj se neće začuditi, zašto su muslimani izašli na izborima ovako kompaktni i zašto je i zadnji došao na biračnice. Jedna velika sila sjedinila je muslimane: nužda i samoobrana.

Da nije bilo ove nužde ne bi za sigurno muslimani bili zastupljeni u potpunom svome broju. Najača stranka, koja će zastupati muslimane u Konstituenti jest Jugoslavenska muslimanska organizacija¹⁶, koja je po svojim načelnim principima skroz demokratska i ustavna. Ona je bez nacionalnog obilježja, ali stoji na stanovištu potpune ravnopravnosti triju plemenskih imena i drži pitanje nacionalizovanja da treba provesti evolucijom, kulturnim radom, a tolerira i srpstvo i hrvatsvo. I ako je ovo stanovište protivno nacionalnom poimanju jednog osvijješćenja nacionalna, onome ko poznaje mentalitet muslimana, biti će jasno i biti će zadovoljan s ovakim nacionalnim programom jedne organizacije, koja nije samo politička, nego i kulturno-gospodarstvena. U nekim širim pitanjima ona je i socijalna i ako je napadana, kao antisocijalna. Jer načelno stoji na potpunoj slobodi privrednog rada tražeći da se ukinu sve koncesije, da se zaštiti mali posjed onih koji ga obrađuju, da se radništvo zaštiti od kapitalističkog izrabljivanja itd. S ovim principijelnim tačkama i nekim natruhama, koje je primila iz konvencionalnosti prema tradiciji polazi Organizacija, kao predstavica muslimana u Konstituentu. Kakav će dakle biti položaj muslimana u Konstituenti?"¹⁷

Ovim prilogom Bjelevac odstupa od početne uređivačke koncepcije u kojoj se eksplicitno navodi da časopis neće ulaziti u politička pitanja niti će imati političku orijentaciju. Međutim, s obzirom na složen i neravnopravan položaj muslimana u ključnim društvenim segmentima, Bjelevac nije mogao ostati neutralan. Kroz kritičke analize i osvrte na djelovanje muslimanskih političkih stranaka, objavljivane u *Novom vijeku*, nastojao je ne samo informirati muslimansku populaciju, već i potaknuti njihovu aktivaciju, učešće i reakciju s ciljem ostvarivanja kolektivnog napretka i društvene ravnopravnosti.

Muslimani se pojavljuju na izborima i to ujedinjeni, sa zahtjevima koji će im osigurati opstanak, "jer se prema muslimanima odnosilo nepravedno u ekonomskom i pravnom smislu, dakle nije više bilo bitno samo nacionalno i vjersko pitanje već opstanak i ostanak na ovim prostorima"¹⁸, a dolaze na izbore jedini bez nacionalne boje, bez klasnog programa, što i

¹⁶ Kako navodi Atif Purivatra u knjizi *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca*, u literaturi ne postoji nijedna monografija o organizovanju i političkom razvoju muslimana, kao ni o Jugoslavenskoj muslimanskoj organizaciji uopće. Čak se nije moglo ustanoviti ni je li sačuvana arhiva Jugoslavenske muslimanske organizacije.

¹⁷ Bjelevac, A. Hifzi, "Muslimani u Konstituenti", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 12, str. 127, 129.

¹⁸ Ibidem.

Bjelevac ističe kroz ovaj prilog. Muslimani se na izborima pojavljuju ujedinjeni, jer ih je ujedinila "nužda i samoobrana".

Nakon ovog teksta Bjelevac je pisao o rezultatima izbora. U više navrata, zapravo, bilježi političku situaciju i prostor časopisa prepušta političkim temama iako je na početku, u prvom broju, u "Progresu" naglasio da *Novi vijek* neće sadržavati političke teme. Jednostavno nije se mogao oduprijeti političkim utjecajima na društveno-kulturnu situaciju u državi i morao je kritizirati, predlagati, negodovati i poručivati političarima i strankama svoje stavove, u nadi da će pročitati priloge i nešto možda promijeniti.

1.4. Agrarna reforma i društveno-ekonomski položaj muslimana u njoj

Politička i društvena nestabilnost bila je u značajnoj mjeri uzrokovana strukturnom nerazvijenosti poljoprivrede i industrije, što je generiralo duboke socijalne i ekonomske razlike. Bjelevac u svojim priložima temeljito razmatra divergentna mišljenja i prijedloge reformi koji su se javljali u javnom diskursu: s jedne strane nalazili su se oni koji su zagovarali očuvanje postojećeg poretka uz minimalne korekcije, s druge su bili pobornici radikalnih društvenih promjena, dok je treći pravac zahtijevao potpuno izjednačavanje građana i uspostavljanje jednakih socijalno-ekonomskih uvjeta za sve.

"Došli su u sukob; negdje ideje, a negdje osobe, a iz ovih sukoba nastalo je jedno teško, nesnosno stanje, koje svi osjećamo i koje je kadro izmijeniti samo - sila."¹⁹ Bjelevac ovim iskazom prikazuje nepravdu koja je činjena bosanskohercegovačkim muslimanima. Nepravednom agrarnom reformom uzrokovano je ekonomsko uništavanje muslimana. Prema Bjelevcu, muslimani bivaju omalovažavani, nacionalno negirani i nije im omogućeno pristupanje državnom administrativnom aparatu, finansijama, policiji, privredi i sl, te razmišlja o "srednjem putu" za muslimane, odnosno, o progresu i evoluciji u kojima bi se okrenuli jugoslavenstvu, a ono bi značilo jednakost za sve.

"Kuda? Kojim putem? Je li onaj najbolji put kojim je ko pošao, ili sredina; - put srednji, put evolucije i progressa. Naš je ovaj srednji i svijesni smo, da nas neće vrijeme pregaziti, a niti na njemu dozvoliti da nas drugi pregazi."²⁰

Bjelevac se zalagao za ideju jugoslavenstva, smatrajući je ključnim rješenjem za prevazilaženje nacionalne identitetske marginalizacije muslimana, koji u tadašnjem državnom okviru nisu priznavani kao zaseban narod te su bili prisiljeni politički se izjašnjavati kao Srbi ili Hrvati.

¹⁹ Bjelevac, A. Hifzi, "Novčano pitanje", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 1, str. 12, 14.

²⁰ Ibidem.

Koncept jugoslavenstva, kako ga Bjelevac razumije, predstavljao je mogući izlaz iz te dileme, spasonosnu i integrativnu ideju koja bi muslimanima omogućila ravnopravan status i zajednički identitetski okvir sa ostalim narodima u državi.

Paralelno s tim, agrarna reforma nametnula se kao jedno od ključnih političkih pitanja poslijeratnog perioda. Provođenje reforme rezultiralo je ukidanjem tradicionalnih zemljoposjedničkih struktura - age i begovi prestaju postojati kao društvena kategorija - dok na scenu stupaju slobodni seljaci, radnici i seosko siromaštvo, što je dodatno oblikovalo novu društvenu hijerarhiju i ekonomsku dinamiku.

Prema Salkanu Užičaninu, reforma je bila opravdana socijalna mjera čiju provedbu su pratile zloupotrebe vlasti:

"Posebno područje špekulacija bila je visina odštete za oduzetu zemlju i njena naplata. Bosna i Hercegovina bila je okosnica agrarne reforme u monarhističkoj Jugoslaviji. Naime, od ukupno 2.080.932 hektara zemljišta koje je bilo zahvaćeno reformom u državi na Bosnu i Hercegovinu otpadalo je 1.286.227 ha ili 61,81%. Od toga je bilo 775.233 ha kmetskih selišta, 400.072 ha beglučke zemlje i 110.922 ha drugih krupnih posjeda. Do sloma monarhističke Jugoslavije bivši vlasnici kmetskih selišta naplatili su 171 milion, vlasnici beglučke zemlje 139 miliona, dok im je država ostala dužna 593,7 miliona dinara ili 152% od predviđenog obeštećenja. Praksa agrarne administracije, pored socijalnih, bila je usmjerena u pravcu zadovoljenja i određenih partikularističkih nacionalnih interesa, što je bilo u suprotnosti s Ustavom i agrarnim zakonodavstvom. Naime, vlasničkim promjenama u Bosni i Hercegovini bilo je podvrgnuto 51,6% poljoprivrednih površina od čega su slobodni krupni posjedi učestvovali s 8,5%, a kmetska selišta i beglučke zemlje s 91,5% zemljišnog fonda stvorenog agrarnom reformom. Zemlja je najvećim dijelom oduzimana od muslimana i pretvarana u državno dobro, a potom dijeljena soluncima, dobrovoljcima, invalidima, bezemljašima i drugim socijalnim kategorijama stanovništva. Proces rješavanja agrarnog pitanja bio je tijesno skopčan i s unutarnjom kolonizacijom. Agrarna direkcija za Bosnu i Hercegovinu 1918–1928. godine razdijelila je na 13.227 kolonizatorskih porodica, iz naprijed navedenih kategorija, 334.192 dunuma i 605 m² zemlje. U podjelama zemljišta favorizirani su Srbi (seljaci i ratni veterani), čime je iz temelja promijenjena nacionalna posjedovna struktura nad zemljom. Takva podjela stvorila je kod navedene populacije političke simpatije prema režimu u kojem su vidjeli svog zaštitnika, a vladajuće političke stranke u njima izbornu masu koja im je osiguravala ostanak na vlasti."²¹

Prema navedenim podacima može se vidjeti da ni poljoprivreda nije bila razvijena u Bosni i Hercegovini, što je značilo da ni cjelokupna ekonomska i socijalna slika Bosne i Hercegovine nije bila zadovoljavajuća.

Stanovništvo je u znatnoj mjeri nazadovalo, a uzroci tog nazadovanja bili su prvenstveno u široko rasprostranjenoj nepismenosti, visokim poreznim opterećenjima i smanjenju otkupnih cijena agrarnih proizvoda. Istovremeno, industrijski sektor bio je nerazvijen te samim tim nije

²¹ Užičanin, Salkan, *Historija Bosne i Hercegovine (1918-1941): Privreda i ekonomski odnosi u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, str. 66, 67.

mogao generirati ni razvoj drugih privrednih grana, čime je dodatno usporen ukupni društveno-ekonomski napredak. Agrarna reforma, kao centralna mjera političko-ekonomske transformacije, imala je dalekosežne posljedice koje su se reflektirale na cjelokupni život zajednice.

Salim Ćerić s pravom ukazuje da "novim stanjem nisu bili oduševljeni ni slovenski muslimani, čija je ekonomska snaga oslabila agrarnom reformom, a koji se nisu slagali sa nepriznavanjem njihove etničke osobenosti". U tom kontekstu, Bjelevac je kroz seriju priloga u *Novom vijeku* nastojao predstaviti negativne posljedice agrarne reforme, kritički ukazujući na činjenicu da se država nije iskreno zalagala za socijalno ujednačavanje i društvenu integraciju. Naprotiv, izostanak jedinstvene vizije razvitka dodatno je produbljivao međuetničke razlike i socijalne podjele unutar novonastale države.

2. Prosvjetiteljske orijentacije časopisa *Novi vijek*

2.1. Odgoj i obrazovanje mladih

Bjelevac je kroz priloge u *Novom vijeku* afirmirao socijalna, prosvjetna i odgojna pitanja mladih s posebnim naglaskom na suzbijanje razvrata i alkoholizma.

O nužnosti emancipacije bosanskohercegovačkih muslimana, a posebno žene, svjedoči prilog o doktorici Alice Masarykovej²² koja je, primajući jugoslavenske novinare, upitala:

"A širi li se pismenost? - Ima li analfabeta? Delegat s kojim je razgovarala malo se zbunio i promijenio boju lica i odgovorio joj: Gospodjice doktor, na žalost u nas je mnogo nepismenih..." Ona se okrenula prisutnoj jednoj učiteljici iz Bosne i rekla: Treba otvarati analfabetske tečajeve, jer to je jedini put napretku! Pri rastanku rekla je kćerka velikog Slavena: "Pozdravite mi Bosnu, koju toliko volim."²³

Doktorica Masarykova preporučuje da se odlučno krene sa analfabetskim kursovima na kojima će žene najprije naučiti pisati i čitati, a potom se osnažiti za daljnje usavršavanje. Dakle, prilog svjedoči da je broj nepismenih bio velik prije rata i da bi se na tome trebalo poraditi u novom društveno-političkom kontekstu.

²² Eminentna češka sociologinja i društvena aktivistkinja, kćerka češkog političara, sociologa i filozofa Thomasa Masaryka.

²³ "ABC", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 2, str. 17.

Bjelevac objavljuje ovaj prilog s ciljem da bosanskom društvu ukaže na više relevantnih pitanja. Poseban akcenat stavlja na činjenicu da je riječ o ženi, i to o doktorici, koja prvo postavlja pitanje o pismenosti i njenom širenju. Time autor nastoji dodatno istaći i potvrditi temeljnu idejnu liniju koja se dosljedno provlači kroz časopis *Novi vijek*, a to je važnost procesa opismenjavanja, naročito među omladinom i ženama, jer jedino obrazovanje, stjecanje znanja i emancipacija predstavljaju istinski put ka društvenom napretku.

Iz priloga objavljenih u časopisu jasno se uočava da je školski sistem bio neravnomjerno i nejednako raspoređen. Škole nisu građene u skladu s brojem stanovnika na teritorijama niti s njihovom nacionalnom strukturom. Bosna i Hercegovina se pritom ističe kao država s najslabije razvijenim školskim sistemom, obilježenim ozbiljnim nedostatkom kako osnovnih, tako i srednjih obrazovnih ustanova.

Visok stepen nepismenosti predstavljao je ključnu prepreku svakom obliku kulturnog i prosvjetnog napretka. U takvim okolnostima bilo kakav ozbiljan govor o društvenom progresu bio je suštinski onemogućen.

"Uzaludno je propinjati se među kulturne narode i tražiti mjesta među njima pozivajući se na nekoliko doktora i profesora, na nekoliko naučenjaka i književnika, uzaludno je osnivati sveučilišta i akademije, kada srčika naroda broji preko 90% analfabeta. Porazna istina, koja se ne da pobiti, i ne može se pobiti, niti pobijati. Nju mogu samo pobiti fakti, a ti će biti opet sa kojim se pobijao analfabetizam. Pobijanjem njega rasti će naša ubrojivost i imaćemo više prava, jači glas — približavaćemo se kulturnim narodima. Nestajaće u masama onih običnih instikata, koji su bliži divljem čovjeku, izgadiće se otvaranjem širih pogleda narodu. Narod kao cjelina i pojedince svaki njegov član počee misliti svojom glavom i neće se dati ni voditi ni izrabljivati od koga mu drago. Znati će prosuditi, kuda ga tko vodi i dokle može ići; trebaće jake individualnosti, koji će moći ravnati njim."²⁴

Bjelevac naglašava da će obrazovanjem biti prevaziđeno kapitalističko ropstvo, izrabljivanje ljudi za teške fizičke poslove, obrazovanjem će se proširiti vidici i stvarati perspektive. Autor smatra da će tek nakon ostvarivanja osnovnih preduvjeta uslijediti proces kulturne i prosvjetne emancipacije, kultiviranja čovjeka te otvaranja širih pogleda kako pojedinca tako i društva u cjelini. Tako bi nastao zdrav, obrazovan i osviješten pojedinac — individua čiji će razvoj direktno doprinijeti unapređenju kolektivnog, nacionalnog i kulturnog nivoa naroda.

Abdurezak Hifzi Bjelevac u *Novom vijeku* promišlja utopijski, ali se uprkos tome nada boljim vremenima te u skladu s tim objavljuje tekstove i daje savjete:

²⁴ "ABC", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 2, str. 17.

"Kad nestane nepismenosti, kada se bar ta spusti ispod 30 – 20% moće se cjelina drugačije da orijentira. Tražiće nove potrebe i uređenja, jer će ih tražiti duh vremena, oboriće intriganstvo i šarlatanstvo, baciti će današnje kumire s dvostrukim maskama i poći samo za onim koji budu intelektualno jaki da toj cjelini mogne otvoreno reći: Ovuda! Vidiš tuda je tvoj put! Svak će viditi jer neće biti slijep kod očiju, a dotle pada odgovornost sva na sve one koji ovi svijet podržaje u mraku, u neznanju zavaravajući ga, zavađajući ga, zavađajući ga da ga mogu iskorišćavati. A. B. C. vojska treba da bude vojska budućnosti!"²⁵

Na kraju zaključuje da će intelektualno napredovanje spasiti i voditi narod, čime će se ukloniti šarlatani i oni koji ga vode u propast.

"Nepismen je, pa mu je zatvoren svijet i ono što izneseš pred njega lako ga uvjerava, jer nije sposoban da rasuđuje. Naginje više podržavanju stanja u kojem živi, pa bilo mu to stanje i nesnosno ne zna ga promijeniti i ne može se sprijateljiti s jednom idejom, koja dolazi, da mu poruši dosadašnji svijet, poremeti njegov uobičajeni monotoni red. Nije navikao na nagle socijalne i kulturne promjene, pa ih ne može ni da primi. Govorilo se o đacima: Pokvarili se, veli se, ne klanjaju, idu gologlavi, nose šešire, ne poste... ili - još i danas gledaju na život i njegov socijalni preuređaj s anatemom u duši. A drugi su došli iza ovih s poluvjerskom naobrazbom i bili jasniji tumači prvih. Zarazivali su narod, a nisu ga liječili. Nevaspitani potpuno vjerski, krivo shvatili savremenu kulturu."²⁶

Ovim tekstom Bjelevac izražava svoj stav o nužnosti ulaganja u odgoj i moral omladine. Također, izričito kritizira klerikalizam, što je stav koji dijele i značajni pisci preporodne književnosti poput Mulabdića i Osman-Aziza. On naglašava da su nazadak i nemoral prepreke koje moraju hitno biti uklonjene kako bi se osigurao društveni i kulturni napredak.

Bjelevac, između ostalog, kritizira i stav muslimana prema nepotrebnosti školovanja te iznosi odgovarajuće prijedloge i primjere:

"Svakako je jedna od najkorisnijih i najljepših zabava za duh i srce djece, nauka. Doduše danas se čuju tužbe, da se mladež u školama više naučava, a slabo odgaja. To dolazi otuda što baš gore spomenusmo: različito ometanje mirnog školskog odgoja. Valjana i pravim duhom zadahnuta nastava djeluje sasvim povoljno: oplemenjuje srce, razvija um, da mladež uzmogne spoznavati sve što valja ili što ne valja... Da škole nastavom zaista i oplemenju srce mladeži, ne bi se trebalo brinuti samo za kulturu uma, nego i za kulturu srca. Neka se u svim školama pod nadzorom svojih nastavnika u osobitim zgodama održavaju školske svečanosti kao zgodna uzgojna sredstva kao što su: koncerti, deklamacije, predavanja, skupno čitanje lijepoga štiva itd... Svaka škola trebala bi da ima knjižnicu za mladež. Uz knjižnicu da se mladeži udesi i zgodna čitaonica, barem za 2 – 3 škole jedna zajednička, gdje bi djeca pod neprisiljenim nadzorom nastavnika čitala spise i listove za mladež. Naravno take bi spise i listove najprije prošle kroz cenzuru učiteljskih zborova, a onda da se mogu mirne duše dati mladeži da čitaju."²⁷

Ovim tekstom Bjelevac potvrđuje značaj odgoja omladine kao temelja za uspostavu odgojenog društva, odnosno države. On zaključuje da je narod nedovoljno informiran i

²⁵ Ibidem.

²⁶ "Antikulturni elementi", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 5, str. 46.

²⁷ Mulić, Hamdija, "Za moralnu zaštitu naše mladeži", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 7, str. 74, 75.

pripremljen za nove društvene promjene, odnosno nedovoljno osviješten o potrebi obrazovanja, morala i odgoja, ističući da se rješenje mora tražiti u discipliniranju naroda.

Ključne ideje ovog komentara ogledaju se u potrebi usmjeravanja omladine ka pravom putu - putu morala, čestitosti, mudrosti i znanja. U posebnom prilogu naslovljenom "Odgajanje masa", Bjelevac ističe da je jedna od najvažnijih pretpostavki za razvoj i napredak naroda obrazovanje širokih slojeva stanovništva, odnosno da narod kao cjelina napreduje zahvaljujući nauci koja tumači duh vremena i razjašnjava nepoznate uzroke promjena. Međutim, on upozorava da su vođe naroda često bile vođene isključivo ličnim ili parcijalnim interesima, što je ograničavalo njihov doprinos kolektivnom napretku.

"Na našem državnom organizmu ima još jedna rana. Široki slojevi većine naroda živio je u jednom prelazu iz vjerskog života u nacionalni, kao što je Bosna i Hercegovina, a i danas još živi Sandžak, Stara Srbija, Crna Gora i dijelovi Albanije. Došle su nove ideje iznenada, stvoreno je jedno stanje u kojem se nije uzeo u obzir psihološki momenat, da se mase povedu i disciplinuju, a zatim odgoje, nego su učinjene pogreške u tome pravcu, koje su ovo pitanje i postepeni razvitak još više komplicirali. Htjele su se provesti radikalne socijalne reforme bez obzira na principe pravde i jednakosti i stini su povrijeđeni i stavljeni u pitanje principi bez kojih ne može biti jedna država. Podizavanjem na jednoj strani obilja, a otimanjem i obespravljanjem na drugoj strani stvarano je postepeno nezadovoljstvo, da su i oni koji nisu bili svjesni nepravde i nezakonja osjetili žalac, jer se je radilo opet devizom: Za jedinstvenu demokratsku jugoslavensku državu. Mase su postale neobuzdane, vlasti mlitave, a vođe naroda sebični i neiskreni od čega je najviše trpila sama državna ideja, jer svi porazi, koje smo doživili vani i prilike koje se neće za neizvjesno vrijeme srediti, uzrok su naše nesređene unutarnje prilike."²⁸

Ovdje se iskazuje izraženo nezadovoljstvo općim stanjem i odnosima koji su vladali u Bosni i Hercegovini. Vlasti nisu jednako tretirale sve narode, pri čemu su muslimani trpjeli najveće posljedice. Atif Purivatra dokumentira da je tadašnja vlast, na štetu muslimanskog stanovništva, pružala podršku pravoslavnim seljacima:

"Sistem sadašnje uprave u državi uperen je protiv muslimana bez razlike njihovog zanimanja. Protestujući najodlučnije protiv ovakvog držanja vlade, muslimani grada Sarajeva dijele sa svojom braćom u Bileći i drugim mjestima svu tugu i žalost, koja ih pritiskuje i zahtijevaju, da centralna vlada u Beogradu učini već jednom kraj ovom u svakoj pravnoj državi nemogućem stanju, te da i muslimanima dadnu onu zaštitu života i imetka, koju uživaju ostali državljani."²⁹

2.2. Emancipacija muslimanke

Abdurezak Hifzi Bjelevac je pripadao generaciji bosanskohercegovačkih intelektualaca i književnika koja se školovala u Turskoj i koja je od mladoturskog pokreta usvojila ove vrijednosti (socijalni, politički režim, modernizacija države), a koje su se ranije putem časopisa

²⁸ Mulić, Hamdija, "Za moralnu zaštitu naše mladeži", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 7, str. 77.

²⁹ Putrivatra, Atif, *Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Sarajevo, Svjetlost, 1977, str. 70.

Biser najviše protežirale. Te ideje se očituju u njegovim književnim radovima, ali i publicistici. On je u svojim romanima poput *Minke* (1917) protežirao emancipaciju i slobodu žena. Romane piše u doba političke nestabilnosti i velikih promjena. Glavne junakinje romana su žene koje, svaka na svoj način, prkose onome što se oko njih događa i što im je zapravo nametnuto. Preciznije rečeno, nisu mogle ispoljavati svoje želje i ambicije, ali su morale poštivati sve što dolazi od mušakaraca kao simbola patrijarhalnog sistema. Ako bi se, nekim slučajem, usprotivile, bile bi od onih neposlušnih i onih koje ne poštuju. Kroz romane, ali i kroz priloge i tekstove u *Novom vijeku*, Bjelevac se zalagao za prava i slobodu žena da budu učesnice političkog i društvenog života jednako kao muškarci. Tako je Minka prikazana kao zrela i inteligentna žena koja je zagovarala ugled žene i to na jedan miran, ali hrabar način. Bjelevac tada odašilje jasne poruke, a one se odnose na emancipaciju i doprinos iste nauci, znanju i daljnjem napredovanju.

Bjelevac posebno ukazuje na važnost prosvjećivanja i emancipacije žena. Već u prvom broju Bjelevac posvećuje priloge ženskim pitanjima poput "Pravo glasa i žene", "Nekad i sad", "Dvije Rene", "Skupština Osvitanja", "Prilozi za proučavanje muslimanki", "Kad žena hoće", "Rad na pridizanju našeg ženskinja" i dr.

Ovakve i slične ideje Bjelevac je afirmirao i u časopisu *Biser*. Između ostalog, pisao je o važnosti školovanja žena, posebno muslimanki: "Ženskoj djeci treba valjan odgoj kod kuće – i savremena školska obuka... Treba prekinuti s umišljenim predrasudama o čitanju i pisanju, treba i našoj ženskoj djeci otvoriti širom vrata znanja, jer stupanj kulture jednog naroda mjeri se po ženama."³⁰ Bjelevac je dosljedno ostajao pri stavu o nužnosti unapređenja obrazovnih prilika za muslimanke, a u časopisu *Novi vijek* afirmirao je pitanje ženskog obrazovanja i sveukupne emancipacije, posvećujući mu znatan publicistički prostor.

U prvom broju časopisa *Novi vijek*, Bjelevac donosi i razne priloge iz zemalja sa Istoka da bi pokazao kako se žene tamo obrazuju te na taj način utjecao na emancipaciju žene u Bosni. U prvom broju nailazimo na prilog "Iz novije istorije Sirije", gdje kao primjer muslimankama u Bosni i Hercegovini predstavlja žene koje studiraju, bave se pisanjem, izdavanjem listova i članice su različitih organizacija, želeći time prikazati da je emancipacija žena prisutna i na Istoku, u muslimanskom svijetu. Naglašava da islam ne zabranjuje ženama obrazovanje i kulturno napredovanje te da je emancipacija u Bosni i više nego potrebna:

"U jednom broju od februara 1912. donio je 'El-Hoda' listu žena, koje su učinile velikih zasluga za svoj narod, među kojima se osobito ističu imena: Selme El-Kassab, Esma Saiba, Habiba

³⁰ Bjelevac, A. Hifzi, "Za ljetne dosade (Hadžer-Merešov dnevnik): 1. Bilanca jedne godine", *Biser*, Mostar, 1913, 2, 7, str. 104, 105.

Hašem, Mejram-Zekka, Atifa Karam, Zijada, Rahirna, Korida i druge. One su radile na svim poljima narodnoga prosvjeđivanja. Neke kao učiteljice, neke kao dobrotvorke, kao spisateljice, govornice, novinarke; neke podizale azile za siromahe, za slijepce, za siročad; — služile u bolnicama i svugdje, prinoseći sve žrtve, koje je od njih domovina tražila. Nisu zazirali ni od čega. Nisu pazile, što će im masa reći, koja nije dorasla, da razumije. Velike ideje i uzvišenost njihovih ideala. Narod je tek kasnije vidio plod njihovih žrtava."³¹

Kroz navođenje primjera uspješnih žena iz Turske Bjelevac nastoji potaknuti bosanske muslimanke na aktivno društveno angažiranje - da se obrazuju, čitaju i izraze svoj talent, ne obazirući se na osude okoline. Istovremeno, oštrim kritičkim osvrtom raskrinkava primitivne, patrijarhalne i ideološke odnose prema ženi, ukorijenjene u vjeri, tradiciji i drugim društvenim strukturama koje metaforički označava kao 'šare' sistema.

Bjelevac je dosljedno zagovarao promjene koje bi postale društveno prihvaćene i normalizirane, što je i bila temeljna ideja časopisa čiji naziv simbolički odražava težnju ka novim idejama koje donose društveni napredak.

O statusu žene u društvu pisao je Bjelevac i u prilogima koji su objavljivani pod naslovom "Hadžer-Merešov dnevnik". To svjedoči o njegovom zalaganju za prava žena, za njihovo obrazovanje i emancipaciju.

"Neki dan je bila skupština žena u Sarajevu, koja je donijela rezoluciju u kojoj se traži: u ime pravičnosti, u ime srećnije budućnosti i uspješnog razvića našeg cjelokupnog naroda, da se žena što prije, još prije nastupajućih izbora, potpuno izjednači sa čovjekom u političkim pravima. Svi su izgledi bili da će žena već učestvovati u ovim izborima i stoga od strane naših ženskih organizacija nije upućivan vladi nikakav apel, ali kako je sasvim iznenada rješenje tog pitanja opet gurnuto u pozadinu mi apelujemo na uvidavnost vlade i tratimo, da se ženi dopusti učešće u nastupajućim izborima. (...)

(...) Za dobrotvornu zadrugu Srпкиnja: Vjera Krsmanović, predsjednica; Za dobrotvornu prosvjetnu zadrugu Jugoslavenki: Natalija Joj Kič, predsjednica; Za žensku podružnicu u Napretku: Ljubica Hečimović; Za hrvatsko katoličko žensko udruženje: Ivana Gašić, blagajnica; Za jevrejsko žensko dobrotvorno društvo La Humanidad Lika Bern, predsjednica; Za društvo za prosvjeđivanje žene i zaštitu njenih prava: Dr. Štaka Bokonjić, predsjednica; Za Osvitanje udruženje muslimanki, Hasnija Berberović.

Prije ovoga skupština je stvorila nekoliko podložaka za svoju rezoluciju: da danas već imamo veliki broj žena koje su se i svojom kulturom i svojim uspješnim radom na privređivanju izravnale sa ljudima; da u odlučnim trenucima sudjeluje u rješavanju sudbine svoje djece kao mati; da kao prirodni zaštitnik djeteta i porodice nemilosrdni je protivnik alkohola, koji razara porodicu i stvara tuberkulozu, razvrat, ludilo i zločin. Rezolucije, Jeo rezolucije, reći će netko, pa će doći, gdje dolaze i, sve neostvarene želje! Ali jedno je mjesto ipak važno u rezoluciji, gdje se naše žene pozivlju na one u Engleskoj, Danskoj itd. Bože moj! Kolika razlika između onih tamo i naših ovdje, ali nažalost bez iznimke! Šta koristi parada i šta koristi zauzimanje, šta dobra volja, kada će o tomu odlučivati naši stari ljudi!"³²

³¹ Bjelevac, A. Hifzi, "Iz novije Sirije", *Novi vijek*, Sarajev, 1920, 1, 1, str. 14.

³² Bjelevac, A. Hifzi, "Iz novije Sirije", *Novi vijek*, Sarajev, 1920, 1, 1, str. 16.

Bjelevac zagovara izjednačavanje statusa žena u Bosni sa ženama u zemljama poput Australije, Amerike, Njemačke, Danske i Finske, insistirajući na njihovom biračkom pravu i aktivnom učestvovanju u političkom odlučivanju. Smatra da žene, kao majke koje najdublje žele dobrobit svojoj djeci, trebaju imati mogućnost razboritog glasanja i biranja društva oslobođenog alkohola, razvrata i nemorala. Međutim, on ukazuje na duboke razlike između žena "ovdje" i "tamo", ističući da u Bosni i dalje prevladava utjecaj patrijarhalnog, neobrazovanog i nedovoljno informiranog društvenog sloja. Naglašava da je žena u bosanskom društvu marginalizirana i nevidljiva te da je neophodno promijeniti njen položaj - žene su sastavni dio društva i moraju izaći iz konzervativnih okvira, aktivno učestvovati u životu zajednice i tako doprinijeti napretku Bosne i Hercegovine.

Iz tekstova objavljenih u časopisu *Novi vijek* jasno se vidi da je na sarajevskim ulicama vladala teška društvena klima. Žene koje bi izlazile na ulicu bile su predmet podsmijeha, a posebno su bile stigmatizirane trgovkinje.

"Akcija je postavila sebi jedan težak zadatak, a jedan od najtežih, da suzbije dalje širenje nemorala. To je delikatan posao i kod izvođenja njegova treba mnogo pažnje, mnogo obzira i psihoškog razumijevanja. A sada konstatujemo ovo: Akcija nije pošla putem razumijevanja, nije proučila stvari, nego sa sarajevskom policijom pošla, da ograniči slobodu kretanja, ličnu slobodu muslimanke i zastavljala je sve one, koje su došle u čaršiju bilo s poslom ili bez posla i nasilno ih vraćala kućama.

Drugo: išla je još dalje i služila i obrtnoj oblasti, da natjera one sirote, koje su iz slobodne ruke prodavale svoje ostatke ruha iz sanduka, da potraže obrtne dozvole i da im na taj način nametne još i poreze.

Treće: policija okuražena moralnom pomoći Akcije napastovala je nedužne muslimanke i kako smo čuli jedan je policajac i udario štapom jednu ženu na čaršiji. Ova povreda lične slobode od strane agenata Akcije došla je do izrazitosti da se je čulo i takih prijetnji, da ne preostaje nikakvo drugo sredstvo protiv ovih ispada nego otkrivanje muslimanke, ako hoće, da je nepozvan ne zaustavi i ne upita šta traži u čaršiji (...)

(...) Redakcija *Novog vijeka* pitala je ženu trgovkinju o cijeloj situaciji i žena im je odgovorila: Ja sam dvojici, trojici trgovaca, koji su danas u Akciji i koji nagovaraju čaršiju protiv nas donosila na dućan robu i njima je prodavala. To je bilo prije muhadžirluka iz Sarajeva, i dok je bilo u svijeta još u sanducima košulja, čevrma i ostaloga. Oni su to kupovali pošto su htjeli izgovarajući se: Ne može se seka više prodati... A srijedom preprodavali su moje stvari uz dvostruke a često i višestruke cijene. Tada sam se odlučila, da sama prodajem makar bila i sramota. Živit se mora! I ti sada nagovaraju Akciju, da nam zabrani, da opet moradnem njemu doći i prodati..."³³

Novi vijek je izvještavao o Akciji koja je ženama uskraćivala pravo na izlazak na ulicu i samostalnu egzistenciju. Ova mjera narušavala je njihovu ličnu slobodu, a policija je često pribjegavala fizičkom kažnjavanju žena koje su se usudile kretati javnim prostorima. Kroz anketu u časopisu, Bjelevac je dao riječ ženama koje su iz egzistencijalne potrebe izlazile iz kuće i pokušavale se prehraniti prodajom čuvanog ruha, rukotvorina i drugih artikala, no bile

³³ Uredništvo, "Feljton", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 5, str. 53.

su izložene uvredama, nasilju i zabranama. Kretanje žena bilo je ozbiljno ograničeno, a Bjelevac je kroz svoj publicistički angažman ukazivao na tu diskriminaciju i nepravdu. Također, upoređivao je položaj žena u Bosni sa statusom žena u drugim dijelovima svijeta, naglašavajući zaostajanje domaće zajednice.

U časopisu *Novi vijek* donosi priloge o proučavanju muslimanke i ujedno poziva sve koji imaju neke komentare, pitanja i prijedloge o socijalnom položaju muslimanke u Bosni, da se jave i pišu redakciji. Navodi da je nužno poznavati život muslimanki sa Istoka, kako bi ga mogli komparirati sa životom žena u Bosni i kako bi, eventualno, iz njihovog primjera mogli naučiti i pozitivne primjere primijeniti:

"Na glavi joj je tepeluk nakićen s draguljima, a na vrh njega paunovo perje. Na kolima su krila otvorena. Ona sjedi u kolima otkrivena lica, jer se turske žene ne skrivaju. Gđe koja se tako vozi, a za njom sluge gone ovce i nose mlijeko, koje prodaje i za to kupuje kućne potrebe. Katkad se vozi s njome i muž."³⁴

Ovim primjerom opisuje se izgled muslimanki na Istoku: ne nose zar, ne skrivaju lice, već na glavi nose okruglu, ukrašenu kapicu - tepeluk - s dodatkom od peruške, što podsjeća na odjevenu praksu žena sa Zapada i njihove šešire s perjem. Bjelevac dalje navodi primjer žene koja se vozila u kolima "otvorenih, a ne skrivenih krila" te je nesmetano obavljala prodaju i kupovinu kućnih potrepština. U Bosni je veliki broj žena tog vremena iskazivao težnju da ekonomski doprinese porodici.

Upravo zbog toga su mnoge ismijavane, kamenovane, vrijeđane. Jednoj starijoj muslimanki je saopćeno da ne može prodavati na ulici zbog protivljenja i pobune ljudi, a ona je na to odgovorila:

"Pa šta ćemo sada? Ovako ne mogu nikuda. Njima je (nemuslimankama) lakše jer mogu zaraditi. Moje poštenje neće sačuvati zar, a nevolja na svašto nagoni. Ja razmišljam o ovim riječima, pa nek još tko razmisli!"³⁵

Muslimankama je bilo zabranjeno izlaziti (na ulicu raditi, društveno učestvovati, obrazovati se), dok ta zabrana nije važila za nemuslimanke. Međutim, islam ne zabranjuje ženi obrazovanje ni učestvovanje u društvu; to joj zabranjuju neobrazovani i neemancipirani muškarci. Iz ovoga je razvidno da su mnoge žene željele slobodno izlaziti, zarađivati te učestvovati u društvu na razne načine.

Časopis *Novi vijek* objavljivao je priloge o društvenim i kulturnim aktivnostima žena na Istoku i Zapadu, s ciljem da se ženama u Bosni i Hercegovini predoči njihov položaj u odnosu

³⁴ "Kći sultanova", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 8, str. 91.

³⁵ Bjelevac, A. Hifzi, "Pitanje Osvitanja", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 7, str. 83.

na položaj žena u drugim dijelovima svijeta. Dok su se žene u svijetu obrazovale, bavile politikom, naukom, u Bosni i Hercegovini su zatvorene, isključene iz političkog i društvenog života.

Za razliku od bosanskohercegovačke muslimanke, muslimanke u Turskoj se obrazuju, zapošljavaju:

"Halide Edibe hanuma imenovana je za ministra prosvjete u Mustafa Kemal pašinoj vladi u Ankari. Turske žene su od proglašenja ustava brzo napredovale i učinile veliki korak u nauci i prosvjeti. Za vrijeme balkanskog rata turskim se hanumama dozvolilo da mogu kao bolničarke služiti u bolnicama, kao pisarice u poštama i brzojavima, gdje su pokazale osobite sposobnosti. Od balkanskog rata i njima se otvorio put na sveučilište. Od onog vremena muslimanke u Carigradu listom hrle u srednje škole, a dobar dio njih stupilo je na sveučilište."³⁶

Bjelevac nastoji pridobiti zajednicu da, makar približno, dopusti ženama da se uključe u društveni i ekonomski život. Svim svojim prethodnim priložima i primjerima želio je predstaviti javnosti borbu i patnje kroz koje prolaze žene kako bi ostvarile osnovna prava: pravo da izlaze u grad, da se zapošljavaju, uključe u društveni i politički život, kao i da se školuju, odnosno obrazuju. Navođenjem primjera iz Turske Bjelevac upoređuje položaj muslimanki u Bosni s položajem muslimanki u Turskoj.

Josip Milaković u prilogu dvanaestog broja časopisa *Novi vijek* objavljuje pjesmu o djevojčici i lutki, u kojoj je moguće prepoznati vezu s tekstovima o životu žena u Turskoj.

Fata i njezina lutka

Pita lutku Fata: „Šta bi najvoljela?
U kočiju - je li - najragje bi sjela?
A ti sjedni eto!“ reče njojzi Fata.
U kola je metnu sa dva divna hata.
Al nevolje eto i lutki i Fati:
Drveni su hati i — nepotkovati!

Pjesma o Fati i njejoj lutki nosi uspješnu pjesničku sliku, ali i svjetonazorsku te ideološku poruku rodne ravnopravnosti koja je važna za opću harmoniju, ali i održivi razvoj društva. Fata simbolizira bosansku ženu koja može samo maštati da će moći živjeti kao žene u Turskoj, voziti se kočijama i izlaziti bez muževa. Komparativnom analizom uočavamo svjetonazorsku bliskost ove pjesme i priloga "O ženama Turske", u kojem, između ostalog, stoji da žene u Turskoj izlaze slobodno, voze se u kočijama čak i bez svojih muževa, dok je u Sarajevu, u Bosni, ženama bilo zabranjeno pojavljivanje u čaršijskoj jezgri, kao i duže zadržavanje u javnosti.

³⁶ Bjelevac, A. Hifzi, "Turska žena", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 6, str. 70.

Prilozima o pjesnikinjama iz Turske Bjelevac je želio prikazati kako je u muslimanskom svijetu (koji je u tom periodu i dalje bio uzor) žena priznata i kako može parirati muškarcima. U prilogu "Turske pjesnikinje", koji će biti analiziran u narednom dijelu rada, Abdurezak Hifzi Bjelevac spominje "da nijesu bile obične pojave, vidi se iz njihovih sačuvanih pjesama. Tu ne samo da udara u oči pjesnički dar, nego takođe i velika načitanost i dobro poznavanje arapske i perzijske lijepe knjige"³⁷ i opet naglašava važnost čitanja i učenja jer se samo tako može postići kvalitet. Također, tekstom o turskim pjesnikinjama Bjelevac govori i o potrebi da se muslimanke kulturno izraze pa je Bjelevac, pod utjecajem ideologije mladoturskog pokreta, afirmirao žensko pitanje. U vezi s tim, gotovo u svakom izadnju *Novog vijeka* moglo se čitati poglavlje "Odgajanje masa", gdje je Bjelevac naglašavao da djecu, muslimansku, treba slati na školovanje kako bi im se proširili vidici i kako bi se lakše nosili sa sistemom koji ih je gušio i sprečavao napredak u svakom smislu. Pratio je rad svih društava koja su uključivala žene pa je tako dao prostora *Osvitanju* koje je, kako je pisao, pokušalo od čega je moglo i umjelo napraviti nešto za zajednicu žena u društvu, iako možda ne tako uspješno i prema njegovom očekivanju, ali svakako važno jer je ipak napravilo korak prema nekim promjenama za žene.

2.3. *Osvitanje* - društveno, kulturno i ekonomsko pridizanje muslimanki

Socijalno stanje u državi nakon rata rezultiralo je osnivanjem raznih društava čiji je cilj bio okupiti sve, a naročito žene, s namjerom da se postojeće stanje promijeni, odnosno kulturno i obrazovno unaprijedi, te da se zaštite interesi i prava žena, omogućivši im ekonomsko osnaženje i doprinos društvu.

Časopis *Novi vijek* svesrdno je pomagao i afirmirao rad udruženja prilozima objavljivanim u časopisu. Udruženje je nailazilo na pozitivne reakcije. Radom i ispunjavanjem ciljeva mnoge su žene naučile šiti, ručno raditi, a mnoge su naučile i pisati. Udruženje je okupljanjem muslimanki sakupljalo ideje.

Vođene idejama napretka u obrazovnom, kulturnom, ekonomskom i političkom smislu, žene su osnovale udruženje simboličnog naziva *Osvitanje*, što simbolizira nešto novo, svjetlije i vedrije u društvu.

³⁷ Bjelevac, A. Hifzi, "Turske pjesnikinje", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 10/11, str. 114.

Osnivačice *Osvitanja* bile su muslimanke iz Sarajeva, žene obrazovane, emancipirane, učiteljice i intelektualke tog vremena: Almasa Iblizović³⁸, Šefika Bjelevac³⁹, Hasnija Berberović⁴⁰, Rasema Bisić⁴¹, Umija Vranić⁴² i Asifa Širbegović⁴³. U listu *Vrijeme* osnivačice objavljuju proglas nazvan "Drage sestre" u kojem, između ostalog, navode:

"Prije nego što će se uopće preći na učeno raspravljanje o ženskom pitanju, treba muslimanku pridići iz ovog teškog stanja i spasiti još ovu silu drugih, koje bi mogle poći u propast. A to se ne može učiniti jednim mahom, kratkim izjavama i kritikama, nego radom, ozbiljnim, prožrtvovanim i poštenim radom, koji će iziskivati vremena, strpljenja i velike potpore svih onih, koji žele to stanje riješiti... Nju ne liječe prazna uzrujavanja i dobre želje, ne liječe je brošure i izjave, nego ustrajan rad... I kad se bude postavila muslimanka na svoje noge, kad postane jaka i samostalna, istom će se onda moći govoriti o definitivnom rješenju muslimanskog pitanja."⁴⁴

Koliko je važno obrazovati i jačati muškarce, toliko je važno obrazovati i jačati žene kako bi se uspostavilo stabilno i jako društvo te postiglo ekonomsko i socijalno oslobođenje žena. Istaknuto je da "kad se bude postavila muslimanka na svoje noge, kad postane jaka i samostalna, istom će se onda moći govoriti o definitivnom rješenju muslimanskog pitanja", odnosno da treba ojačati ženu i ravnopravno joj ustupiti pozicije u društvu. Da bi se ostvario potencijal i razvoj društva potrebno je osloboditi ženu i dati joj mogućnost djelovanja i doprinosa istom.

28. februara 1919. u prostorijama muslimanske djevojačke škole u Sarajevu održana je osnivačka skupština *Osvitanja*. Izabran je Upravni odbor *Osvitanja* u sljedećem sastavu:

³⁸ Članica Odbora *Osvitanja*, učiteljica.

³⁹ Šefika Bjelevac (1894-1927) bila je bosanskohercegovačka književnica. Rođena je u Sarajevu. U rodnom gradu je završila osnovnu i učiteljsku školu (Muslimanska ženska preparandija), a jedna od njenih učiteljica bila je Ela, supruga Silvija Strahimira Kranjčevića. Kao pripravnica posljednjeg kursa udala se za mostarskog književnika Abdurezaka Hivzi Bjelevca, činovnika u Travniku. Od 1910. do 1916. godine radila je kao učiteljica u Mostaru i Stocu. Preuzeto sa: muzejzenamostara.ba

⁴⁰ U Bosni i Hercegovini je prva Bošnjakinja položila učiteljski ispit tek 1909. godine. Bila je to Hasnija Berberović, koja je radila kao učiteljica 29 godina (1909-1938) u Muslimanskoj osnovnoj i višoj djevojačkoj školi u Sarajevu, u prvoj polovini 20. stoljeća, u periodu dva različita državna okvira (Austro-Ugarska i Kraljevina SHS/Jugoslavija). Tridesetih godina 20. stoljeća je radila i kao upravnica Gajretovog konvikta za djevojke u Sarajevu, bila je članica i aktivistkinja ženskog kulturnog društva "Gajret" i jedna od osnivačica i prva predsjednica muslimanskog ženskog udruženja "Osvitanje" u Sarajevu. Radila je kao učiteljica i aktivistkinja u kulturno-prosvjetnim društvima u periodu u kojem to djelovanje nije bilo jednostavno, jer je žena u islamu ravnopravna, ali među muškarcima nije. Preuzeto: Kujović, Mina, "Zaboravljena učiteljica", *Novi Muallim*, 2009, 10, 40, str. 114, 118.

⁴¹ Članica Odbora "Osvitanja", učiteljica.

⁴² Asifa Širbegović je bila intelektualka iz Sarajeva. Jedna je od osnivačica udruženja *Osvitanje* i dopisnica lista *Dulistan*. Preuzeto sa:

https://knjizevnost.fandom.com/bs/wiki/Zabilje%C5%BEene_I_DIO:_1914%E2%80%931941._%C5%BDene_kroz_smjenjivanje_epoha

⁴³ Članica Odbora *Osvitanja*, učiteljica.

⁴⁴ "Proglas", *Vrijeme*, 1919, 6, str. 1.

"Hasnija Berberović – prva predsjednica Osvitanja, Munira hanuma Hrasnica – potpredsjednica, 1. tajnica – Šefika hanuma Bjelevac, 2. tajnica Rasema hanuma Bisić, blagajnica – Umi hanuma Vranić, nadzornica kuće Almasa hanuma Iblizović."⁴⁵

Svakako da je u to vrijeme ovakav iskorak bio reformatorski, ali i hrabar, s obzirom na stanje u društvu. Program i ciljevi koje je udruženje postavljalo, i dobrim dijelom realiziralo, odjeknuli su širom države i imali pozitivan utjecaj na socijalni, kulturni i ekonomski položaj žene.

Programski ciljevi udruženja su bili:

- 1) kulturno-prosvjetna naobrazba (misli se na opismenjavanje, školovanje, osnivanje biblioteke, afirmaciju ručnih radova na izložbama van Bosne i Hercegovine, afirmaciju književnih ženskih tekstova i sl);
- 2) finansijska nezavisnost – angažman na radnom osposobljavanju i zapošljavanju žena;
- 3) islamski odgoj – predavanja, edukativni kursevi, mevludi.⁴⁶

Dakle, *Osvitanje* je imalo više ciljeva od kojih izdvajamo: opismenjavanje, školovanje, osnivanje zanatskih škola, biblioteka, organiziranje izložbi ručnih radova, animiranje za pisanje i književni rad, podršku ženama da finansijski doprinose i rade uz akcent na odgoju i moralu, vjerskim vrijednostima. Sve što je *Osvitanje* radilo i planiralo raditi "podržao je tadašnji reis-ul-ulema Džemaludin Čaušević"⁴⁷, koji je bio u grupi Bjelevca, Čatića, Sarajlića, a koji su bili pod velikim utjecajem modernih tendencija u turskom društvu. Iz programskih ciljeva udruženja da se zaključiti kako je ono podržavalo žene da se educiraju, osposobe za rad te tako i finansijski osamostale. Nekoliko žena je, kroz udruženje, naučilo raditi na šivaćim mašinama, a kasnije su, zahvaljujući tome zanatu, zarađivale novac. Program rada *Osvitanja* obuhvatao je poučavanje pisanju i računanju, nabavku šivaćih mašina i obučavanje žena za rad na njima, izradu ručnih radova i sl. *Proglas o pokretanju udruženja* štampan je širom Bosne i Hercegovine.

Kao što je dosad i naglašeno, *Novi vijek* afirmirao je i podržavao rad *Osvitanja*, posebno zbog ideja o promjeni statusa žene u društvu.

"Osvitanje - Svrha je udruženju duševno i materijalno pridizanje muslimanki. Ova se svrha postiže:

1. Nastojanjem, da se uklone manjkavosti vjerskog i odgoja, da se čuvaju dobri, a zabacuju loši običaji, da se suzbija raskoš, besposlenost i razkalašenost

⁴⁵ "Osvitanje", *Pravda*, 1919, 5, str. 4.

⁴⁶ "Osvitanje", *Pravda*, 1919, 5, str. 4.

⁴⁷ Kurjaković, Nusret, "Osvitanje - prvo udruženje muslimanki u Bosni i Hercegovini", *Prilozi*, 2009, 38, str. 145, 146.

2. Širenjem pismenosti, znanja i upućenosti; - obrazovati se, proširiti vidike, informisati se o dešavanjima u državi i svijetu vodi žene ali i sve druge u napredak, nikako u nazadak. Pridići žene na ovaj način znači ojačati veoma važnu kariku društva koja bi doprinijela i jačanju naroda, jačanju države.

Ovo naše žensko društvo ujedno je bila i prva lastavica lanjske godine pa su mu svi krugovi posvetili veću pažnju nego drugim pojavama. Ja sam pratio rad društva sa zadovoljstvom i konstatujem i sada nakon godinu dana njegovog rada, da su začetnice udruženja učinile ipak jedan korak naprijed u muslimanskom ženskom pitanju. Iako, za godinu dana nisu se mogle dignuti iznad sitnica mjesnih prilika, i ako nisu glavno težište svoga rada stavili duševnom pridizanju muslimanke, ipak su dali jak impuls društvenom životu iste. Od lanjske skupštine ovoga udruženja do ovogodišnje kratko je vrijeme, ali usporedimo li ove dvije skupštine uočavamo nešto važno: da su postale samostalnije. Dok je prva skupština prošla monotono i nesigurno druga je imala na sebi znak jače samostalnosti, imala je nešto vlastitoga ženskog karaktera. Tu su se donekle, makar neopaženo sukobile dvije ideje: naprednija i konzervativnija. Te dvije ideje nisu izbile na samoj skupštini, ali su zato jače izbile u razgovorima naših žena. Zapažala se i mala borba, koju je odbor premostio pošavši sredinom. Mene to veseli, jer vidim u tome jedan znak, da su članice Osvitanja imale u vidu rad i procvat društva. Rekao sam, da je prva godina prošla gotovo u sitnicama, koje su često ometale pravilan rad, ali s druge strane ipak se je kročilo nešto naprijed, jer je otvorena škola za šivanje i krojenje, radilo se nešto robom itd. Glavno što je izostalo jest prvi uvjet svrhe, da se muslimanka duševno pridigne. Osim analfabetskog tečaja nije se maklo naprijed, a i ovaj nije uspio, da bi mogao zadovoljiti. Na žalost nije kod ovog manjkalo dobre volje odbora nego slab odziv naše mahale, koju su sprečavale razne agitacije nekih individua, koji su gledali i u ovom novotariju i zadrugu, koja se je odvajala od njihovih skučenih pogleda. Još jedna stvar koči rad Osvitanja, a to su ljudi. Mnogo se miješaju u ženske stvari i neće da pripuste da se one samostalno razvijaju. Utječe se i na odbor, pa ne može da dobije karakter samostalna rada muslimanke. Oni koji će proučavati muslimanku po radu Osvitanja neće dobiti vjernu sliku o njegovu radu, ako u isto doba ne budu upućeni o utjecaju ljudi i čaršije, koji vrše suverenu moć nad ovim jedinim i prvim ženskim udruženjem."⁴⁸

Bjelevac ovdje želi kazati da oni koji budu pratili sliku emancipacije žene kroz *Osvitanje* neće dobiti prave uvide jer, bez obzira na to što ono postoji, žene putem njega nisu mogle mnogo učiniti, jer su muškarci vodili ključne društvene i ekonomske procese.

Bjelevac potiče i afirmira rad udruženja, ali zamjera na stagnaciji na suštinskim vrijednostima, na tome što se muslimanka trebala ohrabriti, duhovno uzdići, odnosno dobiti samopouzdanje, a možda i samopoštovanje. Da se Bjelevca pitalo, napredak muslimanke ne bi bio mjereno prema *Osvitanju*, jer da njime nije bio zadovoljan naslućujemo iz primjera: "Glavno što je izostalo jest prvi uvjet svrhe, da se muslimanka duševno pridigne. Osim analfabetskog tečaja nije se maklo naprijed, a i ovaj nije uspio, da bi mogao zadovoljiti." Bjelevac ovim želi reći da jesu postavljene granice, ali da žena treba intenzivno raditi sa sistemom i razvijati svoj rad. Poziva žene na samoosvještenje i afirmiranje vrijednosti kojima žena utječe kako na svoju porodicu, tako i na cijelo društvo. Preciznije rečeno, Bjelevac navodi da se ne smije izgubiti

⁴⁸ Abc, "Osvitanje", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 1, str. 12.

vjerski odgoj i moral, duhovni rast i napredak, s ciljem da se raskoš i razvrat izbjegne, a to može postići samo žena koja odgaja.

Pisano je u osmom broju *Novog vijeka* da su žene počele prodavati svoje ručne radove, a kad su sve rasprodale da se situacija izmakla kontroli te su odlučile:

"... neznanje je izvor svega zla! Za to smo odlučile početi u što kraćem vremenu, školom za krojenje, šivanje i vez, organiziranjem ženskog umijeća i rada te njegovom unovčenju. —I kad se bude muslimanka postavila na svoje noge, kad postane jaka i samostalna, istom će se onda moći govoriti o definitivnom rješenju muslimanskog ženskog pitanja."⁴⁹

Bjelevac želi istaći da ženu treba osloboditi prepreka te joj omogućiti samostalnost u donošenju odluka, radu i djelovanju. On tvrdi da će tek onda kad ženama bude dopuštena sloboda odlučivanja i djelovanja njihov društveni status biti promijenjen.

Formirane su dvije grupe. Jedna je tražila da udruženje *Osvitanje* i općenito žene rade po uputama muškaraca, a druga grupa je bila izričito jasna i željela da se društvo žena razvija samostalno. Na skupštini koja je organizirana u vezi s navedenim ženskim pitanjem Bjelevac je shvatio da su žene i dalje bile pod utjecajem muževa, a bez svoje volje. Kako je pisao, pojedini muškarci htjeli su srušiti odbor sastavljen od najboljih ženskih sila, kako bi oni preko njih mogli djelovati. To je podrazumijevalo izmjene prvih ciljeva udruženja - emancipiranje i uključivanje žena u odbore - te postavljanje muških članova u glavne, odlučujuće odbore. Nastala je akcija protiv *Osvitanja*, koje je predstavljalo muslimanski ženski pokret. Čak je, piše Bjelevac, napadnuta bila predsjednica *Osvitanja*. Ljudi su nagovorili djecu da kamenuju predsjednicu, a potom su i službeno zahtijevali da ona bude smijenjena s mjesta predsjednice udruženja, ali i kao nastavnica u muslimanskoj ženskoj školi. Bjelevac poslije otkriva i zašto su zahtjevi bili toliko rigorozni. Naime, razlog je bilo njeno otkrivanje lica na jednoj od skupština društva, jer "ovdje je plod reakcije: htijući zapriječiti progres — potpaljuje strasti da uznemirene duhove baci prebrzo naprijed! Želeći na jednoj strani zakovati i vrata muslimanki i dignuti još veću ogradu koja i onako smeta njenom ekonomskom pridizanju, na drugoj strani istjeruju slobodniju muslimanku iz kuće."⁵⁰ Bjelevac ne odustaje od ukazivanja na uske poglede. Međutim, bez obzira na nesuglasice u društvu i reakcije na udruženje, ono je svakako dalo značajan doprinos emancipiranju, kao i učešću žena u javnom životu.

⁴⁹ Bjelevac, A. Hifzi, "Pitanje *Osvitanja*", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 7, str. 81.

⁵⁰ Bjelevac, A. Hifzi, "Pitanje *Osvitanja*", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 7, str. 82.

3. Književne orijentacije časopisa *Novi vijek*

3.1. Književnost i kulturno-prosvjetiteljski program

Časopis *Novi vijek* djelovao je u izuzetno složenom društveno-političkom kontekstu. Nova politička tvorevina suočila se sa ozbiljnim izazovima već na samom početku svog postojanja, ponajprije zbog nedostatka promišljene integracijske strategije koja bi uvažavala duboke kulturne, jezičke, vjerske, etničke i ekonomske razlike među narodima unutar njenih granica. Ključno pitanje s kojim se država suočila odnosilo se na pokušaj integracije izrazito heterogenih zajednica, pri čemu su izostale suštinske mjere koje bi omogućile uspostavljanje zajedničkog identiteta ili barem međusobnog razumijevanja.

Bjelevac, koji je prethodno sarađivao s nekima od spomenutih časopisa, bio je svjestan ograničenja takvog pristupa. Njegova odluka da pokrene *Novi vijek* bila je motivirana željom da se premoste postojeće društvene, nacionalne, socijalne i kulturne podjele te da se afirmira inkluzivan prostor otvoren za dijalog među različitim identitetskim grupama. *Novi vijek* je zamišljen kao platforma koja bi nadilazila tada dominantne obrasce isključivosti, kako na nacionalnom, tako i na širem kulturnom i ideološkom planu.

Treba istaći da je Bjelevčev književni opus, kao i publicistički rad, društveno angažiran s ciljem poticanja kritičkog mišljenja i interkulturalne komunikacije.

Djelujući i kao publicista, Abdurezak Hifzi Bjelevac je, kroz saradničke tekstove u raznim publikacijama, kao i putem vlastitog časopisa *Novi vijek*, nastojao artikulirati i predstaviti društvenu stvarnost, intelektualne tokove i svakodnevne probleme s kojima su se suočavali muslimanski intelektualci, ali i širi slojevi stanovništva.

Na početku svog djelovanja Bjelevac je gajio uvjerenje da će muslimani u okviru nove državne zajednice biti priznati i prihvaćeni kao ravnopravan narod te da će im biti omogućeno nacionalno, kulturno i političko ostvarenje unutar Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Ipak, ta su očekivanja ubrzo ustupila mjesto razočaranju, usljed rastućih manifestacija marginalizacije i institucionalne nepravde prema muslimanskom stanovništvu.

Kao odgovor na novonastalu situaciju Bjelevac sve češće piše politički angažirane tekstove u kojima izražava zabrinutost zbog prisutne socijalne i nacionalne diskriminacije. Njegov cilj nije bio samo kritičko oslikavanje stvarnosti, već i poticanje svijesti među sunarodnicima, kojima je nastojao ukazati na opasnosti političke pasivnosti i moguće negativne posljedice ako ne dođe do kolektivnog angažmana.

Poseban segment njegove publicističke aktivnosti odnosi se na socijalna pitanja koja su se neposredno ticala muslimanske zajednice. Upravo su ta pitanja, uz lične impresije iz svakodnevice, u znatnoj mjeri oblikovala izbor književnih i kulturnih priloga koje je objavljivao u *Novom vijeku*. Bjelevac je u više navrata naglašavao kako mu je namjera bila nadovezati se na postojeće kulturne tekovine muslimanske zajednice te ih, u skladu s duhom vremena, dalje razvijati i unapređivati.

Časopis *Novi vijek* nije sadržavao mnogo književnih priloga zbog nedostatka saradnika, ali je urednik Abdurezak Hifzi Bjelevac popunjavao sadržaj časopisa svojim ogledima o društvenoj i političkoj situaciji, kao i tekstovima pisaca iz austrougarskog perioda. Međutim, časopis nije prihvaćen na pravi način jer čitaoci nisu mogli procesuirati i prihvatiti Bjelevčev način pisanja o društvenoj i kulturnoj situaciji u državi, što je uočljivo prema broju pretplatnika.

3.2. Proza

Među očevim ljudima (kasnije naslovljeno *Ana Zolotti*)

Promijenjeni društveni uvjeti i socijalna situacija potakli su Bjelevca da piše o "problemu kmetova – očevih ljudi – bosanskih muslimanskih kmetova do otvorenih socijalnih sukoba na početku dvadesetog vijeka, koji su se ispoljili u sve jačem otporu bosanskohercegovačkog radništva austromađarskom kapitalu."⁵¹ Svojim romanom Bjelevac suptilno prikazuje dinamiku društvenog razvoja tadašnje države, koristeći književnu formu kako bi reflektirao socioekonomske i kulturne procese koji su oblikovali svakodnevicu u Bosni i Hercegovini. Poseban fokus stavlja na bosanskog čovjeka kao simbola tradicionalnog društva, kroz čiji životni prostor nastoji prikazati širinu transformacija izazvanih modernizacijom i vanjskim utjecajima.

U okviru muslimanske intelektualne scene tog perioda postojalo je mišljenje o uzrocima privredne stagnacije i položaja muslimana u novonastalim društvenim okolnostima. Pojedini autori, poput Osmana Nurića Hadžića i Edhema Mulabdića, izražavali su uvjerenje da su pogrešno shvaćeni strani utjecaji te da su to glavni nosioci negativnih promjena koje su zadesile muslimansko stanovništvo. Oni su težili ka modernizaciji i nisu posmatrali strane utjecaje isključivo kroz negativnu prizmu već su, putem književne usporedbe života bosanskih ljudi i

⁵¹ Bjelevac, A. Hifzi, *Izabrana djela*, knjiga III, Sarajevo, Svjetlost, 1979, str. 25.

stranih društvenih modela, nastojali ukazati na kompleksnost društvenih promjena i potrebu za samorefleksijom unutar vlastite zajednice.

Prve dijelove romana Abdurezak Hifzi Bjelevac objavljuje u *Novom vijeku* 1920. s naslovom "*Među očevim ljudima*". "Prije nego što sam sjeo za stol da napišem roman Hamdibega Jahjapašića, želja me je vukla da pođem među ljude njegovog oca (iz romana *Pod drugim suncem* – M. I.) da ih vidim i ispitam o događajima koji su prošli nakon mog odlaska i nakon što se je glavni junak izgubio između njih. Osim toga, želio sam i sam još jednom obaći ona mjesta, koja i mene sjećaju na toliko lijepih uspomena."⁵² Tokom pisanja o putu za Vitez javlja mu se inspiracija za novi naslov. "Slučaj je htio, da je u istom odjelu željezničkih kola sjedio i jedan stranac, inače član jedne velike tvrtke, koja se bavi sjećom naših šuma. I ne znam zašto, ali sam instinktivno osjećao prema njemu odvratnost, jer znam da su sigurno i očevi ljudi propali iskorišteni od ovakvih eksploatatora naših šuma i naših snaga."⁵³ Dok su Evropljani izvozili šumu iz Bosne, Bjelevac istovremeno piše o bosanskoj sirotinji koja još nije bila upoznata s kulturom i književnošću, o "očevim ljudima" koji su sišli sa svojih sela i livada, nepismeni i neemancipirani, nesposobni da prepoznaju šta se u državi zapravo događa.

Roman *Među očevim ljudima* (Ana Zolotti) predstavlja tematsku analizu sudbine bosanskog muslimanskog sela, pri čemu autor kroz odnos oca i sina postavlja temelje za sveobuhvatnu društvenu refleksiju. Otac, kao predstavnik tradicionalne generacije, upućuje savjete sinu, obrazovanom ljekaru, naglašavajući značaj očuvanja i brige za vlastiti narod koji je, prema njegovim riječima, izložen brojnim historijskim stradanjima i nepravdama. Ova poruka nadilazi okvire porodičnih odnosa te zadobija širi društveni i simbolički značaj, čime se artikulira odgovornost intelektualne elite prema zajednici kojoj pripada.

Kao glavnu radnju romana stavio je "zabranjenu" ljubav bosanskog bega i evropljanke Ane Zolotti, supruge direktora firme koja je izvozila šumu iz Bosne. Tu su bili i radnici, najamnici koje su čuvali austrijski policajci. Kako je već naglašeno, Bjelevac je teško prihvatao stanje svog naroda pa je morao pisati o tome, ali je dodao i ljubavnu priču gdje se Evropljanka zaljubljuje u bosanskog ljekara iz begovske porodice. Na drugoj strani je siromaštvo, koje je "očeve ljude" natjeralo da rade za strance. Njihov fizički izgled je govorio da je njihova socijalna situacija dramatična i upravo ona ih je promijenila pa su postali "drske, opake pijanice". Tada se vjerovalo da je sve negativno došlo upravo od stranaca. Sam Bjelevac je poredio bosansko i evropsko. Bosansko je često kritizirao zbog zaostalosti, patrijarhata, nepismenosti u odnosu na naprednije evropske zemlje pa se stjecao dojam da su domaći

⁵² Bjelevac, A. Hifzi, "*Među očevim ljudima*", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 1, str. 5.

⁵³ Bjelevac, A. Hifzi, "*Među očevim ljudima*", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 1, str. 6.

nesposobni u odnosu na strance, jer nisu bili svjesni da robuju drugima u svojoj zemlji. Opisivao ih je bez dotjerivanja, onakvima kakvi jesu, zato što je tako bolje prikazivao njihovu realnu i tešku sudbinu, ali je i "potvrđivao da je lutao u svojim traženjima i ispitivanjima uzroka socijalnih boljki bosanskog sela."⁵⁴ Ipak, kroz pisanje o selu, Bjelevac je nastojao ukazati na dublju problematiku društvenog položaja njegove zajednice, ističući da se ljudi ne smiju prepustiti pasivnosti i slučaju. On upozorava da "nemaju programa, nemaju one podloge na koju se oslanjaju i na koju treba postaviti budućnost. Nemaju vjere u rad, postali su indolentni. Robuju drugom i to robovanje smatraju kao nešto što ne može biti drugačije. Oni sve trpe, oni vide kako ih kapital iskorišćuje, oni vide kako drugi bogato i raskošno žive od njihove muke i trpe – misle da se to ne može drugačije okrenuti..."⁵⁵

Migracije muslimanskog stanovništva bile su uglavnom motivirane težnjom za boljim i sigurnijim životnim uvjetima, dok je austrougarska politika iseljavanje (muhadžirluk) muslimana tumačila kao posljedicu pada Osmanskog Carstva i njihovog straha i zazora od novih političkih i društvenih okolnosti. Iseljavanje muslimana iz Bosne predstavljao je za Abdurezaka Hifzija Bjelevca značajnu preokupaciju te je kroz svoj književni i publicistički angažman nastojao ukazati na važnost očuvanja nacionalnog identiteta i kulturnih vrijednosti. Budući da je riječ i o ljubavnom romanu, Bjelevac je ženski lik Anu Zolotti predstavio kao oličenje emancipacije, kao evropsku, svjetsku ženu koja je došla u bosansku provinciju. Bjelevac lik Ane Zolotti oblikuje pridajući joj evropski fizički izgled, manire i ponašanje koji funkcioniraju kao maska za prikriivanje njenih unutrašnjih sukoba i emotivnih poteškoća. Ana Zolotti ostvaruje vezu s mladim Bosancem, istovremeno izražavajući čežnju za drugim muškarcima, naročito za onim čiju je urnu ponijela sa sobom. Urna, kao simbol, sugerše zarobljenost u prošlosti, što predstavlja prepreku za ostvarivanje napretka i ličnog razvoja u budućnosti.

Ana ostaje zatočena u provinciji, upletena u mrežu afera i ljubavnih odnosa. Kroz ovaj roman Bjelevac je prikazao muškarčevu žudnju za fizičkim izgledom žene, a erotske scene su u romanu opisane slobodnije. Za razliku od romana *Pod drugim suncem* (1914), koji tematizira ljubavnu priču i neke tabu-teme, roman *Među očevim ljudima* (ili *Ana Zolotti*) usmjeren je ka socijalnoj problematici, kojom je - sudeći prema prilogima u časopisu - Bjelevac bio intenzivno zaokupljen tokom 1920-ih godina.

⁵⁴ Idrizović, Muris, A. H. *Bjelevac - život i književno djelo*, Sarajevo, Svjetlost, 1978, str. 99.

⁵⁵ Šehić, Nusret, "Problem unutrašnje i spoljne kolonizacije u politici autonomnog pokreta muslimana", *Prilozi*, Institut za istoriju, 1976, 11/12, str. 337.

U ovom roman Bjelevac donosi autentičnu sliku bosanskog sela, kao i pejzaža, bosanske prirode i prirodnih bogatstava. Bio je svjedok oduzimanja zemljišnih posjeda i procesa siromašenja, što je dovelo do iseljavanja iz sela, napuštanja porodičnih ognjišta i migriranja u veća mjesta u potrazi za poslom te prihvatanja, odnosno postepenog privikavanja na nove životne uvjete. "Tema iseljavanja bila je pogodna piscu da se konkretnije opredjeljuje prema tom socijalno-etičko-psihološko-ekonomskom problemu"⁵⁶ - cjelokupna situacija je za Bjelevca bila bolna i tužna, nastojao je objavama, tekstovima, romanom prikazati svoje viđenje situacije te pokušao odgovoriti na pitanja zašto su ljudi Bosne dozvolili siromaštvo i zašto se to zapravo dogodilo.

Abdurezak Hifzi Bjelevac ovim romanom posebno nastoji prikazati teme poput agrarne reforme i emancipiranja žene, ali i zaostalost, kao i tenzije između zapadnjačkih i tradicionalnih vrijednosti. Roman predstavlja kompleksan prikaz života jednog naroda u određenom historijskom trenutku, s naglaskom na etničkim i društvenim problemima, kao i migracijama bosanskih muslimana prema Turskoj. Posebno je značajno istaći da je Bjelevac među prvim autorima koji su pisali o eksploataciji bosanske šume, njenoj sječi i izvozu, što je predstavljalo ozbiljan izvor njegove zabrinutosti i nije ga ostavljalo ravnodušnim.

Bjelevac je, ipak, uspio različite teme (kulturne, socijalne, ekonomske, ljubavne) sakupiti u jedan roman, ispisati realno stanje bosanskih muslimana; unijeti i islam, i hrišćanstvo, i istinu, i dobrotu, i romantiku, i erotiku, i psihologiju itd. Bjelevac je veoma dobro poznao socijalne, kulturne i društvene probleme naroda. Sve ličnosti njegovog romana tragične su i egzistiraju unutar složenih psiholoških konflikata. Roman *Među očevim ljudima* (Ana Zolotti) najsnažnije i najizravnije oslikava probleme Bosne i Hercegovine s početka 20. vijeka, s posebnim naglaskom na težak položaj radnika, muslimanske sirotinje i potlačenost od Evropljana.

Dok je u romanu *Pod drugim suncem* Bjelevac pisao komparativno o Istanbulu i Bosni, u romanu *Ana Zolotti* zalazi u bosanska sela i isključuje istanbulske motive, a roman posvećuje socijalnim problemima naših prostora, što ga svrstava među prve pisce koji su načeli temu pitanja kapitala i moći.

Kako navodi Idrizović, "Bjelevac je pisao dok je bilo svježine u opažanju i neposrednosti u pripovijedanju"⁵⁷ te se upravo jedna takva pripovijetka, s naslovom "Jednog dana", našla u časopisu *Novi vijek*. Priča u znatnoj mjeri govori o ljepoti bosanske prirode, ali i

⁵⁶ Bjelevac, A. Hifzi, *Izabrana djela*, knjiga III, Sarajevo, Svjetlost, 1979, str. 28.

⁵⁷ Bjelevac, A. Hifzi, *Izabrana djela*, knjiga III, Sarajevo, Svjetlost, 1979, str. 63.

o eksploataciji šume te otvorenom otimanju bogatstva Bosancima. Tekst je potpisan oznakom "X", što je kasnije utvrđeno kao pseudonim Abdurezaka Hifzija Bjelevca.

"I umornim pogledom skrećem na stranu, tamo dalje, gdje leži velika mračna šuma, puna tajnih glasova, puna svježine i mirisa a više nje kao da lebdi mrak. U njemu na vrhu omorike titra nešto veliko začarano. Jednog dana, tamo ćemo poći, da se sakrijemo od svijeta, od ljudi, da se sakrijemo od dana i njegova svjetla, nećemo li doznati tajnu šume koju borove iglice šapću majci zemlji kada padaju njojzi da izginu."⁵⁸

Opis pejzaža, alegorijski doživljaj atmosfere koja vlada u šumi, bajkovitost i tajanstvenost; smisao života za kojim svi tragamo, ali je našoj svijesti nedokučiv i misteriozan - kroz priču "Jednog dana" Bjelevac teži potpunijem otkrivanju unutrašnjosti čovjeka pa se kod čitaoca stvara utisak pripovjednog monologa u kojem se reproducira svijest pisca, jer se događaji povezuju s razmišljanjima pripovjedača.

Priču karakteriziraju obilježja moderne književnosti, naročito u prikazu odnosa čovjeka i svijeta koji ga okružuje, pri čemu pripovjedač kontinuirano promišlja o smislu života. U ovoj kraćoj pripovijeci Bjelevac uspijeva zadržati pažnju čitaoca i potaknuti ga na promišljanje o vlastitom životu, o prostoru u kojem egzistiramo, kao i o vrijednostima koje često ne prepoznamo i ne cijenimo.

3.3. Poezija

Novi vijek bio je otvoren ne samo za muslimanske pisce već i za druge konfesije. Pjesnici su se usmjeravali prema modernim poetskim izrazima, kao što su simbolizam i dekadencija, čije su glavne odlike tjeskoba, nezadovoljstvo, beznade, slutnje propasti i propadanja, kao i subjektivnost, podsvijest, bijeg u ideal ljepote te muzikalnost stiha.

Među pjesnicima koji nisu bili muslimani, a čija su djela objavljivana u *Novom vijeku*, ističe se Aleksa Šantić, koji je Bosnu i Hercegovinu smatrao svojom domovinom i domovinom svih njenih naroda i narodnosti. Šantić je u kontekstu ovog časopisa percipiran kao "pjesnik koji se bez reklame i buke popeo među prve naše pjesnike"⁵⁹. U svojoj poeziji uspio je spojiti narodnu dušu sa umjetničkim osjećajem, što je rezultiralo djelima koja su jednako razumjeli i inteligentni i prosječni ljudi. Upravo u tome leži njegova snaga i popularnost.

Život Alekse Šantića snažno je utjecao na njegovu pjesničku dušu, što se reflektira kroz finu, intimnu romantičarsku notu u njegovim pjesmama. Bio je pjesnik duše, boli i osjećaja, u

⁵⁸ Bjelevac, A. Hifzi, "Jednog dana", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 9, str. 102.

⁵⁹ Res, "Feljton", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 7, str. 80, 81.

njegovoj poeziji često se čuje prigušen osjećaj potlačene narodne duše, dok patriotizam nije izražen bučno ili odlučno. Rođen je u Mostaru 17. maja 1868. godine, u vremenu obilježenom društvenim nemirima, a odrastao je u trgovačkom i čaršijskom miljeu od kojeg je preuzeo uglavnom pozitivne osobine.

Uvijek skroman, tih, s jednom ranom na srcu i jednom željom u duši, "s pregaranjem i vjerovanjem u Uskrs ideje"⁶⁰. *Novi vijek* je Šantića najljepšim riječima predstavio, kao što se i vidi, te objavljuvao njegove pjesme, među kojima i poznatu "Ostajte ovdje". Interesantno, a vezano za nju, jeste da u *Novom vijeku* uredništvo objavljuje stihove koji su zapravo uvertira pjesmi "Ostajte ovdje":

Zamahujem. Svuda kupina se splela
Pa mi zemlju krije...
I na mrke grude, sa mogega čela,
Sve kap po kap lije.
Ja ću ovde jedro posejati zrnje
Što će ploda dati
Visoka i zlatna, i gde beše trnje
Lepota će sjati...
Pa kada me skoro anđeoske strune
Zovnu s ovog sveta,
Ja ću mirno poći u vrtove pune
Zorinoga cveta.
I tamo u vrtu radosti i poja,
Gde su sunca vrela,
Mene će moj Otac, moj Car, i Vlast moja.
Pitati za dela.
Za tim:
Prošla je bura, stišale se strasti,
I ljubav s njima sve je bliže kraju;
Drukčije sada tvoje oči sjaju --
U njima nema ni sile ni vlasti.
Ja čujem: naša srca bju tiše,
Tvoj stisak ruke nije onaj prvi.
Hladan, bez duše, bez vatre i krvi,
Ko da mi zbori: nema ljeta više!
Ne hvataj, draga, više rukom belom
Za moje stablo. Zatresti se neće,
U slatkoj žudnji i sa snagom celom
Po tebi lepo da razaspe cveće.
Gledaj, u njemu sada gnezda viju
Pauci kobni i crv grize, dube . . .
Otrubile su sve njegove trube
Vihora, strasti, i čeznuća svijju. ..
Ja, naslonjen na zid, prekrštenih ruka,
Gledam, kako doli, o hridinu šuplju,
Neretva se lomi, a s visokih kuka
Naga djeca skaču i s vikom se kuplju (...)

⁶⁰ Ibidem.

Šantić uspješno spaja socijalnu i rodoljubivu tematiku kroz prizmu romantičarskog izraza, što u pjesmi rezultira dubokim emotivnim nabojem. Svaka pjesma odiše jednostavnošću i jasnoćom stila, istovremeno noseći snažne osjećaje pripadnosti rodnoj grudi, zavičaju, domovini i narodu Bosne i Hercegovine.

Ukrštena rima (abab), stih jedanaesterac u pjesmi čije teme su metafora za dubinu emocija koje se osjete i čuju u tišini, *ja čujem: naša srca bju tiše*, ali i pogledu, *gledaj, u njemu sada gnezda viju pauci kobni i crv grize, dube...* ponekad tišina govori ono što riječi ne mogu, a ova pjesma slavi snagu onoga što se osjeti, jer Šantić ovom pjesmom šalje osjećaj.

(...) da za ovim osjeti bol u duši gledajući kako njegova braća po krvi ostavljaju rodnu grudu, pa im dovikuje:

Ostajte ovdje! Sunce tuđeg neba
Neće vas grijat' ko što ovo grije;
Grki su tamo zalogaji hljeba
Gdje svog nema i gde brata nije.

Pjesnik kao da apeluje - nemojte ići jer sunce "tuđeg neba" (simbolika stranog) nikada neće i ne može grijati kao sunce domovine. Hljeb u tuđini je "grk", težak, jer u tuđini nema ljubavi, bliskosti ni zajedništva.

Od svoje majke ko će naći bolju?
A majka vaša zemlja vam je ova.
Bacite pogled po kršu i polju,
Svuda su groblja vaših pradjedova.

Pjesnik domovinu poredi s majkom, a niko od majke nije bolji. Poziva na osvrtnje i upozorava: "Svuda su groblja vaših pradjedova", tu su vaši korijeni, tu ste ponikli.

Ovdje vas svako poznaje i voli,
A tamo niko poznati vas neće;
Bolji su svoji i krševi goli
No cvjetna polja kud se tuđin kreće.

Samo "kod kuće" možete osjetiti pripadnost i razumijevanje dok vas u tuđem svijetu niko ne dočekuje s ljubavlju, tamo ste stranci za koje tuđina nema emociju.

Ovdje vam svako bratski ruku steže, —
U tuđem svijetu za vas pelen cvjeta;
Za ove krše sve vas, sve vas veže:
Ime i jezik, bratstvo, i krv sveta.

Pjesnik Aleksa Šantić kao da ovom pjesmom moli ljude da ne napuštaju domovinu jer gdje god da odu "tuđi svijet" ne može zamijeniti dom, ljude, jezik, srce. Domovina je poput majke - nezamjenjiva i jedinstvena. Poruka pjesme je ostanak, pripadnost, jer tuđina ne može nadomjestiti ljubav i pripadnost koje pruža zavičaj. Zatim, domovina je duhovno utočište, majka koja nas čuva i kojoj dugujemo poštovanje. Pjesnik poručuje da je bogatstvo u tome da živiš među svojim, govoriš svojim jezikom, čuvaš svoju tradiciju i gradiš budućnost tu gdje pripadaš.

No Šantić se i dalje nada, njegova je vjera velika i on uvjerava:

Ne misli da je ništavna senka svet,
I da je život samo prašine šaka —
Mi ćemo vedri i nasmijani mret,
Ko zlatna večernja traka.
Hajde! Tamo je Svetli Kraljevski Dom —
U cveću blista pun pehar do pehara!
Pij! Beri cveće!. . . I tako Ocu svom
Pođimo s vencem behara...⁶¹

Objavljivanju pojedinih pjesama često je prethodio Bjelevčev komentar⁶², što je vidljivo i na primjeru pjesme "Ostajte ovdje". Nije slučajno što je odabrao upravo ovu pjesmu. Tekst najprije ističe ljubav prema domovini te važnost ostanka u njoj, kao i potrebu zalaganja i žrtvovanja radi stvaranja boljih uvjeta za sve njene stanovnike.

Zanimljivo je da se na stranicama *Novog vijeka* objavljuje i uvertira pjesmi "Ostajte ovdje". Pjesnik, kao da je izašao na vidikovac iznad Neretve, promatra ljepotu prirode, zavičaja i domovine, što predstavlja sklad pejzaža i pjesnikove unutrašnje emotivne atmosfere. Izražava divljenje nad ljepotom koju gleda, ali istovremeno i čuđenje prema onima koji bi tu ljepotu napustili, pozivajući ih da ostanu.

⁶¹Res, "Feljton", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 7, str. 80, 81.

⁶² Ibidem, str.80:

"On je u svojoj poeziji umio spojiti narodnu dušu s osjećajem umjetnika. Dao je Aleksa u svojim djelima nešto posebno veliko i jako što razumije i inteligentan i običan čovjek. I u tom je baš njegova snaga i njegova popularnost. Život, u kojem je živio mnogo je utjecao na njegovu pjesničku dušu i za to i vidimo u njegovim pjesmama onu finu intimnu notu. U pjesniku duše, boli i osjećaja čuje se često prigušen osjećaj potlačene narodne duše izbija patriotizam ali ne bučan, riješit, nego kao more, silan, jak."

U pjesmi je prisutan i egzistencijalni osjećaj, jer pjesnik zna da će jednoga dana spokojno poći u vrtove pune Zorinoga cvijeta, što implicira prihvatanje konačnosti života i povezanost s domovinom i prirodom.

Pjesnikova psiha je na relaciji pjesnik - život na ovom svijetu; priroda - patriotizam i emocija - misao. Šantić domovinu metaforički poistovjećuje s majkom čija djeca odlaze, pri čemu majka (domovina) ostaje tužna i pusta bez svoje djece. On šalje snažnu poruku da, gdje god se ode, ne postoji prisustvo brata, sunarodnjaka, te da su tuđi zalogaji teški i gorki. Aleksa Šantić želio je pjesmom poslati poruku upozorenja o grešci iseljavanja, opisujući sudbinu koja čeka one koji odu. Isticao je da niko na drugom mjestu ne može voljeti kao ovdje, jer je ovdje "krv sveta". Šantić je zagovarao ostanak u svojoj zemlji te je ovu pjesmu posebno posvetio muslimanima, smatrajući tadašnju domovinu zajedničkom za sve njene narode, uključujući i muslimane.

Pjesma "Ostajte ovdje" je patriotsko-socijalna, a prevladava sentimentalni odnos: domovina, narod, nacija, grad, Bog, ljubav. Šantić je pisao ovu, kao i druge pjesme, jezikom naroda, kako bi se obični ljudi mogli identificirati sa njegovim stihovima. Aleksa Šantić je inspiriran trenutkom i sadašnjošću. Kroz ovu pjesmu predstavio je tadašnju situaciju socijalno-politički potlačenih ljudi, ali ne na pesimističan način, već optimistično, lirskim izrazom i porukama: *ne misli da je ništavna senka svet... mi ćemo vedri i nasmejani mret.*

Uz Aleksu Šantića, najstariji među pjesnicima koji su objavljivali bio je Safvet-beg Bašagić, autor aktivan već u austrougarskom periodu. I Šantić i Bašagić pronašli su svoje mjesto u časopisu *Novi vijek*, što je omogućilo da se ovaj časopis, u književnohistorijskim studijama, smatra svojevrsnim nastavkom tradicije *Behara*.

Od pjesama, objavljenih u *Novom vijeku*, izdvajamo i nekoliko stihova Mirze Safveta.

I
Jutros procva na mom srcu
Jedna svježa ruža —
I od njena mirisa se
Opi moja duša.

Svježa ruža duh klonuli
Kripi i diže,
Pjana duša drobne misli
Kao biser niže.
Tako Mirza opet počeo,
Da uz gusle gudi.
Da u mladim djevojkama
„Staru“ ljubav budi;
Jer se njemu „nova“ čini
I previše mlaka,
Da zagrije hladno srce

U naših junaka.
Zar niesam zorom, mrakom
Kao slavulj pjesme pjevo,
Kad sam na te pomišljao,
Il o tebi slatko snievo?
Zar niesam kao pjesnik,
Po Parnasu brao cvieće —
I godine vienac pleo
Za ovaj čas naše sreće?

Bašagićev pjesnički opus temeljio se na usmenoj tradiciji i sevdalinci, a poslije će njegova poezija poprimiti karakter evropskih romantičara i perzijskih književnika, čija djela je Bašagić i prevodio. Sanjin Kodrić je za Bašagićeve pjesme napisao: "Brojne su, čak vjerovatno i najbrojnije, Bašagićeve pjesme ove vrste, pri čemu će upravo njihov značajni folklorni element, udružen s karakterističnom romantičarskom stilizacijom, biti i osnova Bašagićeva folklornog romantizma kao, zajedno s prosvjetiteljskim realizmom, općenitog određenja njegove poetike u cijelosti, a što je slučaj i s poetikom najvećeg dijela preporodne književne prakse uopće, utoliko prije što je upravo Bašagić bitno obilježava."⁶³ Svakako da je u narednom periodu Bašagić razvio i upotpunio svoju poeziju kroz rodoljubive, patriotske, narodne ljubavne izraze.

Budući da je Bašagić bio fasciniran Hajjamovim umijećem, prevodio je nekoliko rubaija koje su mu i bile uzorom za vlastito književno stvaralaštvo: "Interpretirajući Hajjamovu poetiku i ideologiju, pored simpatija prema ovom pjesniku, otkrio je Bašagić i izvore jednog dijela vlastite pjesničke poetike i ideologije, kao što su: oblik rubajski, epikureizam, sloboda duha, kritički odnos prema konzervativnom kleru, slobodan pristup vjeri, fanatično zastupanje ljudske slobode, elastičan odnos prema savremenom životu, najzad misticizam (tesavvuf)."⁶⁴

Novi vijek je i objavljivao *Rubaije* Omera Hajjama koje je preveo Mirza Safvet. On je pisao da nije mnogo podataka sačuvano o Hajjamovom životu i djelima, jer se vjerovatno većina izgubila u burnim vremenima vjerske borbe i tatarske najeзде kroz Perziju.

Kada bijah u mladosti cvietu,
Mišljah, da znam, što sam na svietu ?
Ali evo — pri koncu života —
Vidim, da se varah u poletu!⁶⁵

Bašagić uz prijevod ovih stihova piše o Hajjamovom razmišljanju i tvrdi da se Hajjam, kao i mnogi drugi pjesnici, pita odakle je svijet, šta je to čovjek. Bašagić piše da je Hajjam gajio

⁶³ Kodrić, Sanjin, "Safvet beg Bašagić – Istok i zapad, srce i um". Dostupno na <https://www.biserje.ba/safvet-beg-basagic-istok-i-zapad-srce-i-um/>

⁶⁴ Rizvić, Muhsin, "Poezija Safvet Bega Bašagića između Istoka i Zapada", u: Duraković, Enes, *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, knjiga III, Sarajevo, Alef, 1998, str. 45.

⁶⁵ Bašagić, Safvet, "Rubaije", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 8, str. 87.

nadu da će nešto spoznati, razumjeti, ali je i on, već u starosti, izgubio nadu da će spoznati svijet i čovjeka te otkriti mistiku vječnosti.⁶⁶

U časopisu je svoje mjesto pronašla i poezija Šemsudina Sarajlića. Iako je Sarajlić objavljivao prozu i poeziju u raznim časopisima, nije za života izdao nijednu zbirku poezije ni roman.

Mojoj Halidi

U kući te, dušo, ne spominje niko,
Ma da nam je tobom biće svekoliko
Prepuno u misli; svako srce steže,
Da spomenom tvojim drugo ne zarezne ...

Od samoće svi se buci utječemo,
U zborove rada mi se zaplećemo,
Neće li se rana, bol za tobom skriti,
Nećemol' te na čas mi zaboraviti.

Al zaludu, zlato, svo bježanje to je,
Od tvoje se smrti sve danovi broje;
svaki je novi u žalosti teži —
Što dušica naša s njim u zemlji leži .
Sve su tvoje stvari negdje sakrivene,
Da nas ne sjećaju tebe, izgubljene,
Samo Halid kaže, kad se negdje vide:
„Ne dirajte ovo, to je naše Hide!“

Da, Hidino to je .. Ali — Hide nema,
Da bar u snu dođe, kada tuga niema
U večeri teške do preljeva dođe,
Bar ko lahor da nam kroz odaje prođe.

A kad tuga ne da podnositi se više
Ha svane bajram, kad se radost piše,
Ja tvom grobu krenem, uma osnažena,
Ali — srca krhka, klecava koljena.
I šta radim tamo? Ništa; niemo sjedim,
Čupam koju travku, tupo u grob gledim;
A nebesa kan'da pritiskuju pleća,
Dok se na grob truni behar sa drveća...

Za taj grob bih mog'o pet svjetova dati,
Samo da ćeš iz njeg ti živa ustati,
Ali...Bog zna gdje si sad ti, duša tvoja,
Jel' gdje traka zlatna ili zvijezda koja.

Pametna i nježna za života rana,
Na žao nam nikad ne dođe, valjana;
Pa je čudo svemir kad pitamo sada:
Hoćemo se još gdje vidjeti ikada —

⁶⁶ Ibidem, str. 87.

Ili — više nikada?!...
Sarajevo, 11. aprila 1920.⁶⁷

Riječ je o emotivnoj očinskoj ispovijesti u pjesmi posvećenoj kćerki koja više nije među živima. Pjesma je napisana u tužnom tonu, prožeta još tužnijim pjesničkim slikama koje prikazuju porodicu obuzetu tugom za izgubljenim članom. Članovi porodice pokušavaju pronaći posao kako bi zaboravili bol, ali im to ne uspijeva, jer ih svaki praznik i značajan datum podsjeća na nju. Izgubljeni pogledi i misli neprestano ih vode ka njenom grobu, s nadom da će se možda negdje, u nekom drugom postojanju, ponovno sresti. Sarajlić je ovu životnu situaciju prenio na papir, vjerno prikazujući emocije, ljudsku nemoć i slabost, ali i čežnju te nadu u Svemir koji razdvojene ponovno spaja. Pjesma, inspirirana porodičnom sudbinom, podsjeća na baladu iz usmene književnosti, prateći tragičnu sudbinu djevojčice Halide i njene porodice koja ostaje da tuguje, s nadom: "Hoćemo se još gdje vidjeti ikada?"⁶⁸

Cjelokupno izdanje trećeg broja *Novog vijeka* posvećeno je uspomeni na pjesnika Musu Ćazima Ćatića.

Abdurezak Hifzi Bjelevac navodi da je posljednji put vidio Musu Ćazima Ćatića u februaru 1914. godine, u blizini Mostara, na Bijelom brijegu. Prema Bjelevčevim riječima, upravo je tamo Ćatić možda napisao svoju posljednju pjesmu, koja je izgubljena i nije objavljena. Bjelevac prepričava razgovor s pjesnikom i, oslanjajući se na sjećanje, bilježi pjesmu za koju mu je Ćatić u tom razgovoru rekao da je "najsavršenija od svih".

Riječ je o pjesmi koja je pjesnika navela da klekne pred prirodom, diveći se njenoj veličini i moći, te da spozna kako je sva magija života sadržana u stihovima koji mu izjedaju dušu. Neposredno pred smrt pjesnik ispovijeda dušu i osjećanja, izražavajući vlastitu slabost i nemoć, ali istovremeno pjeva o prolasku života.

Ova pjesma može se povezati s pjesmom "Teubei-Nesuh", u kojoj se subjekt ispovijeda i prenosi vlastitu moralnu dramu, a "atributi i koncepcija Božanstva osnovni su nalog za moralnu dramu izraženu emotivnim treperenjima ritualnog, obrednog ritma"⁶⁹. Ostaje pokajanje Bogu, kao "sveprisutnom zalogu vrijednosti svijeta"⁷⁰.

⁶⁷ Sarajlić, Šemsudin, "Mojoj Halidi", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 5, str. 46.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Kazaz, Enver, *Musa Ćazim Ćatić - Književno naslijeđe i duh moderne*, Tešanj, Centar za kulturu i obrazovanje, 1997, str. 177.

⁷⁰ Ibidem, str. 177.

Musa Ćazim Ćatić je tu pjesmu pročitao kada je sjedio s Bjelevcem. Bjelevac je, po sjećanju i utiscima, u *Novom vijeku* objavio da je ta pjesma, otprilike, zvučala ovako:

U hramu

Jutro je. Sunce će istom izaći. Pjesnik stupa u
predvorje hrama čuteći u duši iskreno pokajanje.
Veliki stupovi, velika vrata kroz koja se u hram ulazi.
Tajanstven je mir, koji ništa ne buni.
U trošnom odijelu, otrovana srca, zablacene savjesti, ubog,
prezren, odbačen pjesnik pada na koljena i moli:
Ja ti se molim bez vjere, ja osjećam potrebu
da molim, premda je duša prazna, a srce bez osjećaja.

U ovoj strofi vidimo vrhunac pokajničke ekstaze, gdje pjesnik ulazi u sveti hram (džamiju) spreman da u toj tišini, sam sa sobom, sam s Bogom, prizna svoje grijeha i moli za njihovo iskupljenje pokajanjem.

Vjera je u meni rođena u koju ne vjerujem, a koja vlada samnom,
koja je jača od mene...
O, ja se k tebi vraćam jedina tajno, jedina
potrebo, koja si uskrsla u dubini pokajničke duše...
Bože, ja sam grijesan, ali je moj grijeh počinjen u nesvijesti!...
Na grijeh prema Tebi,
na hulenje Tebe natjerali su me ljudi..
Oprosti, oprosti!...
Hram šuti, zidovi šute... e...Niko mu se ne javlja Jedna zraka
sunca, koje se rađa pada kroz prozor i osvjetljava pokajničko lice pjesnikovo...⁷¹

Pjesnik moli za oprost i iskazuje želju da se vrati "jedinoj tajni", da se vrati Bogu i vjeri, jer je zapadao u iskušenja koja je nesvjesno zanemarivao i nije im se odupirao, ali je sada svjestan grijeha i moli za iskupljenje i oprost pa je ovom pjesmom, poput pjesme "Teubei-Nesuh", prikazana duševna, mističko-pokajnička drama pjesnika.

Abdurezak Hifzi Bjelevac navodi da je pjesma Muse Ćazima Ćatića, koju je pročitao prilikom njihovog posljednjeg susreta, na njega ostavila izrazito snažan utisak, koji je bio prisutan i u trenutku pripreme za objavljivanje u časopisu *Novi vijek*. Nakon što je Ćatić ispjevao pjesmu, Bjelevac mu je predložio da istu objavi u časopisu *Biser*. Ćatić je hladno odgovorio: "O, to Bećo⁷² ne razumije. Ne bi dozvolio da se štampa u *Biseru*", nakon čega je, podignuvši čašu, nazdravio s prisutnima i ispraznio je "na dušak".⁷³ Svjestan nesuglasica unutar

⁷¹ Bjelevac, A. Hifzi, "Musa Ćazim Ćatić (uspomena)", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 3, str. 25.

⁷² Kalajdžić, vlasnik *Bisera*.

⁷³ Bjelevac, A. Hifzi, "Musa Ćazim Ćatić (uspomena)", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 3, str. 25.

uredničkog odbora *Bisera* i njihovih različitih stavova, Ćatić je odustao od objavljivanja pjesme.

Duboko razočaran društvenom i uredničkom situacijom, kao i općim stanjem u životu, Ćatić je, prema Bjelevčevim riječima, ispijao jednu od svojih "posljednjih čaša otrova"⁷⁴. Njihov susret trajao je cijeli dan, nakon čega su se navečer rastali, što se pokazalo kao njihov posljednji susret. Bjelevac izražava žaljenje zbog smrti velikog pjesnika, naglašavajući njegov težak životni položaj. Ističe da je Ćatić bio sklon konzumiranju alkohola, ali da nije posjedovao vlastita sredstva za kupovinu, te je, kako navodi Bjelevac, "posuđivao da se truje"⁷⁵.

Veliki pjesnik umro je nevoljen, neljubljen, nemilovan u teškom životu koji mu je pružio samo opijanje. Pričao je da je volio, ali to voljenje uvijek je idealno i bez strasti; "hvalio je samo ljepotu i obožavao najviše svoje umišljene Lejle, Zehre, Niđare itd. Pričajući o svojim ljubavnim doživljajima vazda bi završio: Sirotan, bježe i djevojke od sirotinje... Šta joj ja mogu dati osim pjesme?! A one to neće..."⁷⁶

Bjelevac u *Novom vijeku* izdvaja pjesme posvećene ženi kako bi dosljedno nastavio ideju emancipacije žena kroz časopis, ističući da je Ćatić, prije svega, umjetnik koji figuru žene prikazuje estetski, "cijeli ciklus pjesama svojevrsni je odraz mitotvoračkih praksi modernističke poetike u kojoj je nostalgija za prošlošću (mitovima, legendama) ovdje uhvaćena figurom žene kao prvorazrednog estetskog simbola."⁷⁷

Bjelevac i nakon smrti pjesnika Muse Ćazima Ćatića objavljuje sjećanja na njega te je tako na petu godišnjicu od Ćatićeve smrti napisao:

"Danas nakon pet godina što leži naš Ćazim u grobu tareu suzu na oku, koja je potekla niz moje lice, pišući ove retke ne za Ćazimom Ćatićem nego za pjesnikom Musa Ćazimom Ćatićem... Ovaj čas krili viš Tvoga groba moja misao, da proдре u tajnu, u tajnu prekozemskog života i da prinese Tvome pepelu utjehu i mir, koje nisi ovdje našao."⁷⁸

Nakon emotivnog prisjećanja na pjesnika Ćatića, objavljena je pjesma "Pred očinskim domom", koja tematizira prolaznost i neumitnost vremena u čijem toku nestaju domovi i ognjišta, ali najtragičnije - i snovi.

O dragi raju, gdje mi se gube, zlaćani snovi mladenačkih dana...

⁷⁴ Ibidem, str. 26.

⁷⁵ Bjelevac, A. Hifzi, "Musa Ćazim Ćatić (uspomena)", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 3, str. 26.

⁷⁶ Ibidem, str. 25, 26.

⁷⁷ Rebihić, Nehrudin, *Bošnjačka poezija 20. i 21. stoljeća*, Novi Pazar, 2020, str. 39.

⁷⁸ Bjelevac, A. Hifzi, "Musa Ćazim Ćatić (uspomena)", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 3, str. 26

Pokajanje nije samo izraženo u pjesmama "Teubei-Nesuh" i "Hram" već i u ovim stihovima, gdje se prepoznaje očajnička ispovijest pjesnika koji je u nevolji, čija je sudbina huda:

A sad gle, regbi: nikad nije bilo
Iskre života. Ko strašilo neko
Ti stršiš u vis. Udes ti je hudi
Krvavom pandžom porušio Čare,
Baš ko što sada tvog pjesnika grudi
Nevolja gorka obara i tare.

Emotivna, nostalgična duša zadržava se ispred kućnog praga, prisjećajući se djetinjstva i bezbrižnih dana, dok ju je neumitni životni usud slomio, ostavivši za sobom ruševine. Među tim ruševinama nalazi se i sam pjesnik, rasut u fragmente koje je gotovo nemoguće sastaviti, jer je, kako pjesma sugerira, nevolja savladala pjesnika i učinila ga sirotinjom. – *A s moje lire bono zvuci ječe: O dragi dome, zadnji akord to je prošlosti naše — naše mrtve sreće!* Pjesnikovo je sjećanje bolno, a "u tom sjećanju pomiruju se ljudski duh i priroda u osobenoj vrsti razumijevanja besmisla ljudske pozicije, nužno određene izvjesnošću nestajanja u hodu vremena."⁷⁹

U svim riječima i stihovima Muse Ćazima Ćatića osjeća se bol toliko da se gotovo može nacrtati. Njegova duša nije zatrovana, samo se nije mogao uklopiti u svijet u kojem je živio. Jednostavno je imao drugačije viđenje ljubavi, prijateljstva, vjere, prirode i shvatao je sebe dovoljno dobro, ali drugi ga nisu mogli toliko dobro shvatiti.

Moja ljubav

Moja je ljubav lađa, bolesna i zapuštena,
Vis nje leprša jedro: mirisni rupčić mali,
Što nekoć ini ga dala jedna koketna žena.

Morem se života moga baršunasti nabiru vali
I trošna ladica naglo po njinu obzorju plovi,
Dalekom obzorju, gdje se neznani skrivaju žali.

Sve moje želje i nade, sve moje čežnje i snovi
Na toj se lađici voze, a pjesma krmom im ravna
tiho kroz vjeđe guste pogledom vizije lovi.
A tamo sa horizontom ponoć se cjeliva tavana,
Prosipljuč mrko cv'jeće s'usana svojih boni,
Cv'jeće, što tajnom ambrom diše ko priča davna.

I vjetrić viš mora pirka i lađu bolesnu goni
Sve dalje . . . dalje . . . dalje; a zapjenjeni vali

⁷⁹ Kazaz, Enver, "Linija pejzažnog pjesništva", *Bošnjačka književnost u književnoj kritici: Novija književnost - poezija*, knjiga III, Ljubljana, Mladinska knjiga, 1998, str. 110.

Pjevaju pjesmu suza, što čeznuć Venus ih roni. —

Ja znam, o l'jepa ženo, da ovog mora žali,
Skrivaju grebenje oštro, pa o njeg jedne će noći
Trošna se razbiti lađa; — a jedro: tvoj rupčić mali,
Što dršće ko krilo ptice, kad s rana krv joj se toči,
Divlja će rastrgat bura i krpe njegove tada
Po tom će moru pasti... Ah, tad će zaklopit oči,
moja ljiljanska pjesma i čežnja i mir i nada.

Motivi u pjesmi su more i valovi koji simboliziraju gordost i snagu, a s druge strane nemir i strepnju lirskog subjekta. Zapravo, pjesnik svoju ljubav poredi s morskim prizorima, koji su naizgled baršunasti, ali nose lađu punu boli koja otkriva njegovu unutrašnju podijeljenost i strah od prolaznosti. Ćatić koristi simbolizam i deskriptivne slike kako bi pokazao unutrašnje stanje, a unutrašnjost je puna straha od smrti i prolaznosti.

Ćatić se kroz pjesme često obraća ženi. Njegova vizija žene i njene ljepote, ali nadasve njene ljubavi prema njemu, u pjesmi nikad nije izgubljena, no nažalost, za života pjesnik nije imao nijednu ostvarenu i uzvraćenu ljubav.

Šemsudin Sarajlić u časopisu *Novi vijek* objavljuje dijelove pisama koje je dobio od Muse Ćazima Ćatića. U jednom od pisama Ćatić upućuje riječi pohvale Sarajliću, navodeći:

"Kako vidim, ti si neumoran radnik na polju naše male književnosti; svuda sretam tvoje ime. Bravo! Tako treba i dalje, samo napred!!!"⁸⁰

Sarajlić ističe da su mu ove riječi podrške, upućene od Ćatića čiju je pjesmu "Islame, vjero moja sveta" znao napamet, imale poseban značaj na samom početku njegovog književnog djelovanja.

Ćatić u pismima iznosi i svoje utiske o časopisu *Behar*, uredničkoj politici i tematskom usmjerenju. U jednom periodu piše da je prestao konzumirati alkohol, no u narednim pismima priznaje da ponovno pije, "ali ne boemski, već u granicama". Iz ovih iskaza vidljivo je da se Ćatić nije uspijevaio u potpunosti oduprijeti alkoholu, što ga je pratilo do kraja života. Početkom 1915. Sarajlić prima pismo od Ćatića iz Mađarske, u kojem pjesnik piše da je teško bolestan, da boluje od tuberkuloze (sušice) i da postoji velika vjerovatnoća da će ostati trajno invalid.

"Dragi moj! Oprosti mi, što ti se kroz četiri mjeseca nikako ne javih. Ja sam silno obolio i ovdje ležim u bolnici već evo mesec i po dana. Imam čistu sušicu, a to je i liječnik konstatovao, pa mislim da ću biti pušten kući kao invalid. To bar govore sanitetski vojnici. Piši mi kako si i jesi li asentiran. Ako možeš pošalji mi malo duhana u paketu, jer ga ovdje ' ni za lijek nema. Poslije ćemo se naravnati, ako budem na životu. Selam! Tvoj Ćazim."⁸¹

⁸⁰ Sarajlić, Šemsudin, "Iz Ćazimovih pisama", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 3, str. 28.

⁸¹ Ibidem, str. 29.

Prema riječima Šemsudina Sarajlića, najbolji je muslimanski pjesnik, prvi koji je pisao u modernom pravcu i, da nije prerano umro, mogao je postići iznimno veliki uspjeh. U trećem broju časopisa *Novi vijek* Sarajlić iznosi niz značajnih biografskih podataka o životu Muse Ćazima Ćatića, koji su, kako tada, tako i danas, ostali uglavnom nepoznati široj javnosti. Na osnovu njegovih zapisa oblikuje se slika pjesnika koji je duboko vjerovao u prolaznost života, što se u velikoj mjeri reflektiralo na njegov način življenja, ali i na tematsku strukturu njegovog pjesničkog opusa. Sarajlić slikovito piše da bi Ćatić, da je mogao, *popio život iz jedne čaše*, aludirajući time na pjesnikovu intenzivnu, često neobuzdanu predanost užicima života, ali i njegovu svijest o efemernosti postojanja. Takav odnos prema životu prisutan je i u njegovim pjesmama, koje u sebi nose motive prolaznosti, melanholijske, hedonizma i unutrašnje rastrzanosti.

Sarajlić također naglašava Ćatićevu moralnu i intelektualnu dimenziju. Kao ličnost, Ćatić je bio prepoznat kao izrazito pošten, a u prijateljskim odnosima iskren i odan. Posjedovao je izuzetnu obrazovanost i intelektualnu širinu - uz bosanski jezik govorio je turski, perzijski, arapski i njemački. Bio je temeljno upućen u domaću i svjetsku književnost, pri čemu se posebno isticao kao poznavalac i prevodilac osmanske književnosti. Njegovi prijevodi turskih pjesnika na hrvatski jezik izazivali su divljenje savremenika; neki su čak tvrdili da su pojedini prijevodi nadmašivali kvalitet originalnih tekstova, čime se potvrđuje Ćatićeva umjetnička i jezička virtuoznost.

Od jugoslavenskih pjesnika osobito je volio Kranjčevića, Nazora, Galovića, Ilića, Jakšića i još neke. Kranjčevića najviše.

Novi vijek objavljuje pjesmu Muse Ćazima Ćatića "Lady Godiva". Veoma izazovna, golišava pjesma, teško shvatljiva mentalitetu kakav je bio prisutan u 1920. godini, posebno narodu koji je navikao na jedan sistem i naglo se morao prilagođavati drugom. Priča se da je Lady Godiva za opkladu sa svojim mužem, a kako bi spasila siromašnog seljaka, projahala gola na bijelcu konju kroz London.

Pjesma o Lady Godivi je simbolistička pjesma sa osobinama moderne, pjesma koja se dovodi u vezu sa idejom časopisa *Novi vijek* o slobodi žene, jer je postupak Lady Godive "postao svjetski simbol protiv eksploatacije ljudi"⁸².

Lady Godiva

⁸² Rebihić, Nehrudin, *Bošnjačka poezija 20. i 21. stoljeća*, Novi Pazar, 2020, str. 39.

Na bijelom atu plemkinja je mlada
S kosom prosutom niz bjela ramena
Jahala naga kroz ulice grada,
Ko priča lijepa iz drevnih vremena.

Ljudi i žene u čudu gledahu,
Tu nikad do sad neviđenu sliku,
Njen ženski stid se vukao po prahu
Pod pločam bjelca kroz zaglušnu viku,

Ko kiša na nju sasule se kletve.
A svijet ne zna plodove te sjetve,
Svijet ne zna, da je njena žrtva sveta;

Tek poslije čuvši: plemkinja je htjela
Nagošću svoga jasminskoga tjela
Zaodjet golog oguljelog, kmeta.⁸³

Ćatić pjeva o ženi, o njenoj ženstvenosti i senzualnosti s divljenjem, ženi koja svojim gestovima ulazi u historiju. Upravo Lady Godiva pravi revolucionaran korak tadašnjeg vremena u kojem odlučuje, za spasenje mladog kmeta, na konju izaći potpuno naga. U vremenu i prostoru gdje žena nosi zar i gdje joj je zabranjeno da se pojavljuje i dugo zadržava u čaršiji, Ćatić piše ovu pjesmu, a Bjelevac ju rado objavljuje u *Novom vijeku*, želeći svojim čitaocima i narodu pokazati i tu stranu Evrope koja oslobađa ženu u svakom smislu. U ovom sonetu žena čini nešto nesvakidašnje, otkrivanjem svoga tijela željela je pomoći siromašnom kmetu, ali moguće je i da mu se htjela svidjeti. Simbolično je Bjelevac odabrao baš ovu pjesmu za časopis, jer se iza njenog objavljivanja i tematike skrivaju dublje poruke za društvo i situaciju u kojoj se isto nalazi. Enver Kazaz navodi u tekstu "Linija pejzažnog pjesništva Muse Ćazima Ćatića" da "ona uistinu i jeste precizno notiranje fragmenata prirode i svijeta, osoben vid mimetičkog odnosa prema stvarnosti, ispovijest o razrušenim osnovama egzistencije, ljubavna ispovijest, ali i pjesme koje se zasnivaju na aktiviranju simboličkih mogućnosti jezika."⁸⁴ Nadalje, Ćatić je iz historije odabrao sedamnaest žena koje su na neki način imale utjecaja na sam njen tok i neki narod. U sedamnaest soneta iz ciklusa o ženi našle su mjesto: Helena, Kleopatra, Judita, Merjema, Fatima Ezzehra, Lady Godiva, Zulejha, Sapho, Astarta, Balkisa, Niđar, Seanne D Arc, Abasa. Jedan pogled na imena tih sedamnaest žena otkriva stepen Ćatićeva obrazovanja, jačinu njegova intelekta i prefinjen ukus da među tolikim ženama odabere upravo one koje historijski, kulturno i književno treba ovjekovječiti. Svaki od ovih sedamnaest soneta je zasebna cjelina, formalne veze među njima nema osim što im je zajednička tema - žena, a u nekima i

⁸³ Ćatić, Ćazim Musa, "Lady Godiva", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 1, str. 3.

⁸⁴ Kazaz, Enver, "Linija pejzažnog pjesništva", *Bošnjačka književnost u književnoj kritici: Novija književnost - poezija*, knjiga III, Sarajevo, Alef, 1998, str. 114.

ljubav. Ćatić se trudio da pjesma što bolje predstavi motiv, sredinu, osnovnu karakternu crtu pojedine žene, efekt koji je izazvala, a zapravo cjelokupna zamisao pisanja o njoj "preslikana je stihovima u literarni spomenik ženi, koja se od estetskog uzdiže do najvišeg etičkog."⁸⁵

Kao što je to često slučaj s velikim pjesnicima, težak život Muse Ćazima Ćatića postao je plodno tlo za stvaranje vrhunske književnosti. Upravo te godine nastale su njegove najznačajnije pjesme, među kojima se ističe ciklus *O ženi*, koji čini osamnaest soneta izvanredne poetske snage. U ovom ciklusu Ćatić objedinjuje historijske, religijske i mitske motive, posvećujući svaki sonet jednoj znamenitoj ženi - od Kleopatre do Fatime Ezzehre. Time je u bošnjačku poeziju unio univerzalno kulturno naslijeđe i uspio prevazići ograničenost lokalnih pjesničkih modela.

Ciklus posvećen historijski važnim ženama predstavlja značajan pokazatelj Ćatićeve emancipiranosti, naročito u kontekstu društva u kojem je djelovao, a koje je bilo obilježeno nedovoljnim emancipatorskim težnjama.

Uz to, njegova sposobnost prepoznavanja i valoriziranost umjetničkih vrijednosti ogleda se u složenosti soneta koji su, iako samostalni kao zasebna djela, povezani zajedničkom niti divljenja, ljubavi i čežnje prema ženi.

Kao što je već istaknuto, pjesnici moderne, među kojima je i Ćatić, često su izražavali emocije poput nezadovoljstva i tjeskobe, jer su željeli pobjeći iz ovog svijeta u estetsko. Među primjerima ovakvog poetskog senzibiliteta, a ujedno objedinjuje navedene karakteristike, jeste i pjesma "Put ništavnosti", objavljena u časopisu *Novi vijek*.

Put ništavnosti

Danas, sutra!.. Ja sam vezan cjelini ognjem svog života
Uza smješak zavodljivi jedne bone, suhe nade —
Danas, sutra!... trčeć ječim i tijelo se moje mota,
A1 mi ipak tog života patnje nikad ne dosade.

Danas: jutra obasjana i svjetovi, svjetla puni
I bez smisla fantazija, k nebesima što se vije;
Danas: pjesma o ljubavi na veseloj zvučnoj strimi;
Danas: lice podrugljivo, cjelom svjetu što se smije.

Ali sutra? Vječna šutnja, vječni Serab, što se stere
U debeloj mrtvoj tmici vrh grobova uspavanih,
Gdje prestaje ljudsko znanje i sve sumnje i sve vjere,
A tek jedna crna niječnost grobljem stupa po tenhani.

⁸⁵ Murtić, Edina, "Metodički pristup Ćatićevom ciklusu soneta *O ženi*". Dostupno na: <file:///C:/Users/38761/Downloads/11-6-PB.pdf>

To je eto ljudsko žiće, to je našeg bitka svrha!
Ah, život-je vampir strašni u odjelu nevjestice,
Što nas gladi i tetoši i cjeliva naše lice, ,
Da krvavom posl'je rukom u mračni nas ponor skrha...

Nad glavom se mojom vije grom ludila i očaja,
U oku mi suza bola, a u duši sumnje sjene,
Trnovitom kraju hrleć, noge su mi izranjene.

Mojom pustom stazom sikće klupko zmija i aždaja,
Prigušeni glasi pakla po mome se nebu ore,
I ja samac čekam svjetla novog jutra, nove zore...

Hej, al kakva, kakva korist od tog jutra, kad se mota
I kotrlja cjelo ljudstvo kroz pustinju od života
I na koncu kad ga Ništa, samo vječno Ništa čeka?!

Kad u crno nebo gledam, s njeg se mračni izraz smije
Mojih bludnja i obmana, ko da sutra za me nije
Više zla na tom svijetu, punu suza i leleka...

A vječnost? Haj i to je tek zabluda i obmana,
A cio je rod Adamov bez života budućega —
U Nirvanu sfiga'smrti leđnom rukom tjera njega.

I ja bjednik ne znajući, šta mi nosi osvit dana,
S životom se svojim hrvem i sam svoje gnječim kosti
I besvjesno kotrljam se obzorjima Ništavosti.⁸⁶

U prvoj strofi pjesme "Put ništavnosti" Ćatić izražava svoje patnje i osjećaj nedostatnosti u pokušaju da impresionira "bonu", ženu kojoj je posvećen. On naglašava svoju čežnju i želju za sjedinjenjem i predavanjem drugom, bila to žena, priroda ili nešto beskonačno, čime ističe duboku emotivnu i duhovnu potrebu za potpunim povezivanjem s drugim bićem i svijetom. Druga strofa donosi sjevremenski i čulni doživljaj pjesme u kojem pjesnik kritički oslikava licemjernost čovječanstva. Ukazuje na paradoksalnu činjenicu da se ljudi, uprkos brojnim nedaćama i nezadovoljstvima, smiju i raduju u sadašnjosti, dok ih već sutrađan očekuje *debela mrtva tmića*.

Ćatić spoznaje ograničenost i nemoć čovjeka. Grčke tragedije postavljaju pitanja upravo o čovjeku, njegovoj prirodi i mogućnostima, ali i o kosmićkom planu, tj. gdje je čovjek u svijetu, koje je njegovo mjesto i odnos sa onim što je iznad njega. O ovome govori i Dževad Karahasan te ističe da "Bogovi, naravno, predstavljaju religijski okvir tog svijeta, pokušaj da se razumije onostrano. Heroji su nadljudi, susret između Boga i čovjeka, koji bivaju kažnjeni zbog toga što čine, više nego što obićan čovjek smije i može, ali time u isto vrijeme predstavljaju čovjeka

⁸⁶ "Iz ostavštine M. Ć. Ć.", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 3, str. 3.

uopće, njegove težnje i strahove."⁸⁷ Zatim, podsjeća i na Goetheovog Fausta u istoimenoj drami. Pjesma prenosi pojmove prolaznog i nedostižnog, ali i stav prema svijetu i životu kroz koji pjesnik traži utočište. Goetheov Faus pronalazi to utočište na kraju, a pjesnik Musa Ćazim Ćatić *sa životom se svojim hrve i sam svoje gnječi kosti i besvjesno kotrlja se obzorjima ništavosti.*

Prolaznost života i ljudske egzistencije prikazana je kao ništavna i kratkotrajna, a osjećaji umiranja, nestajanja i prolaznosti ključni su motivi koji prožimaju ovu, ali i mnoge druge Ćatićeve pjesme.

Ćatićev opus obuhvata širok spektar motiva - od žene, života i zavičaja, do vjere, duha i bića. Ovaj složen tematski pristup jasno je vidljiv i u pjesmi "Put ništavnosti", koju možemo tumačiti kao "parabolu njegova tegobnog i kratkog života, zbira trideset i sedam godina sirotovanja i lutanja, prebivanja i potucanja"⁸⁸. U toj pjesmi lični osjećaji pjesnika izraženi su jednostavnim stilom i konciznom formom, što dodatno naglašava iskrenost i autentičnost poetskog izraza.

Poezija Muse Ćazima Ćatića odlikuje se širokim dijapazonom motiva i dubokim filozofskim promišljanjem. Uz već navedene teme, Ćatić se u svojim pjesmama često dotiče smrti, ali ne direktno i konkretno, već metaforički i simbolički. Pjesma "Put ništavnosti" sintetizira ključne motive njegove poezije: borbu u životu, težnju za smislom, tugu zbog prolaznosti te konačno pomirenje sa sudbinom. Ovi elementi čine slojevitú sliku egzistencijalnih preokupacija koje prožimaju njegovo stvaralaštvo.

U Ćatićevoj poeziji mogu se izdvojiti dva dominantna motiva⁸⁹, odnosno osnovne tematske cjeline. Prvi je pejzažno simbolističko pjesništvo, gdje priroda i pejzaž služe kao nosioci dubljih značenja i emocionalnih stanja. Drugi je lirika zasnovana na tzv. centralnom simbolu, koji određuje i povezuje sve aspekte semantičke mreže pjesme, čineći simbol ključnim interpretativnim sredstvom. Posebno je izražen motiv prolaznosti, koji se kao temeljni simbol provlači kroz veliki broj Ćatićevih pjesama. Stih *a viječnost? Haj i to je tek zabluda i obmana* odražava ne samo simbolističke i moderne poetske tendencije, već i elemente dekadencije, ističući pjesnikovu svijest o efemernosti i zabludama vječnosti.

Za života Muse Ćazima Ćatića objavljena je samo jedna zbirka pjesama, i to 1914. godine, pri čemu izbor pjesama nije vršio sam autor već izdavač. Tek nakon gotovo dvije

⁸⁷ Karahasan, Dževad, *Dnevnik melankolije*, Zenica, Vrijeme, 2024, str. 111.

⁸⁸ Karahasan, Dževad, *Dnevnik melankolije*, Zenica, Vrijeme, 2024, str. 4.

⁸⁹ Kazaz, Enver, "Linija pejzažnog pjesništva", u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici: Novija književnost - poezija*, knjiga III, Sarajevo, Alef, 1998, str. 110.

decenije muslimansko kulturno društvo *Gajret* objavilo je izbor iz Ćatićeve poezije, čime je počeo proces promoviranja i afirmiranja njegovog stvaralaštva.

Ćatićevi opisi prirode predstavljaju duboku povezanost njegove duše s prirodom, pri čemu pjesnik vješto spaja unutrašnje emocije i vanjske prizore, smatrajući da sklad postoji samo kroz njihovu međusobnu povezanost (univerzalnu analogiju). Pjesme se odlikuju deskriptivnim karakterom donoseći fragmente iz prirode, svijeta, ljubavi, jezika i života.

Ćatićeve pjesme karakteriziraju metaforičnost, simboličnost, mističnost i duhovnost. U svom pjesništvu, kao i drugi muslimanski književnici tog perioda, težio je inovativnim poetskim formama i izrazu, što je jasno demonstrirano i kroz izbor književnih priloga koje je priredio Bjelevac.

U *Novom vijeku* su objavljena i "Tri gazela" u kojima Ćatić pjeva o ženi kao simbolu ljepote, nevinosti i čistote. Nije Bjelevac tek slučajno odabrao "Tri gazela" za objavljivanje u svom časopisu. Naime, i sam se zalagao za isticanje i slobodu žena pa je, simbolično, od pjesnika Muse Ćazima Ćatića objavio "Tri gazela" kako bi se vidjelo razmišljanje o ženi i na koje to mjesto veliki pjesnik nju postavlja. Ćatić slijedi orijentalno-islamsku formu pišući gazele.

Kroz priloge iz časopisa moglo se vidjeti da je žena u društvu bila na margini. Međutim, kod Ćatića je žena, u poeziji, bila epicentar snova i čežnje. Ženu poredi s prirodom, za njega je oboje nedostižno, nedokučivo, daleko i ne uspijeva odgonetnuti nijedno, ali za pjesnika je takva, u potpunosti neotkrivena, misteriozna i daleka - najljepša.

Abdurezak Hifzi Bjelevac i njegovi saradnici ostavljaju poruku da je Ćatić pjesnik života i prirode, pjesnik ljubavi (iako nije bio voljen), pjesnik grijeha, ali i pokajanja, a pokajanja smo mogli pročitati u pismima koja je slao Sarajliću.

Musa Ćazim Ćatić preminuo je u trideset i sedmoj godini života, a njegova smrt nije bila zabilježena ni u jednom dnevnom listu ni časopisu tog vremena. Tek godinu dana kasnije, u trobroju časopisa *Biser*, čiji je urednik Ćatić bio od 1910. do 1914, objavljen je topao nekrolog koji je napisao njegov drug i prijatelj Šemsudin Sarajlić. Uprkos Ćatićevom značaju i doprinosu književnosti, njegova dženaza bila je jedna od najskromnijih u historiji Tešnja, a prema predaji, njoj je prisustvovalo samo pet ljudi.

S obzirom na šerijatski uvjet da dženaza bude klanjana u prisustvu najmanje sedam osoba, okupljeni oko Ćatićeva tabuta morali su pronaći još dvije kako bi ceremonija bila valjana. Time su, simbolično, velikog pjesnika vratili njegovom izvornom, vječnom počivalištu, uprkos zanemarivanju koje je doživio za života i odmah nakon smrti.

Stranice *Novog vijeka* popunjavale su i pjesme Jele Ostojić. Jela Ostojić je prvo i jedino značajno žensko ime iz zvorničke književne baštine. Bila je među prvim ženama književnicama u Bosni i Hercegovini tokom austrougarske okupacije, a veoma priznata i cijenjena između dva svjetska rata. Jela Ostojić je rođena 1874. u Zvorniku u uglednoj svećeničkoj porodici Ostojića, rodnom iz sela Lokanj kraj Zvornika. Otac joj je bio Vasilije Ostojić, zvornički svećenik iz austrougarskog perioda, a majka Anđa, djevojačko Kovačević. Nakon osnovnog obrazovanja, pohađa Trgovačku školu u Zagrebu, koju završava 1904. Književnim radom počela se baviti još kao učenica 1903. Iz potpisa njenih pjesama možemo pratiti njen životni i profesionalni put. Godine 1905. javlja se iz Slavonskog Broda kao činovnica tamošnje banke u časopisu *Bosanska vila*, zatim 1908. iz Tuzle, a potom 1910. iz Zvornika. Zbog svog antiaustrijskog raspoloženja, 1914. je deportirana u aradski logor u Rumuniju. Jela je pripadala krugu naprednih žena svog vremena te je održavala književne veze sa zvorničkim piscem Markom Markovićem i šabačkim književnikom Jankom Veselinovićem. Njena utjecajnost i ugled potvrđeni su angažmanom u redakcijama *Srpske riječi* i *Večernje pošte* od 1919. do 1926. Uz to su njene pjesme objavljivane u časopisima kao što su *Brankovo kolo*, *Gajret*, *Jugoslavenska žena*, *Pregled* i *Novi vijek*. Nakon njene smrti ostao je znatan broj neobjavljenih pjesama koje su danas sačuvane u Muzeju književnosti i pozorišne umjetnosti u Sarajevu. Uz poeziju, napisala je i nekoliko pripovijedaka. Bila je emotivno vezana za porodicu, što dodatno oslikava njenu ličnost.⁹⁰

Proljetna kiša

Ko radosne suze s lica nasmejana
u proleće blago bujne dažde kiše.
Poorana polja suncem razgrejana '
ko da slutnju kriju: biće hleba više.

Oblaci se gone iznad plodnih njiva,
oračeve brazde žednu piju vlagu.
O, u svakoj kaplji blagoslov se skriva,
svaka sobom nosi zemlji novu snagu.

Malene se klice jačaju i rastu,
vitka stabla mlade razvijaju grane,
puca kora stara na stoletnom hrastu,
život obnavljenja buja na sve strane.

Biće hleba više! O, sa divnog neba,
otkle tvorac čudni šalje blagu rosu,
zasijaće sunce u čas kada treba
i ogrijat zemlju i — dečicu bosu.

⁹⁰ Informacije prikupljene sa stranice: <https://infobirac.net/2022/02/17/zvornicanka-jela-ostojic-prva-pjesnikinja-srednjeg-podrinja-drugovala-sa-markom-mihajlovicem-i-jankom-veselinovicem/>

Poetsku formu ove pjesme karakterizira jednostavan dvanaesterac i rima acbd, kroz koje artikulira optimističnu viziju budućnosti ispunjenu nadom u dolazak boljih vremena. Tematski, pjesma obuhvata iščekivanje socijalne pravde, obilja, radosti i promjena, što simbolički reflektira sam naziv časopisa *Novi vijek*, čije je uredništvo nastojalo posredovati u društvenim i kulturnim reformama.

Tema pjesme je obnova života, a poruka je nada i vjera. Treba biti strpljiv i *biće hleba više*, nadati se i vjerovati jer *zasijaće sunce u čas kada treba*.

Objavljivanje pjesama Jele Ostojić u ovom časopisu predstavlja afirmiranje ideja ženskih prava i sloboda, a tematski raspon njene poezije kreće se od pitanja ženskog emancipacijskog pokreta, snage rada, religioznosti, do izražavanja nade u bolju budućnost. Značajna su i njena djela u kojima tematizira bol, čežnju i radost, čime oslikava širok spektar ljudskih emocija. Jela Ostojić, prepoznata kao prva pjesnikinja srednjeg Podrinja, preminula je 1963. u Sarajevu u 89. godini.⁹¹ Njena poezija obiluje ljepotom izraženom kroz čežnju i nadu te posjeduje jasne i sugestivne poetske slike koje prizivaju period plodonosnih društvenih promjena, što je u kontekstu tadašnjeg časopisa *Novi vijek* bilo od posebne važnosti.

Mjesto na stranicama *Novog vijeka* zauzima i pjesma Veljka Petrovića, pjesnika, pripovjedača, historičara umjetnosti, ali i novinara. Dio života proveo je radeći kao novinar i taj dio je, prema riječima Ilije Kecmanovića, bio veoma opasan i nesiguran jer je radio kao dopisnik - iz Pešte je slao političke članke. Radio je od Zagreba preko Beograda do Sarajeva. Prema Kecmanoviću, u Sarajevo je došao 1909, nimalo slučajno. Naime, prema preporuci ljekara Medakovića i Svetozara Pribićevića, Veljko Petrović dolazi u Sarajevo kao Srbin od povjerenja, kao neko ko će unaprijediti i ubrzati kulturni razvitak u Bosni i Hercegovini.⁹² Veljko Petrović je na svoj način doživio Sarajevo i Bosnu i Hercegovinu, ali je prilazio bosanskoj problematici s dvije strane: jedna je bila po zadatku, a druga iz čiste ljubavi prema Sarajevu. Zbog njegovih iskrenih namjera i pravednih tekstova o Bosni i Hercegovini, ali i muslimanima u njoj, Bjelevac rado objavljuje njegovu pjesmu "Lakeji", za koju nismo primijetili da je negdje objavljivana i analizirana tako da ćemo pjesmu u ovom radu predstaviti.

Lakeji

Na koridoru nepomično stoje,

⁹¹ Uzunović, Alija, *Zvornik: Historijska monografija*, Tuzla, Bosanska medijska grupa, 2010, i Hudović, Mehmed, *Zvornik: Slike i bilješke iz prošlosti*, Tuzla, Univerzal, 1991.

⁹² Izvor informacija: Kecmanović, Ilija, "Veljko Petrović u Sarajevu". Dostupno na: <https://www.muzejsarajeva.ba/wp-content/uploads/2021/07/Prilozi-2-Ilija-Kecmanovic.pdf>

ukočeno, ko lutke, u dva reda,
u frakovima ljubičaste boje;
i vlasulja pod trokutima seda.
Preglasni kikot dopire sa trema.
Dosadu vinom to vlastela goni.
A oni stoje. Samo im se drema,
i pokrenu se tek kada zazvoni.

Gojazni, krupni. Ha, dobro se hrane!
Obrazi njini zadovoljno sjaje,
i gledajuć ih tako izbrijane,
dolaze slični, k'o jajetu jaje.

Ovi stihovi predstavljaju satiričnu sliku višeg društvenog sloja, što je karakteristično za period dekadencije, ali i licemjerja i društvene ukočenosti. Nepomičnost, ukočenost, "ko lutke" - stvaraju sliku figura, ljudi bez života i individualnosti. Spominjanje ljubičaste boje simbolizira moć, luksuz i često pretjerivanje, a trokutasti šeširi predstavljaju pretencioznost, ali i lažni sjaj, što ukazuje na kritiku elitizma. Ironično isticanje obilja (gojaznost, sjaj obraza) prikazuje materijalno stanje, ali i duševno siromaštvo, odnosno prazninu. Ovim stihovima kritiziran je viši društveni sloj koji je ukočen i prazan, vođen rutinom bez individualnosti i autentičnosti.

Oni su srećni, spokojni napose,
i holo nose znake svoga kasta,
okrunjen grb svog odličnoga gose
što se s pucadi na livreji hvasta.

Da, vas ne tišti breme sramna igra,
vaša je krv k'o bara, gnjila, mlaka,
vaš um tinja k'o iver sitnih briga,
vaša je sreća od puna stomaka.

O, koliko ste vi srećniji zato,
od radnika nas, jadnih, ostali';
jer nit' vas kljuje mučnih misli jato,
nit' znate, kako bedni ste i mali.

A nas, nas peče ovo ropsko ruho
pretvaranja i licemerne glume,
dužnosti klatno dere naše uho,
dok u srcu nam melodije šume.

O jadni mi, mi sluge tuđih ćudi,
popuštanja, pogodbi i obzira,
noseći krst rubrikovanih ljudi,
kupimo mrve s gavanskoga pira.
U tuđoj maski, s blatom tuđih suza
kroz ovaj svet kasamo tuđim tragom;
konfesija nam bakar je tantuza,
i silnici nas svojom mere vagom.

I u ovim stihovima pjesnik nastavlja donositi snažan socijalni i moralni komentar o klasnim razlikama, licemjerju privilegiranih, ali i unutrašnjem bolu onih koji razaznaju stanje i istinu. Pjesma prenosi lažnu aristokratsku sreću i njihovu nesvjesnost duševne praznine. Grb i livreja simboli su odjeće koju nose sluge, ropkog ruha ili potlačenosti, društvene uloge koju ne žele. Uprkos svemu, *u srcu nam melodije šume* znači da u njima još postoji umjetnički osjećaj, osjećaj istine i nade.

Vama su brke bar skinuli samo,
— a od vas koji zato mnogo mari? —
a nama, nikad da ne progledamo,
nametnuli su tuđe naočari.
Mi nismo svoji, naličje smo ciglo,
i naše „ja“ utrnulo već davno,
a da se nikad, nikad ne bi diglo,
pod sto pečata skrili ga kukavno.

O koliko ste vi srećniji zato
od radnika nas, jadnih, ostali',
jer nit' vas kljuje mučnih misli jato,
nit' znate kako bedni ste i mali.

Ova pjesma donosi duh angažirane poezije, s jakim socijalnim nabojem i filozofskom refleksijom. Pjesnik ovdje izražava pobunu protiv duhovnog porobljavanja, poniženja i gubljenja vlastitog "ja". "Tuđe naočari" simboliziraju nametnuti svetonazor i pogled na svijet, kolonizaciju uma. Stil pjesme je ironičan, satiričan, angažiran. Simboli poput naočara predstavljaju duboku metaforu. Glavne teme pjesme su: identitetska kriza, sociopolitička kritika, duhovno porobljavanje i pohvala samosvijesti. Ovom pjesmom Petrović unosi moderne psihološke i socijalne motive. Pjesma prenosi osjećaje umora i depresije jer nisu zadovoljeni ideali običnih ljudi, a nisu stvoreni ni uvjeti za napredak.

Veljka Petrovića je u Sarajevu naročito zainteresirao život bosanskohercegovačkih muslimana, prema riječima Ilije Kecmanovića, "tih 'po krvi i jeziku', naših, srpskih i hrvatskih ljudi, koji se odvajaju od svoga korena verom i privilegijama koje su sa njom uživali pod turskom vlašću i koriste se time pod austrijskom, ne žele da ih se liše, nego naprotiv nastoje da ih po svaku cenu održe. Njega, kao stranca, interesovali su odnosi muslimana prema Hrvatima, odnosno prema Srbima i ovih prema njima, o kojima je naročito ranijih godina mogao da čuje samo jednostrana obaveštenja kako sa hrvatske tako i sa srpske strane. Njemu je morala pasti u uši i zainteresovati ga borba koju kršćani i hrišćani vode za muslimanske duše i uzajamno se, u toj borbi, poništavaju i krve i onda kao naoko održavaju jedni sa drugima dobre i najbolje sugrađanske i komšijske veze i odnose. Lucidni A. G. Matoš okarakterizirao je to stanje, koje

je naročito dolazilo do izricaja u Sarajevu, u rečenici: Tri najglavnije evropske struje, muhamedanstvo, katolicizam i bizantizam sastaju se tu u Sarajevu, u jednoj te istoj duši narodnoj, a da se ne dodiruju... Sarajevo je raskršće — kaže dalje Matoš, sa putevima u Carigrad, Zagreb, Cetinje, Beograd, Beč, Pešta i Jerusalem."⁹³ Raskršće i jeste najljepše u Bosni i Hercegovini, ljepota je u različitostima, a mi je imamo i trebamo očuvati, pravedno za sve, kao što je i Bjelevac želio, uz ravnopravnost i prihvatanje svih naroda. Svakako da treba zahvaliti angažmanu Veljka Petrovića i njegovom predstavljanju muslimana iz Sarajeva Srbiji i Hrvatskoj. To je bio period aneksije i pripremanja Bosanskog sabora. U to vrijeme ostvarena je saradnja između Srba i muslimana, kad su u Budimpešti dali zajedničku izjavu protiv aneksije. Upravo ti događaji prethodili su dolasku Veljka Petrovića u Sarajevo i može se reći da je obavio zadatak jer je *Srpska riječ*, za koju je radio, tada bila jedini opozicioni srpski list koji je zastupao zajedničke interese onih grupa koje nisu prihvatale aneksiju.

Osvježenje dvanaestog broja časopisa *Novi vijek* predstavlja pjesama Josipa Milakovića s nazivom "Mladi dani". Josip Milaković, hrvatski književnik porijeklom iz Sombora, pohađao je svećeničku školu koju je potom napustio, te se 1883. zaposlio kao novinar u listu *Obzor*. Položio je ispit za učitelja i došao u Bosnu 1887. raditi u Derventi, a kasnije i u nekoliko sarajevskih škola.⁹⁴ Njegove su pjesme namijenjene djeci i mladima. Samo dvanaesti broj *Novog vijeka* ima dječiji prilog s pjesmama Josipa Milakovića, čije teme i motivi su uglavnom domovina, roditelji, priroda, vjera. Milakovićevi stihovi se lako recituju pa pojedine pjesme podsjećaju na poskočice, poput ove:

U proljeće
Sve se kreće.
A u ljetu
Sve u cvijetu.
U jesenje
Sve mi vene —
Bijela zima'
Sve dočima.

Pjesme Josipa Milakovića objavljene u *Dječijem prilogu Novog vijeka* su: "Braća", "Bobuci", "Dobu", "Fata i njezina lutka", "Harnost drveća", "Ko?", "Majčice", "Malom radniku", "Mladen i sunce", "Mladi dani", "Pauk", "Pave i mjesec", "Pod jabukom", "Prvi

⁹³ Izvor informacija: Kecmanović, Ilija, "Veljko Petrović u Sarajevu", dostupno na <https://www.muzejsarajeva.ba/wp-content/uploads/2021/07/Prilozi-2-Ilija-Kecmanovic.pdf> str. 306

⁹⁴ <https://www.enciklopedija.hr/clanak/milakovic-josip>

koraci", "Ptičica da sam", "Snubljenje", "Sunčev tračak", "Svitanje", "Svečani dan", "Šetnja u vinograd", "Što je?" i "Vrepci".

Navedene pjesme iz *Dječijeg priloga* dvanaestog broja *Novog vijeka* podsjećaju na brojalice i zagonetke, kao pjesme:

Svitanje.

Ko?

Rano jutro
Danka budi:
Ustaj, danče,
Zora rudi!
Dan se prenu
I ustane,
Na istoku
Sunce grane!

Ko to ti'o u mrak rano
moj napušta stan?
San.

ko na prozor glasno bije?
ko se smije
noć gdje bjega van?
Dan.

Dječija pjesma pridonosi dječijoj sreći te utječe na razvoj komunikacijskih vještina i jezički razvoj djece. Kroz te pjesme djeca uče, razumijevaju i upoznaju svoje emocije. Pjesme poput Milakovićevih, šaljive i ritmične, djeci su zanimljive i zabavne, te ih potiču na slobodnije izražavanje. Brzo se pamte pa tako doprinose i razvoju pamćenja.

U ovom prilogu izdvajaju se rodoljubive, religijske te pedagoške pjesme, koje potiču na čitanje, na ljubav prema majci, prema domovini, a tu su i pjesme o zabavi i druženju.

Pave i mjesec

Mudre glave
U našega malog Pave!
On pogodi,
Zašto mjesec nebom hodi.
Pastir ko je,
Mora stado pazit svoje.
On da stoji,
Ko će zvijezde da mu broji?
Reci svako,
Nije l' na vlas sve ovako?

Pjesma "Pave i mjesec" na prvi pogled slikovito prikazuje dječaka koji posmatra mjesec u seoskom pejzažnom okruženju, ali zapravo pjesma metaforom poručuje da vlast, politika i sistem moraju čuvati svoj narod, stajati uz njega i raditi u njegovu korist, *jer pastir, ko je, mora pazit' stado svoje*.

I podalje
Rodnih vrata
Nagjoh seju,
Nagjoh brata.

Drukčije se
Oni zovu,
Al svi ljube
Zemlju ovu.

Ne pitaju,
Kako molim,
Već da i ja
Bratstvo volim.

Sasvim je jasno da se u ovoj pjesmi provlači ideja novog jugoslavenskog identiteta. Željeli su da vjerski identiteti ne budu mjesto podjele. Primat se stavlja na rasu, krv (brat i seja u pjesmi) - svi su slavenske krvi, što odgovora i jugoslavenskoj ideji časopisa *Novi vijek*.

Kad Bjelevac govori o otvaranju biblioteka i čitaonica za djecu i omladinu ističe da literaturu koja je ponuđena za čitanje trebaju odobriti učitelji. Zato je Bjelevac u dvanaestom broju časopisa objavio poseban prilog posvećen književnosti za djecu. Dok jedni smatraju da je dječija književnost prvenstveno zabava, drugi je prepoznaju kao značajan segment u odgoju djece. Bjelevac je pripadao drugoj grupi, uvjeren u odgojni karakter književnosti za djecu, što ga je zasigurno motiviralo za objavljivanje dječijih pjesama. Djeca u ranom uzrastu najprije dolaze u dodir s poezijom, budući da im se pjevaju uspavanke, recitiraju poezija i brojalice.

Iz dječijih pjesama objavljenih u *Novom vijeku* vidimo da imaju pedagošku, vjersku i patriotsku komponentu, što je i odgovaralo kraju 19. vijeka.

3.4. Književnokritički prilozi

Edhem Mulabdić donosi kritički osvrt na *Hasanaginicu*, ističući njenu estetsku i kulturnu vrijednost unutar usmene književnosti. Prema njegovim riječima, zahvaljujući Vuku Karadžiću *Hasanaginica* je prenesena i na druge jezike, čime je postala dragocjenost u korpusu narodne književnosti. "Taj motiv jedne narodne pjesme za jednu socijalnu dramu dugo je čekao da mu se nađe majstor, koji će ga izraditi i iznijeti na binu. I eto, u toku zadnjih deset godina, javiše se ništa manje nego tri književnika i oživiše nam Hasanaginicu. *Hasanaginica*, drama u tri čina od Milana Ogrizovića, drugo izdanje, Zagreb, 1910. Drugo je: *Hasanaginica*, dramska slika s pjevanjem od Alekse Šantića, drugo izdanje, Beograd, 1919. Treće je: *Šefka Hasanova*, drama u četiri čina od Vladislava Tmuše, Sarajevo, 1920., koja obrađuje posve isti događaj spomenute narodne pjesme."⁹⁵Kako Mulabdić navodi, svim navedenim djelima zajednički je osnovni

⁹⁵Mulabdić, Edhem, "Hasanaginica", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 9, str. 102, 103.

motiv, dok se razlikuju u načinu književne obrade. Ogrizović koristi strukturu u tri čina, Tmuša u četiri, dok Šantić donosi samo jednu sliku koja prikazuje oproštaj Hasanaginice s djecom, motiv koji Ogrizović i Tmuša prikazuju u završnim dijelovima svojih drama. U svom ogledu o *Hasanaginici*, Mulabdić posebno naglašava da je prava šteta što se ovom djelu ne posvećuje veća pažnja, vrijeme i prostor, naročito s obzirom na njegov jezički značaj, jer se dijalozima u *Hasanaginici* vjerodostojno reproducira narodni govor.

Iz književnog i kulturnog programa *Novog vijeka* izdvajamo zanimljiv monolog, kako u prijevodu stoji, jedne živčano bolesne žene, koji nosi naslov "Ah, ljudi ljudi". Zašto je *živčano bolesna žena*, odgovor je u samom monologu u kojem se žena žali na ponašanje muškaraca prema ženama. Tvrdi da su glavni uzrok nervoze i živčanog ponašanja kod žena - upravo muškarci. Edhem Mulabdić je preveo monolog, a Bjelevac ga uvrstio u sadržaj *Novog vijeka*. Ovim monologom uredništvo je željelo metaforično prikazati stanje žena uzrokovano muškim odnosom i ponašanjem prema njima. Ahmed Hikmet je turski književnik, sin pjesnika Yahye Sezaija Efendija, iz porodice uleme tog perioda. Za književnost je pokazao zanimanje još u srednjoj školi, a volio je pisati i prevoditi. Njegovo prvo djelo je *Osveta Leyle Yahut Bir Medžnuna*, objavljeno dok je još bio srednjoškolac. Radio je prevode o poljoprivredi, o ljepoti i njezi ženske kože. Također, ovaj monolog je pisao kako bi ukazao na bol žena i neshvatanje i neprihvatanje žena u društvu. U ovom monologu ističe se da su žene samo igračke za muškarce, da nemaju ugled, zakon, slobodu ni moć kao muškarci. Ako je neka žena pametna onda je ismijana. Žena se žali kako je patila i u roditeljskoj kući jer je žena, a kod muža još gore, te da je život žena predodređen za patnju i bol. "Za nas nesretne žene nema za to lijeka! Mi znademo iz iskustva: i kad mi njih odbijamo od sebe, oni za nama trče, nameću nam se, smetaju nam i uznemiruju nas. Budemo li pak prema njima susretljivi, onda nas sumnjiče, da smo prosta ponašanja i s prezirom od nas odlaze. Pa šta onda da činimo? Ah, Bože, Bože!"⁹⁶

Među saradnicima *Novog vijeka*, kako je već spomenuto, bio je i Šemsudin Sarajlić⁹⁷, koji se često ispod tekstova i djela potpisivao kao Karanfilaga. U *Novom vijeku* objavio je pripovijetku "U malom gradiću", ali i narodne pjesme, a za njega Bjelevac kaže:

"Tko će nekad ocjenjivati Sarajlića kao pjesnika naće ga u istinu u tom najjačim i najsavršenijim, jer je umio to vješto i zgodno svesti i uhvatiti narodnu žicu i uplesti je u svoje - Ja se neću ovdje za sada upušćavati u kritičko prikazivanje i izlaganje ovih elemenata nego navesti samo neke

⁹⁶ Hikmet, Ahmed, "Ah, ljudi ljudi - Monolog jedne živčano bolesne žene", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 5, str. 47.

⁹⁷ Pirić, Alija, *Šemsudin Sarajlić: Od društvene funkcije do književnoestetske umjetnosti*, Sarajevo, Dobra knjiga, 2009.

odlomke iz njegovih pjesama. Inače rad pjesnika prikazaćemo kritički u jednom od sljedećih brojeva, jer nije Sarajlić svagdje jednak. Ima i slabih strana."⁹⁸

Časopis je objavljivao i o filmskoj umjetnosti o kojoj je pisala spomenuta Jela V. Ostojić. O filmskoj umjetnosti Ostojić piše kritički, pitajući se šta je to toliko na filmu zanimljivo da privlači veliki broj ljudi, a da im knjiga nije mogla zadovoljiti maštu. Knjige znatno manji broj ljudi čita, dok, smjelo kaže, filmovi imaju mnogobrojnu publiku, mentalitetom loše obdarenu, koja ne mora, kao čitaoci knjiga, sama stvarati slike u glavi već ih prima onako kako joj se na platna iznose. Zato odlučuje i sama pogledati nekoliko filmova u kinu kako bi mogla bolje ocijeniti toliku zainteresiranost javnosti za film.

Nakon nekoliko odgledanih filmova Ostojić piše kako je sramotno šta se sve dozvolilo za gledanje: od lopova, prevaranata, smutljivaca, preljubnika do ubistava itd, te da Ministarstvo obrazovanja treba procijeniti šta dozvoliti za prikazivanje publici, a "mi ne bi smjeli dozvoliti luksuza velikih svetskih gradova i podupirati filmska poduzeća ako nam ona nisu od stvarne koristi za razvitak dobrog i lepog u nama. Ova grana umetnosti i industrije prokrčila je sebi puta rapidnom brzinom. Postavila se na jake i solidne temelje, akcionarska društva sa milionima kruna glavnice, te javnost treba da strogo vodi računa o tome šta ona daju širokim masama i je li zdrava hrana kojom zalažu nezajažljivu ljudsku dušu."⁹⁹ Na osnovu objavljene kritike u *Novom vijeku* Ostojić naglašava da filmska poduzeća trebaju birati šta će prikazivati mladima, odnosno da ono što će prikazivati bude odgojnog, obrazovnog, moralnog karaktera odakle će mladi slijediti pozitivne primjere ponašanja i djelovanja.

U *Novom vijeku* su se mogle pronaći i informacije o novim izdanjima knjiga, cijene štampanja i slične informacije vezane za izdavaštvo, što pokazuje upućenost urednika u književnost i, općenito, izdavaštvo i tržište. Tu upućenost i informacije želio je podijeliti sa čitaocima kako bi i oni znali šta se najviše čita, ali i koja je cijena štampe i, općenito, vrijednost knjige i pisane riječi u regiji (opis izdanja knjige *Priče iz davnine* Ivane Brlić Mažuranić¹⁰⁰, koji svjedoči o zastupljenosti dječije književnosti u časopisu), potom informacije o književnim honorarima, cijene štampane proze, poezije i sl).

⁹⁸ Bjelevac, A. Hifzi, "U malom gradiću", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 1, str. 10.

⁹⁹ Ostojić, Jela, "Nekoliko riječi o filmskoj umjetnosti", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 5, str. 53.

¹⁰⁰ "Priče iz davnine", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 5, str. 56.

"Priče iz davnine od Ivana Brlić-Mažuranić. Iza prvoga, na jagmu razgrabljenoga izdanja, drugo izdanje (bez ilustracija) prerasnih priča iz drevnoga slavenskoga svijeta. Genijalna autorica, unuka bana - pjesnika, osvojila je ovim djelom najodličnije mjesto među hrv. piscima, koji znaju zaista pisati za dječju dušu. Priče se dobivaju kod izdavaateljice Matice Hrvatske i u svakoj boljoj knjižari. Članska cijena K 10, knjižarska K 10."

4. Zaključak

Prvi broj časopisa *Novi vijek*, čiji je osnivač i glavni urednik bio Abdurezak Hifzi Bjelevac, objavljen je 1. marta 1920. Časopis predstavlja reprezentativan dokument socijalno-kulturnih i ideoloških promjena unutar muslimanskog naroda u Bosni i Hercegovini nakon Prvog svjetskog rata. U tekstu naslovljenom "Progres", koji je objavljen u uvodnom broju, urednik artikulira idejni i tematski program časopisa, naglašavajući da će se list baviti aktuelnim društvenim pitanjima, dok će izbjegavati dnevno-političke teme.

Bjelevac postulira tezu o nužnosti obrazovanja i emancipacije kao primarnih sredstava za afirmaciju identiteta i socio-kulturnog opstanka muslimanskog stanovništva unutar novonastalog političkog poretka Kraljevine SHS. Urednik se, kroz selektivni izbor tekstova, poziva na historijski kontinuitet i pravdu, zagovarajući princip egalitarizma i ravnopravnosti među narodima, što se reflektira i u diskurzivnoj strategiji časopisa.

U prvom broju jasno je ukazano da će *Novi vijek* veliku pažnju posvetiti socijalnim pitanjima, emancipaciji muslimanke, borbi protiv alkoholizma i moralne dekadencije, te unapređenju odgojno-obrazovnih procesa. Ovaj segment pokazuje jasnu ideološku orijentaciju ka modernizaciji i društvenoj reformi kroz tematski pluralizam časopisa.

U tekstovima objavljenim u časopisu *Novi vijek* izražen je snažan društveni angažman, s posebnim osvrtom na problematizaciju rodne neravnopravnosti i kritiku patrijarhalnih struktura.

Prikazivanjem primjera iz evropskih i osmanskih društava, gdje žene aktivno učestvuju u političkom i ekonomskom životu, uredništvo afirmira emancipaciju i modernizaciju društva kao suprotnost tradicionalizmu. Tekstovi u časopisu subvertiraju zastarjele društvene forme i obrasce.

Uredništvo je posebnu pažnju pridavalo odgoju omladine, pri čemu se islam i moralni postulati tretiraju kao ključni faktori očuvanja etičkog integriteta u procesu modernizacije. Time se ostvaruje sinteza tradicionalnog i modernog, što je karakteristika kulture modernizacije u muslimanskom kontekstu.

Kritički osvrt na književnost, film i umjetnost, kao i analize političkih ideologija i društvenih pritisaka, doprinose kompleksnom i interdisciplinarnom pristupu časopisa. Iako je uredništvo u početku nastojalo izbjeći politizaciju, implicitni politički diskurs prisutan je kroz analize i izvještaje, što ukazuje na to da uredništvo nije ostalo imuno na konkretna životna pitanja muslimanskog stanovništva.

Časopis *Novi vijek* predstavlja kontinuitet književne i kulturne tradicije započete u časopisu *Behar*. To se ogleda u angažmanu istih autora, poput Šemsudina Sarajlića, Edhema Mulabdića, Safvet-bega Bašagića i Hamdije Mulića, kao i u posthumnoj objavi djela Muse Ćazima Ćatića.

Kroz časopis je afirmirana muslimanska, ali i nemuslimanska književnost - objavljivana su djela Alekse Šantića, Jele Ostojić, Veljka Petrovića i Vladislava Tmuše, čime je njegovana interkulturalna i integralistička literarna dijalektika.

Novi vijek objavljuje tematski raznovrsne tekstove, od prosvjetiteljskih ideja do poetskih ostvarenja u duhu romantizma, modernizma i simbolizma, afirmirajući pluralizam književnih pravaca.

Časopis *Novi vijek* izlazio je u tiražu od tristo primjeraka i imao je šesnaest stranica. Iako je ideja jugoslavenstva bila prisutna u uređivačkoj politici, nije zauzimala centralno mjesto. Umjesto toga, *Novi vijek* je bio primarno usmjeren ka prosvjetiteljskim idealima i otvaranju prema modernim kulturnim i književnim tokovima. Međutim, publika - naviknuta na časopise *Behar* i *Biser* koji su akcentirali tradiciju muslimanske prošlosti i orijentaciju prema istočnim temama - očekivala je nastavak takvog pristupa i u *Novom vijeku*. Bjelevac, kao urednik, nije mogao udovoljiti tim očekivanjima, s obzirom na to da je dosljedno zastupao napredak i modernizaciju. Njegova vizija uključivala je otvaranje prostora za sve narode i autore koji, prema njegovim riječima, "vole i umiju da pišu".

Tekstovi objavljivani u časopisu *Novi vijek* tematizirali su kulturu, književnost i društvenu situaciju, koristeći skrivene i metaforične poruke usmjerene ka afirmiranju obrazovanja i društvenog angažmana. Pozivano je na stjecanje znanja, aktivno učestvovanje u društvenom životu te na odgoj djece. Poseban značaj pridavan je temama odgoja i emancipacije žena, naglašavajući i rodnu transformaciju društva.

Novi vijek se afirmirao kao zagovornik jugoslavenske orijentacije muslimana, promovirajući ideju društvene emancipacije i obrazovanja, s posebnim akcentom na emancipaciji i obrazovanju žena. Kad je riječ o književnosti, časopis je (re)afirmirao tradiciju romantičarskog, realističkog modela književnosti, dok je istovremeno uvrštavao tekstove moderne, tačnije simbolizma. Ova dvojnost odražava ambivalentan položaj časopisa *Novi vijek* unutar procesa kulturne transformacije bošnjačkog stanovništva, gdje su tradicionalni književni obrasci koegzistirali s modernim, s ciljem otvaranja i pripremanja Bošnjaka za novi politički, društveni i kulturni kontekst.

Časopis *Novi vijek* nije uspio osigurati dugoročnu održivost te je izdavanje prekinuto nakon godinu dana zbog tehničkih i finansijskih poteškoća. Gašenje časopisa nije bilo

uzrokovano isključivo tehničkim razlozima, već je bilo uvjetovano i nedostatkom adekvatne mreže saradnika, kao i ograničenim odzivom čitalačke publike, koja nije u potpunosti prihvatila niti razumjela programske ciljeve časopisa. Uprkos angažmanu progresivnih muslimanskih intelektualaca čiji su svjetonazori i ideološke orijentacije oblikovani obrazovanjem i iskustvom stečenim u Osmanskom Carstvu, naročito kroz mladoturski pokret, njihova zalaganja za društvenu emancipaciju, posebno u bosanskohercegovačkom kontekstu, nisu naišla na široku podršku. Uređujući časopis *Novi vijek* Bjelevac je nastojao potaći muslimanski narod na progresivno razmišljanje koje je tada narodu bilo neprihvatljivo. Manjak pretplatnika i saradnika utjecao je na daljnje štampanje časopisa, te na kraju dvanaestog broja Bjelevac piše posljednje riječi, gdje objašnjava program *Novog vijeka* i razloge obustavljanja izdavanja:

"Zadnja riječ

Novi Vijek završuje ovim brojem svoju prvu godinu rada.

Jednim letimičnim pogledom na sadržaj opaziće svaki čitatelj, da vidi samo dva, tri imena među saradnicima, pa će znati koliko je moralo od toga rada otpasti na samog urednika. To je jedna poteškoća! Druga je slab odziv čitatelja i — povrh jeftine cijene lista, a treća silno poskupljenje troškova, koji se ne mogu snositi, kada list čita jedva tristotine čitatelja! Zato je izdavač odlučio obustaviti njegovo daljnje izlaženje, ako se ne bi na kakav način našao izlaz i bar mlađi primili na se teret izdavanja jednog ovakog lista, jer snošenje svega tereta, i pisanje i finansiranje Novog Vijeka ne može pasti na jednoga čovjeka.

Program mu je bio rad, potreba, duh vremena, a izvršioci njegovi — njegovi saradnici! Da ih je tako malo bilo, a da je potreba bilo tako mnogo, neka nose na savjesti krivicu oni koji ga ne htjedoše pomoći."¹⁰¹

¹⁰¹ OS, "Hadžer-Merešov dnevnik", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 12, str. 132.

5. Bibliografija časopisa *Novi vijek: Mjesečnik za društveni život, privredu i literaturu*, ur. Abdurezak Hifzi Bjelevac, Sarajevo, 1920. godina, Islamska dionička štamparija, Sarajevo

Poezija

1. Chajjam, Omer, "Rubaije", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 8, str. 85, 87.
2. Chajjam, Omer, "Rubaije", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 9, str. 97, 100.
3. Chajjam, Omer, "Rubaije", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 10/11, str. 109, 110.
4. Ćatić, Musa Ćazim, "Put Ništavnosti" i "Lady Godiva", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 1, str. 3.
5. Ćatić, Musa Ćazim, "Pred očinskim domom", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 3, str. 26.
6. Ćatić, Musa Ćazim, "Tri gazela" i "Moja ljubav", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 3, str. 27.
7. Ćatić, Musa Ćazim, "Um i objava", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 3, str. 30.
8. Ćatić, Musa Ćazim, "Pred pijanicom", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 3, str. 30.
9. Ćatić, Musa Ćazim, "Afijundžija", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 10/11, str. 114.
10. De Baye, "Veo", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 1, str. 3.
11. De Baye, "U sjeni", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 2, str. 18.
12. De Baye, "Rastanak", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 4, str. 38.
13. Gazanfer, "Finale", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 10/11, str. 114.
14. Karanfilaga, "Idu svati", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 2, str. 18
15. Monah, Valerijan, "Valcer ludaka", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 12, str. 126.
16. Ostojić, V. Jela, "Proljećna kiša" i "U proljeće", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 5, str. 46.
17. Ostojić, V. Jela, "Pjesme noći", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 6, str. 58.
18. Petrović, Veljko, "Lakeji", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 7, str. 76.
19. Romanova, "Poruka", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 4, str. 38.
20. Romanova, "Split", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 8, str. 58
21. Romanova, "Tajna", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 8, str. 92, 93.
22. Safvet, Mirza, "Nove pjesme", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 8, str. 92.
23. Safvet, Mirza, "Randez-Vaus", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 12, str. 126.
24. Sarajlić, Šemsudin, "Mojoj Halidi", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 5, str. 46.
25. Šantić, Aleksa, "Pobednik", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 7, str. 75.

Proza

1. Bjelevac, Abdurezak Hifzi, "Među očevim ljudima", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 1, str. 5.
2. Bjelevac, Abdurezak Hifzi, "Među očevim ljudima", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 2, str. 19.
3. Bjelevac, Abdurezak Hifzi, "Među očevim ljudima", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 3, str. 35.
4. Bjelevac, Abdurezak Hifzi, "Među očevim ljudima", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 4, str. 41.
5. Bjelevac, Abdurezak Hifzi, "Među očevim ljudima", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 5, str. 50.
6. Bjelevac, Abdurezak Hifzi, "Među očevim ljudima", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 6, str. 64.
7. Bjelevac, Abdurezak Hifzi, "Među očevim ljudima", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 7, str. 78.
8. Bjelevac, Abdurezak Hifzi, "Među očevim ljudima", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 9, str. 104.
9. Bjelevac, Abdurezak Hifzi, "Među očevim ljudima", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 10/11, str. 119.
10. Bjelevac, Abdurezak Hifzi, "Među očevim ljudima", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 12, str. 129.
11. Bjelevac, Abdurezak Hifzi, "Među mališanima", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 6, str. 66.
26. Sarajlić, Šemsudin, "U malom gradiću", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 1, str. 4.

Predstavljanje novih izdanja knjiga

1. "Crtice iz dalmatinskog školstva", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 6, str. 70.
2. "Euripidove drame", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 6, str. 70
3. Gjuro, Szabo, "Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 12, str. 132.
4. "Izdanja knjižare Đurđevića", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 7, str. 83.

5. "Jadransko pitanje na konferenciji mira u Parizu", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 6, str. 70.
6. "Muslimanski kalendar", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 1, str. 15.
7. "Nove knjige", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 2, str. 24.
8. "Novi ilustrovani Dom i svijet", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 10/11, str. 122.
9. "Preporodaj", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 6, str. 70.
10. "Priče iz davnine", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 5, str. 56.
11. "Redovita izdanja Matice Hrvatske", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 10/11, str. 122.
12. "Rene Logotetides", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 10/11, str. 122.
13. "Samo dva broda", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 4, str. 43
14. "Stara i nova pedagogija", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 8, str. 94.
15. "Šefka Hasanova", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 8, str. 96.
16. "Za spomenik r. Musi Ćazimu Ćatiću", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 12, str. 132.

Članci iz kulture

1. "ABC", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 2, str. 17.
2. "Antikulturni elementi", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 5, str. 45.
3. Avdo, "Narodni elementi u Sarajlića poeziji", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 1, str. 10, 11.
4. Bjelevac, Abdurezak Hifzi, "Progres", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 1, str. 1
5. Dr. Hadžikadić, "Pobirci iz psihologije revolucija", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 4, str. 38, 41.
6. "Muslimani u Konstituenti", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 12, str. 127.
7. "Na raskršću", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 10/11, str. 109.
8. Nerćes, Ata, "Kulturno oslobođenje", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 6, str. 57.
9. Ostojić, Jela, "Nekoliko reči o filmskoj umetnosti", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 5, str. 51.
10. Sarajlić, Šemsudin, "Iz Ćazimovih pisama", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 3, str. 27.
11. "Sukob ideja i interesa", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 12, str. 125.
12. "Zadnja riječ", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 12, str. 132
13. Zija, "Gajret-Osvitanje", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 4, str. 37.
14. X, "Mračne sjene", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 6, str. 58, 64.

Društveni život

1. Abc, "Osvitanje", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 1, str.12
2. Akcija za zaštitu morala, *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 7, str. 84.
3. Basara, Ahmet, "Uspomena", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 6, str. 67.
4. "Bistrenje pojmova", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 8, str. 93.
5. Bjelevac, Abdurezak Hifzi, "Odgajanje masa", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 7, str. 76.
6. Bjelevac, Abdurezak Hifzi, "Odgajanje masa", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 8, str. 91.
7. Bjelevac, Abdurezak Hifzi, "Pitanje Osvitanja", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 7, str. 81, 83.
8. Bjelevac, Abdurezak Hifzi, "Musa Ćazim Ćatić", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 3, str. 25.
9. "Brojke govore", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 4, str. 44.
10. D. M. S, "Tebi", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 2, str. 20.
11. "Gajretov dan", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 5, str. 53.
12. Hikmet, Ahmed, "Ah, ljudi ljudi", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 5, str. 47.
13. "Iz prošlosti Behara", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 5, str. 53.
14. "Iz prošlosti Behara", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 6, str. 71.
15. "Iz prošlosti Behara", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 8, str. 95.
16. "Izdavanje knjiga", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 1, str. 15.
17. "Jedna zaboravljena smrt", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 1, str. 12.
18. "Jedna zaboravljena smrt", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 6, str. 69
19. Ljiljanski, "Žižak", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 7, str. 75.
20. M. S, "Turske pjesnikinje", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 10/11, str. 114.
21. Mehmed Reuf, "Kad žena hoće", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 5, str. 48.
22. Mirza Safvet, "Prilozi za proučavanje muslimanki", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 8, str. 88.
23. Mulabdić, Edhem, "Hasanaginica", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 9, str. 102.
24. Mulabdić, Edhem, "Jedno objašnjenje", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 4, str. 43, 44.
25. Mulić, Hamdija, "Za moralnu zaštitu naše mladeži u Sarajevu", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 7, str. 73.
26. "Pismo iz Praga", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 2, str. 21.
27. Prof. Abel, "Liječnička pregledba prije braka", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 10/11, str. 117.
- 28.

29. "Rad na pridizanju našeg ženskinja", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 9, str. 106.
30. Romanova, "Tajna", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 8, str. 92.
31. S. M, "Ćazim u životu", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 3, str. 30.
32. S.M, "Dina gel Galeša", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 3, str. 34.
33. "Sarajevo", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 4, str. 42.
34. "Stanje književnosti usljed skupoće", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 9, str. 107.
35. Šišić, "Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 12, str. 131.
36. Tugomila, "Prijateljstvo", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 8, str. 93.
37. Tmuša, Vladislav, "Nebojša", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 12, str. 131.
38. Zi, "Iz novije istorije Sirije", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 1, str. 14.
39. Zi, "Sfinga u muslimanskom pitanju", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 1, str. 13.
40. X, "Tajna Brahmina hrama", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 1, str. 2.
41. X, "Kroz jutarnju maglicu", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 2, str. 18.
42. X, "Opet će se polja zazeleniti", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 8, str. 87.
43. X, "Jednog dana", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 9, str. 102.
44. X, "Ostala je tajna", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 12, str. 125.

Privreda

1. "Engleska tvornica papira u Čehoslovačkoj", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 9, str. 108.
2. "Hrvatski radiša", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 7, str. 83.
3. "Knjiga o Evropi", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 6, str. 71.
4. "Konture agrarne reforme u Čehoslovačkoj", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 2str. 23.
5. "Novčano pitanje", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 1, str. 12.
6. "Rudarska industrija u Čehoslovačkoj Republici", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 5, str. 54.
7. "Šljivaska sezona", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 10/11, str. 123.
8. "Željeznice u Čehoslovačkoj", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 4, str. 44.

Hadžer-Merešov dnevnik

1. "Akcija za zaštitu morala", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 7, str. 84.
2. "Aprilsko pismo", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 4, str. 44.
3. "Bal u Dardi", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 7, str. 84.
4. "Dvije Rene", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 2, str. 24.
5. "Hadžer-Mereš o Ćazimu", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 3, str. 36.
6. "Kako će se ugovor sa Turskom potpisati", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 8, str. 96.
7. "Nekad i sad", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 2, str. 24.
8. "Po šablonu", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 12, str. 132.
9. "Pravo glasa i žene", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 2, str. 24.
10. "S urednikova stola", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 6, str. 72.
11. "Skupština Osvitanja", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 5, str. 56.
12. "Stan u buretu", *Novi vijek*, Sarajevo, 1920, 1, 9, str. 108.

6. Literatura

1. Begić, Midhat, "Ćatićeva razdjelnost", *Bošnjačka književnost u književnoj kritici - poezija*, Sarajevo, Alef, 1998.
2. Biser, 1913, 2, 7, str. 104-105.
3. Bjelevac, Abdurezak Hifzi, *Izabrana djela*, knjiga III, Sarajevo, Svjetlost, 1979.
4. Bjelevac, Abdurezak Hifzi, "Za ljetne dosade (Hadžer-Merešov dnevnik): 1. Bilanca jedne godine", *Biser*, 2, 7, 1913.
5. Brešić, Vinko, *Praksa i teorija književnih časopisa*, Zagreb, 2014.
6. Bowra, Cecile Maurice, *Nasleđe simbolizma - stvaralački eksperiment*, Beograd, Nolit, 1970.
7. Crnković, Milan, *Hrvatska dječja književnost*, Zagreb, Školska knjiga, 1978.
8. Ćerić, Salim, *O jugoslovenstvu i bosanstvu*, Sarajevo, NIP Oslobođenje, 1971.
9. Ćorić, Boris, *Nada: Književnohistorijska monografija 1895-1903*, Sarajevo, Svjetlost, 1978.
10. Duraković, Enes, *Bošnjačka književnost u književnoj kritici: Novija književnost - poezija*, knjiga III, Sarajevo, Alef, 1998.
11. Duraković, Enes, *Obzori bošnjačke književnosti*, Sarajevo, Dobra knjiga, 2012.
12. Duraković, Esad, *Razvoj književnohistorijske i književnokritičke misli u radovima bošnjačkih orijentalista - Prolegomena za historiju književnosti orijentalno-islamskog kruga*, Sarajevo, Connectum, 2005.
13. Idrizović, Muris, *Život i književno djelo (A. H. Bjelevac)*, Sarajevo, Svjetlost, 1978.
14. Juzbašić, Dževad, *Neke napomene o problematici etničkog i društvenog razvitka u BiH u periodu austrougarske uprave*, Sarajevo, Prilozi Instituta za istoriju, 1976.
15. Karahasan, Dževad, *Dnevnik melankolije*, Zenica, Vrijeme, 2024.
16. Kazaz, Enver, *Musa Ćazim Ćatić - Književno naslijeđe i duh moderne*, Tešanj, Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, 1997.
17. Kodrić, Sanjin, "Safvet-beg Bašagić: Istok i Zapad, srce i um", dostupno na: <https://www.biserje.ba/safvet-beg-basagic-istok-i-zapad-srce-i-um/>
18. Murtić, Edina, "Metodički pristup Ćatićevom ciklusu Soneta o ženi", dostupno na: <file:///C:/Users/38761/Downloads/11-6-PB.pdf>
19. Omerović, S. Enes, "Prosvjetne prilike u Bosni i Hercegovini (1918-1941)", u: *Historija Bosne i Hercegovine (1918-1941)*, Sarajevo, Institut za historiju, str.87
20. "Osvitanje", *Pravda*, 5, 1919, str.4

21. Protrka, Marina, *Stvaranje književne nacije: Oblikovanje kanona u hrvatskoj književnoj periodici 19. stoljeća*, Zagreb, 2008.
22. Rebihić, Nehrudin, *Bošnjačka poezija 19. i 20. stoljeća*, Novi Pazar, 2020.
23. Rizvić, Muhsin, *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda 1887-1918*, Sarajevo, 2. izdanje, 1990.
24. Rizvić, Muhsin, *Književni život Bosne i Hercegovine između dva rata I*, Sarajevo, OOUR, 1980.
25. Rizvić, Muhsin, *Književni život Bosne i Hercegovine između dva rata II*, Sarajevo, OOUR, 1980.
26. Rizvić, Muhsin, *Književni život Bosne i Hercegovine između dva rata III*, Sarajevo, OOUR, 1980.
27. Rizvić, Muhsin, "Prisjećanja o Ćatiću – pjesniku i patniku", u: *Zbornik radova o Musi Ćazimu Ćatiću*, Sarajevo, Institut za jezik i književnost / Odjeljenje za književnost, 1980.
28. Uzunović, Alija, *Zvornik: Historijska monografija*, Bosanska medijska grupa, Tuzla, 2010, i Hudović, Mehmed, *Zvornik: Slike i bilješke iz prošlosti*, Tuzla, Univerzal, 1991.
29. Užičanin, Salkan, "Privreda i ekonomski odnosi u Bosni i Hercegovini", *Historija Bosne i Hercegovine (1918-1941)*, Sarajevo, str. 66-67
30. *Vrijeme*, 6, 1919, str.1
31. Wachtel, Baruch Andrew, *Stvaranje nacije, razaranje nacije*, Sarajevo, Sabah print, 2010.
32. Živković, Dragiša (ur), *Rečnik književnih termina*, Beograd, Nolit, 1986.

Internet izvori:

1. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/milakovic-josip>
2. <file:///C:/Users/Latitude/Downloads/Prilozi-2-Ilija-Kecmanovic.pdf>

Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
Odsjek za književnosti naroda BiH

Izjava o autentičnosti rada

Ime i prezime: Sanela Kaikčija

Naslov rada: **Književne i kulturne orijentacije časopisa "Novi vijek" (1920)**

Vrsta rada: Završni rad

Broj stranica: 72

Potvrđujem:

- da sam pročitala dokumente koji se odnose na plagijarizam, kako je to definirano Statutom Univerziteta u Sarajevu, Etičkim kodeksom Univerziteta u Sarajevu i pravilima studiranja koja se odnose na I i II ciklus studija, integrirani studijski program I i II ciklusa i III ciklus studija na Univerzitetu u Sarajevu, kao i uputama o plagijarizmu navedenim na web-stranici Univerziteta u Sarajevu;
- da sam svjesna univerzitetskih disciplinskih pravila koja se tiču plagijarizma; da je rad koji predajem potpuno moj, samostalni rad, osim u dijelovima gdje je to naznačeno;
- da rad nije predat, u cjelini ili djelomično, za stjecanje zvanja na Univerzitetu u Sarajevu ili nekoj drugoj visokoškolskoj ustanovi;
- da sam jasno naznačila prisustvo citiranog ili parafraziranog materijala i da sam se referirala na sve izvore;
- da sam dosljedno navela korištene i citirane izvore ili bibliografiju po nekom od preporučenih stilova citiranja, s navođenjem potpune reference koja obuhvata potpuni bibliografski opis korištenog i citiranog izvora;
- da sam odgovarajuće naznačila svaku pomoć koju sam dobila pored pomoći mentora i akademskih tutora/ica.

Mjesto, datum: Sarajevo,

Potpis _____